

T.C.
İSTANBUL YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ARAP BAHARI VE ETKİLERİ

Muhiddin TAŞPINAR

Öğrenci No: 141302094

Yüksek Lisans Tezi

İstanbul, Haziran 2019

T.C.
İSTANBUL YENİYÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ARAP BAHARI VE ETKİLERİ

Muhiddin TAŞPINAR

Öğrenci No: 141302094

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mehmet BARDAKÇI

Yüksek Lisans Tezi

İstanbul, Haziran 2019

Önsöz

Bu çalışmada Arap Baharı'nın yaşandığı yer olan Ortadoğu'nun tarihsel süreci, jeopolitik ve sosyo-politik durumunu, Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerin önemi, yakın tarihi ve yönetim yapısını, Arap Baharı'nın nedenlerini ve yaşananlarını ve bölgesel aktörlerin tutumu ve Arap Baharı'nın yansımalarını ele alacağız. Sadece jeopolitik ve sosyo-politik açıdan değil, yer altı ve yer üstü zenginliğiyle küresel güçlerin dikkatini çeken bu bölgede kısa sürede birçok ülkeyi etkileyecek bir dönem yaşanması, Arap Baharı'nın sadece ülkelerin idari yapısından kaynaklanmadığının Ortadoğu Bölgesi'nin bu duruma sürüklenmesine sebep olmasında bölgesel ve küresel güçlerin de etkili olduğunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Ayrıca etkisel olarak ele aldığımızda, böylesine kısa bir süreçte Ortadoğu ülkelerinin hemen hemen tamamının yaşadığı bu durumun bölgesel bir sorundan kaynaklı olmadığı da aşıkardır. Bu görüşler kapsamında Arap Baharı'nın ele alındığı çalışmanın ortaya çıkmasında beni her konuda destekleyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Bardakçı'ya teşekkürlerimi sunarım.

Öz

Arap Baharı, 2010 yılında Tunus'ta bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla patlak vermiş ve bütün Ortadoğu'yu etkisine almış bir olgudur. Bu çalışmada Arap Baharı'yla ilgili olarak 2010-2013 dönemindeki gelişmeler ele alınmaktadır. Birinci bölümde yer alan girişten sonra çalışmanın ikinci bölümünde Ortadoğu'yla ilgili tarihsel, jeopolitik, sosyo-politik ve ekonomik yapı konusunda bilgiler verilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde Arap Baharı'nın en çok etkilediği ülkeler olan Tunus, Mısır, Suriye ve Libya'nın yönetim yapısı ve tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Bunu izleyen bölümdeyse Arap Baharı'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve tarihsel nedenleri tartışılmış ve her devrimin kendine özgü özelliklerine değinilmiştir. Beşinci bölümdeyse Arap Baharı'nın Tunus, Mısır, Suriye ve Libya'da yönetsel olarak ne tür değişiklikler meydana geldiğine ve küresel ve bölgesel aktörlerin tutumuna odaklanılmıştır. Tezin altıncı ve son bölümü ise teze ilgili sonuçları ortaya koymaktadır. Tezin temel hipotezi, Arap Baharı'nın siyasal, ekonomik, sosyal ve tarihsel nedenlerden oluşan bir dizi faktör sonucunda ortaya çıktığıdır.

Anahtar kelimeler: Arap Baharı, Ortadoğu, jeopolitika, ABD, AB, BM

Abstract

The Arab Spring broke out as a result of the fact that a street vendor set himself on fire in protest to a municipal police officer, affecting the entire Middle East. This study investigates the events regarding the Arab Spring between 2010 and 2013. Following an introduction in the first part, the second part provides information on the history, geopolitics, socio-economic and economic structure of the Middle Eastern region. The third part of the thesis deals with the administrative structure and history of Tunisia, Egypt, Syria and Libya, the countries that are affected most by the Arab Spring. The following section discusses the political, social, economic and historical reasons of the Arab Spring and draws attention to the specific characteristics of each revolution. The fifth part is dedicated to the administrative changes that the Arab Spring led to in Tunisia, Egypt, Syria and Libya as well as the attitudes of the global and regional actors. The sixth and final section of the thesis draws conclusions based on the findings. The main hypothesis of the thesis is that the Arab Spring broke out as a result of a series of factors, including political, economic, social and historical ones.

Keywords: The Arab Spring, The Middle East, geopolitics, the USA, the EU, the UN

İÇİNDEKİLER

Öz	III
Abstract	IV
İçindekiler	V
Tablolar Dizini	VIII
Şekiller Dizini	IX
Önsöz	X
1. Giriş.....	1
2. Arap Baharı'nın Yaşandığı Yer: Ortadoğu.....	2
2.1. Ortadoğu Kavramı.....	2
2.1.1. Coğrafi Sınırları.....	3
2.1.2. Siyasi Sınırları.....	4
2.2. Tarihte Ortadoğu.....	5
2.2.1. Osmanlı Öncesi Dönem.....	6
2.2.2. Osmanlı Dönemi.....	7
2.2.3. Sömürgecilik Dönemi.....	8
2.2.4. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem.....	9
2.2.5. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem.....	12
2.3. Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi.....	15
2.3.1. Jeopolitik Önemi.....	16
2.3.2. Jeostratejik Önemi.....	18
2.4. Sosyo-politik Yapı.....	20
2.4.1. Toplum Yapısı ve Özellikleri.....	21
2.4.2. Dini Yapısı.....	23
2.4.2.1. Müslümanlık.....	26
2.4.2.2. Hristiyanlık.....	28
2.4.2.3. Yahudilik.....	32
2.4.3. Yönetim Yapısı.....	33

2.5.	Ekonomik Yapı.....	36
2.5.1.	Yer Altı ve Yer Üstü Kaynakları.....	36
2.5.2.	Ortadoğu Devletlerinin Ekonomik Analizi.....	38
3.	Arap Baharı'nın Yaşandığı Ülkeler.....	46
3.1.	Tunus.....	46
3.1.1.	Tunus'un Önemi.....	47
3.1.2.	Tunus'un Yakın Tarihi.....	48
3.1.3.	Tunus'un Yönetim Yapısı.....	49
3.1.3.1.	Zeynel Abidin Bin Ali Yönetimi.....	50
3.2.	Mısır	52
3.2.1.	Mısır'ın Önemi.....	52
3.2.2.	Mısır'ın Yakın Tarihi.....	53
3.2.3.	Mısır'ın Yönetim Yapısı.....	54
3.2.3.1.	Hüsnü Mübarek Yönetimi	55
3.2.3.2.	Müslüman Kardeşler	56
3.3.	Suriye.....	57
3.3.1.	Suriye'nin Önemi.....	58
3.3.2.	Suriye'nin Yakın Tarihi.....	59
3.3.3.	Suriye'nin İdari Yapısı.....	60
3.3.3.1.	Esad Ailesi'nin Yönetim Anlayışı.....	61
3.4.	Libya.....	64
3.4.1.	Libya'nın Önemi.....	65
3.4.2.	Libya'nın Yakın Tarihi.....	66
3.4.3.	Libya'nın İdari Yapısı.....	67
3.4.3.1.	Muammer Kaddafi'nin Yönetim Anlayışı.....	68
4.	Arap Baharı'nın Nedenleri ve Yaşananlar.....	71
4.1.	Arap Baharı'nın Nedenleri.....	71
4.1.1.	Siyasi Nedenler.....	72

4.1.2. Ekonomik Nedenler.....	72
4.1.3. Sosyal Nedenler.....	73
4.1.4. Tarihsel Nedenler.....	74
4.2. Arap Baharı Süreci.....	74
4.2.1. Başlangıç: Tunus.....	75
4.2.2. Devam: Mısır.....	78
4.2.3. Diğerlerine Göre Daha Zayıf İsyanlar: Cezayir ve Fas.....	79
4.2.4. Beklenmeyen İsyanlar: Arap Yarımadası.....	81
4.2.5. Sonu Bilinmeyen Devrim: Libya.....	83
4.2.6. Bitmeyen Savaş: Suriye.....	85
5. Küresel/Bölgesel Aktörlerin Tutumu ve Arap Baharı'nın Etkileri.....	88
5.1. Arap Baharı Ülkelerinde Yönetim Yapısındaki Değişiklikler.....	88
5.1.1. Tunus Yönetim Yapısındaki Değişiklikler.....	88
5.1.2. Mısır Yönetim Yapısındaki Değişiklikler.....	90
5.1.3. Libya Yönetim Yapısındaki Değişiklikler.....	91
5.1.4. Suriye Yönetim Yapısındaki Değişiklikler.....	92
5.2. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Tutumu.....	93
5.2.1. Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Birleşmiş Milletler'in Tutumu	94
5.2.2. Avrupa Birliği'nin Tutumu.....	96
5.2.3. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Tutumu.....	97
5.2.4. Arap Ligi'nin Tutumu.....	98
5.2.5. Türkiye'nin Tutumu.....	99
6. Sonuç.....	102
Kaynakça.....	105

1. Giriş

1990'lı yıllardan bu yana küresel terörden etkilenen ve bölgesel çıkarlarına ters rejimlere siyasi tepki veren ABD yönetimleri, bu dönemden itibaren, küresel teröre ev sahipliği yaptığını düşündüğü Ortadoğu coğrafyasında, bozulan dengeleri yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Özellikle, 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırıları, ABD'nin bölgeye ve potansiyel tehditlere müdahale etmesi için yeterli olmuştur. ABD, proje kapsamında, Irak ve Afganistan'a müdahale etmiş, projenin 21'inci yüzyılın ilk on yılında Ortadoğu ve Arap coğrafyasına yansımaları büyük olmuştur. 2000'li yılların başında, Ortadoğu coğrafyasında, yönetimlere karşı ayaklanan halk hareketleri, Büyük Ortadoğu Projesi ve devamında gerçekleşen olaylardır. Yıllardır otoriter ve baskıcı yönetimler ile yönetilen, işsizlik ve ekonomik sorunlarla yalnız bırakılan Arap halklarının taleplerine, otoriter yönetimler cevap vermemiştir. Halkın siyasi reform veya özgürlük isteklerine de hep baskıcı çözümlerle yanıt verilmiştir. Fakat, on yılın sonunda Tunus'ta bir gencin hükümete tepki olarak kendisini yakması Ortadoğu'da vatandaşların rejimlere ve iktidarlara karşı tepkilerini ortaya koydukları halk hareketlerini başlatmıştır.

ABD, proje kapsamında, Irak ve Afganistan'a müdahale etmiş, projenin 21'inci yüzyılın ilk on yılında Ortadoğu ve Arap coğrafyasına yansımaları büyük olmuş; ancak, daha sonra bu projenin fikri temellerini ortaya atan kişilerce de itiraf edildiği üzere proje başarısız olmuştur. Gelişen teknoloji, sınırları ortadan kaldırmış; bilgi ulaşılabilir olmuştur. Bu durum coğrafyalarında yaşayan insanlarla karşılaştırmış bunun sonucu olarak halk rejimlere ve yönetimlere karşı duygularını ifade edebilme imkânı bulmuştur. Yakın tarihte global güçlerin jeostratejik konumu dolayısıyla kuvvetli ilişkiler içinde olduğu Suriye, Arap Baharı sonrası ortaya çıkan iç savaş ile birlikte ulusal çıkarlar düşünülerek müdahale edilmemesi gereken bir kale olarak görülmüştür. Suriye'nin; ABD ve Rusya başta olmak üzere dünya devletleri ile Türkiye ve İran başta olmak üzere bölge devletlerinin birbirleriyle çatışan çıkar ve politikaları mevcuttur.

Bu çalışmada Arap Baharı'yla ilgili olarak 2010-2013 dönemindeki gelişmeler ele alınmaktadır. Tezin giriş kısmından sonraki bölümünde, Arap Baharının yaşandığı yer olan Ortadoğu hakkında bilgiler vererek devam edeceğiz. Bu

bölümde Ortadoğu kavramı üzerinde durup coğrafi ve siyasi sınırlarını çizeceğiz. Ortadoğu tarihine değinip Osmanlı öncesi, Osmanlı, sömürgecilik, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı dönemleri olarak beş alt başlıkta inceleyeceğiz. Jeopolitik ve jeostratejik önemine değinildikten sonra Sosyo-politik yapı detaylandırılıp toplum yapısı, dini yapı ve yönetim yapısı hakkında bilgiler sunulacaktır. Bu bölümde son olarak ekonomik yapının detaylarına girilecektir.

Tezin üçüncü bölümünde, Arap Baharı'nın yaşadığı ülkeler olan; Tunus'un, Mısır'ın, Suriye'nin ve Libya'nın önemi, yakın tarihi ve idarı yapısı hakkında geniş bilgiler verilecektir.

Dördüncü bölümde Arap Baharı'nın siyasi, ekonomik, sosyal ve tarihsel nedenleri üzerinde durulacaktır. Arap Baharı sürecinde, tezin üçüncü bölümde bahsedilen ülkelerde yaşanan olaylar ele alınacaktır.

Tezin son kısmında ise küresel ve bölgesel aktörlerin tutumu ve Arap Baharı'nın yansımaları incelenecektir. Arap Baharı sonucu değişen yönetim yapıları ve bunların etkileri tartışılacak; ABD, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, İslam Birliği, Arap Ligi ve Türkiye'nin tutumu incelenecektir.

II. BÖLÜM

2. Arap Baharı'nın Yaşandığı Yer: Ortadoğu

Ortadoğu, tüm dillere yerleşmiş ve batı tarafından kavramsallaştırılmış bir coğrafi bölgedir. Aynı zamanda farklı bir kültürü, medeniyeti, tarihi, sosyal yapıyı ve ilişkileri de ifade etmektedir. Ortadoğu'nun tarihsel sürecine bakıldığında birçok dinin orada doğup yayıldığını, medeniyetlerin geliştiğini, kıtalararası ticaret yollarının buradan geçtiğini ve farklı kültürlerin Ortadoğu'da harmanlandığını söyleyebiliriz. Ortadoğu geçmişte çokça etkin olduğu gibi günümüzde de önemli roller oynamıştır. Özellikle temel dinlerin bölgede doğmuş olması bu din mensuplarının ilgisini Ortadoğu üzerinde toplanmasına neden olmuştur. Ayrıca petrol ve doğal gaz gibi günümüzün en önemli sayılabilecek enerji kaynaklarının bölgede bulunması ekonomik güçlerin ilgisini buraya çekmektedir. Bölgenin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Arap Baharı'nın da yaşandığı yerin burası olması sürpriz olmamıştır.¹

2.1. Ortadoğu Kavramı

Ortadoğu kavramı için tek bir tanım yapmak neredeyse imkansızdır. Çünkü tanımı yapılma amacına göre farklılık göstermektedir. Ortadoğu kavramı bize İngiliz sömürgecilik döneminden kalmıştır. Ortadoğu, İngiliz İmparatorluğunun ortasından bir miktar doğusunda kalmaktaydı ve İngilizler bölgeyi “Ortadoğu” olarak adlandırmışlardır. Bölgenin kapsadığı topraklar paylaşılmamış ve hala sınırları tamamiyle belirlenmemiştir. Ortadoğu'da etnik, dini ve mezhep kavgalarının bitmediği veya kasten bitilmediği için çatışmalar sürekli devam etmektedir.²

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslararası

¹ Davut Dursun, “Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapısı”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, sayı 50, 2005, s. 1232-1234.

² Gökben Özer, “Günümüzde Ortadoğu'da Toplumsal Çatışma”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2005, s. 3.

siyasette giderek kullanımı yaygınlaşan kavram ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve strateji uzmanı Alfred Thayer Mahan, National Review’de yayınlanan ve Basra Körfezi’nin önemini konu aldığı “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır. Yüzyılın başlarında Basra Körfezi’nin stratejik önemi ve bu bölgede Alman imparatorluğu, İngiltere ve Rusya’nın nüfuz mücadelelerini anlatmaya çalışan A.T. Mahan, jeostratejik bir konsept dahilinde kullandığı “Ortadoğu” (Middle East) kavramı ile, Süveyş’ten Singapur’a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü koruyan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmaktadır.³

İngiliz gazetesi The Times’in dış politika editörü Valentine Chirol, Tahran muhabiri imzasıyla, Basra Körfezi’nin stratejik önemini, Almanya’nın inşa etmeye çalıştığı Bağdat demiryolunun Basra’ya kadar uzatılmasının İngiltere’nin bölgede ve Asya’daki çıkarlarına vereceği zararları anlattığı yazısına “Ortadoğu’nun Problemleri” başlığını koyarak kavramı Basra Körfezi bölgesini anlatmak için kullanmıştır.⁴

Ortadoğu kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır ve Yakındoğu, Uzakdoğu, şark gibi batı merkezlerin ürünüdür. Avrupa’nın kendini dünyanın merkezi sayması kendilerine olan uzaklık ve yöne göre diğer bölgelerin yakın, orta, uzak gibi şekillerde sınıflandırılmasına neden olmuştur. Bu sınıflandırmalar yalnızca coğrafi sınırlarla kalmamış, aynı zamanda kültürel ve dini açıdan da bir sınıflandırmayı ifade eder.⁵

2.1.1. Coğrafi Sınırları

En temel tanımıyla, coğrafi sınırlar, devletleri birbirinden ayıran çizgilerdir. Buna ilaveten coğrafi sınırların başka fonksiyon ve görevleri de vardır. Sınırlar ile

³ Marwan R. Buheiry, The Formation and Perception of the Modern Arab World, New Jersey: The Darwin Press, 1989, ss. 160-162.

⁴ Mustafa Aydın, “Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Politikası”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 5-6.

⁵ Beyza Tangülü, “Büyük Ortadoğu Projesi”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2006, s. 5-6.

belirlenmiş bölgeler, sınırların üstlendiği fonksiyonlar sebebiyle orada ki insanların hayatını etkiler. Bu sınırlar olmadan sosyal, ekonomik ve siyasal düzenin olması olanak dahilinde değildir. Bir devletin sahip olduğu toprakları sınırlama düşüncesi, milliyetçilik ve ulus-devlet anlayışının gelişmesiyle bağlantılı olarak ortaya atılmıştır. 17. Yüzyıl Avrupası'nda doğan düşünce, sömürgeciliğinde yaygınlaşmasıyla diğer bölgelerde de gündeme gelmiştir. ⁶

Sınırlar, iki gruba ayrılır. Bunlardan biri doğal sınırlardır ve coğrafi özelliklere göre kendiliğinden oluşur. Diğeri ise yapay sınırlardır ve insanlar tarafından çizilir. Ortadoğu bölgesi yapay sınırlar kategorisine girer ve insanlar tarafından belirlenmesi sürekli probleme sebebiyet vermektedir. ⁷

Ortadoğu'nun coğrafi sınırları hala tartışmalı konulardandır. Daha önce Malta, Libya, Sudan, Eritre, Habeşistan ve Somali bölge sınırları içerisinde sayılırken, daha sonraları sınırların dışına çıkarılmıştır. Fakat duruma göre sınırdan çıkarılan ülkeler, zaman zaman siyasi bakımdan olsa da bölge içinde sayılabilmektedir. ⁸

Bölge; Asya, Avrupa ve Afrika'nın birbirlerine en çok yaklaştığı yerleri kapsar. Türkiye, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, KKTC, Mısır, Ürdün, Lübnan, İsrail, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen, Ortadoğu devleti sayılmakla birlikte sınırlar kesin değildir. ⁹

Ortadoğu'nun sınırları güçlü devletlerin dünya politikalarına göre değişim göstermektedir. Bu durumun ana kaynağı ise ülkelerin bölgeye olan bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'ne göre bu sınırlar Kuzeybatı Afrika kıyılarından başlar ve Pakistan'a kadar devam eder fakat Rusya'ya göre bu alan daha dardır. İngiltere'ye göre ise sınırlar petrol ön planda tutularak belirlenmiştir. ¹⁰

⁶ Özer, a.g.e., s. 4.

⁷ Özer, a.g.e., s. 4.

⁸ Yılmaz Türel, Uluslararası Politikada Ortadoğu, Akçağ Yay., Ankara, 2004, s: 13-14.

⁹ Beyaz Tangülü, a.g.e., s. 8.

¹⁰ Melih Perçin, "Ortadoğu'da Savunma Harcamaları Ve Askeri Güç Değişimi", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ve İslam Ülkeler Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 43.

2.1.2. Siyasi Sınırları

Çok uluslu devletler zamanında yaygın olan eski sınır anlayışı insanları kontrol etmeye dayanmaktadır. Fransız devrimi ile birlikte ortaya çıkan modern sınır anlayışı ise toprak parçalarının kontrolüne dayanmaktadır. Bölgenin sınırlarının büyük çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış güçlerin çıkar ve isteklerine göre belirlenmiştir. Özellikle savaştan sonra hakimiyet kazanan İngiltere ve Fransa sınırların şekillenmesinde etkili olmuştur. ¹¹

Sömürgeci güçler Ortadoğu'yu sınırlarına ayırırken bölgenin sosyal ve siyasal yapısını göz önünde bulundurulmamıştır. Bu bölünme doğal olmadığı için bölgenin yapısına aykırı bir durum oluşmuştur. Yüzyıllardır birlikte yaşayan, aynı dine inanan, aynı dili konuşan, ortak tarihe sahip olan insanlar arasına sınırlar çizilmiştir. Bu sınırların kötü çizildiği bilinse de sınırların değişimi sonucu bazı taşların yerinden oynamasına sebep olmaktan korkan uluslararası aktörler, taşların oynamasından dolayı yıkılacak duvarın altında kalmadan sınırlara yeni bir şekil vermeye çalışmaktadırlar. ¹²

2.2. Tarihte Ortadoğu

Ortadoğu bölgesi çok yönlü bir tarihi mirasa sahiptir. Bu tarihi süreçte bölge, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından bugüne kadar ki zamanda dünyada siyasi hareketliliğin en yüksek olduğu bölgedir. ¹³

Ortadoğu, insanlık tarihinde ki en eski yerleşkelerden biri olup birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve İran gibi Ortadoğu'da yer alan yerlerde devlet anlayışı oluşmuş, bilim ve kültürün temelleri atılmıştır. Yazı ve para bu bölgelerde bulunmuş aynı zamanda ticarete burada geliştirilmiştir. Yaklaşık 2300 yıl önce dünyanın yuvarlak olduğu Mezopotamya ve Anadolu'da ispatlanmış, yarı çapı hesaplanmıştır. Ortadoğu toprakları üzerinde Mısırlılar, Hititler, Sümerler, Asurlular, Persler; Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi adını tarihe

¹¹ Mesut Özcan, "Ortadoğu'da Sınırlar ve Sorunlar", Anlayış Dergisi, Sayı:74, İstanbul, 2009, s. 44.

¹² Özer, a.g.e., s. 5.

¹³ Ramazan Özey, Dünya Denkleminde Ortadoğu, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 19.

yazdırmış önemli devletler kurulup yıkılmıştır. ¹⁴

Ortadoğu'nun yakın tarihte siyasi bakımdan hareketli olmasının yanı sıra bölgenin tarihsel sürecine şekil veren bir diğer etken de uzun yıllar boyunca çok farklı ve sayısız imparatorlukları bünyesinde barındırmasıdır. Tek tanrılı dinlerin merkezi olma özelliği de olan bölge, bulunduğu konum ve kültür dolayısıyla tarih boyunca Doğu ve Batı medeniyetlerin arasındaki görüşme yeri olarak görülmüştür. Buna ilaveten Batı'nın gelişmiş teknolojisinin temelleri üç-dört bin yıl önceleri Ortadoğu'da atılmıştır. ¹⁵

Ortadoğu'nun tarihi akışını etkileyen en önemli öğelerden biri tek tanrılı dinler olup bölgede çıkan ilk din Yahudiliktir. Yahudilikten sonra Hz. İsa ile gelen Hristiyanlık dini ortaya çıkmış ve bölgede ki etkisi giderek artmıştır. Ancak Roma'nın resmi dini Hristiyanlık olarak ilan edildikten sonra bölgeyi siyasi açıdan ciddi şekilde etkilemiştir. Hristiyanlık dininin Ortadoğu'ya etkisinin büyük olduğu söylenebilir fakat bu dinin bölge halklarının arasında çok fazla yayılmadığını görmekteyiz. İslamiyet ise bölgeyi en çok etkileyen dindir. Mekke'de ortaya çıkması ve çok kısa zamanda yayılıp bu dinin güçlenmiş devletleşmiş olması İslam'ın imparatorluk sınırlarının genişlemesine neden olmuştur. İslam içerisindeki fikir ayrılıklarının sonucu çeşitli mezhepler oluşmuştur. Bu mezheplerin Ortadoğu'nun tarihine siyasi etkileri oldukça fazladır. ¹⁶

Ortadoğu'nun tarihçesi çok geniş olduğu için bu konuyu kısımlara ayırıp anlatmak daha doğru olacaktır.

2.2.1. Osmanlı Öncesi Dönem

M.Ö. ilk yüzyılda Romalılar Ortadoğu'ya kendi metotlarını yaymış ve İran'a kadar ilerlemiştir. M.Ö. 63 yılında Roma İmparatorluğu'nun himayesi altına giren Kudüs, Helenistik dünyanın şehir merkezi haline gelmiştir. Kudüs'ün Yahudi kavmi

¹⁴ Ziya K. Kıraç, "Büyük Ortadoğu Projesi ve Bu Bağlamda Su Olgusu", (Yayımlanmış Lisans Tezi), Selçuk üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 7.

¹⁵ Petter Mansfield, The Middle East A Political And Economic Survey, Fifth Edition, Great Britain At The University Press, Oxford, 1980, s. 5.

¹⁶ Hamit Çelik, "Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 7-8.

için önemli bir yer olması Roma İmparatorluğu'nun en karışık ve huzursuz bölgesi olmasının asıl nedenidir. Bu huzursuzluk M.S. 66 yılında en üst seviyelere ulaşmış ve çıkan ayaklanmalar zorlukla bastırılmıştır. M.S. 70 yılında Romalılar Kudüs'ü tamamen fethetmiştir, bu esnada şehir yerle bir olmuş ve Yahudiler için en önemli kabul edilen Kudüs Tapınağı da kısmen yıkılmıştır. Geriye yalnızca günümüzde "Ağlama Duvarı" olarak adlandırılan Batı duvarı kalmıştır.¹⁷

Yedinci yüzyılın gelmesi ile birlikte İslamiyet hızla yayılmaya başladı. Bu dinin yayılırken fethettiği en geniş topraklar arasında Ortadoğu vardı. Bölge halkı da İslamiyet'e döndü ve Ortadoğu için çok bambaşka bir dönem başlamış oldu. İslamiyet'in ortaya çıktığı zamanlarda Doğuda bugünkü İran ile Irak topraklarında kurulu Sasani İmparatorluğu ve Batının Doğudaki türevi olan Bizans vardı. İslamiyet ise her iki devleti yıkıp alaşağı etmiştir. Sasani İmparatorluğunu yıkarak Asya içlerine doğru yayılmaya devam etmişlerdir. Asya bölgesinden göç ederek gelen Orta Asya kavimleri, Ortadoğu tarihine bir hayli geç dahil olmuştur. Bunun etkileri de haliyle ancak 9. yüzyılda başlayabilmiştir. Selçuklu Türklerin 1071 yılından başlayarak Anadolu toprakları fethetmesiyle, Anadolu giderek Türklerin eline geçmeye başlamış ve 13. yüzyılda ise Osmanlı Türkleri adını duyurmuştur.¹⁸

2.2.2. Osmanlı Dönemi

16. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde iken Ortadoğu günümüzdeki durumuna kıyasla çok daha sakin ve huzurlu bir dönem yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun bölgeden zorunlu olarak çekilmesinden sonra ise siyasi zemin sarsılmış ve hiçbir zaman tam anlamıyla sakin, huzurlu bir ortam sağlanamamıştır.¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu, Ortadoğu bölgesinde İslam dini adına yaklaşık dört yüz yıl kadar hüküm sürmüştür. Bağdat'tan Kahire'ye gönderilen Abbasi İmparatoru, Mısır seferinden sonra İslami toprakların muhafazasını Yavuz Sultan Selim'e

¹⁷ Beril Dedeoğlu, Ortadoğu Üzerine Notlar, Derin Yayınları, İstanbul, 2002, s. 8.

¹⁸ Özer, a.g.e., s. 10.

¹⁹ Tufan Karaaslan, Ortadoğu'nun Coğrafyası, Atlas Kitabevi, Konya, 1998, s. 43-44.

devretmesiyle 1517 yılında Müslümanların liderliği Osmanlı İmparatorluğuna geçmiştir. İslami liderliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu süre boyunca Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin topraklarının bulunduğu bölge doğrudan doğruya merkeze bağlı vilayetler kapsamındaydı. Suudi Arabistan ise Osmanlı hakimiyetine bağlı ancak yönetimi Arap şeriflere bırakılan bazı şeyhlikler ve emirlikler bulunmaktaydı. Osmanlı, bölgedeki politikasında oranın halkının etnik kökeni ve kültürel değerlerine karşı hoşgörülü davranmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgede doğru politika izlediğinin göstergesi, bölgeden Osmanlı'nın çekilmesiyle Ortadoğu'da tekrar sakin bir siyasi zemin oluşturamamasıdır.²⁰

1900'lerin başlarında Araplar İngiliz desteği ile ayaklanmış ve Osmanlı Devleti bölgedeki yetkisini iyice kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı boyunca İngilizler ayaklanmayı daha da alevlendirmeye arttırarak devam etti. İngilizlerin Şerif Hüseyin ile yaptıkları anlaşma sonrasında Araplar Osmanlı'nın karşı tarafına geçmiş ve savaşa öyle devam etmişlerdir. Bu anlaşmayı duyan Fransa ise Ortadoğu'yu ele geçirme girişimine hız vermiştir. Sovyetler Birliğinin onayı ve Fransa'nın ısrarları ile İngiltere ve Fransa arasında Sykes-Picot Planı üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bunun sonucunda Ortadoğu bu üç ülke arasında paylaştırılmıştır. Ancak Fransa tarafına düşen topraklardaki büyük direniş karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır.²¹

Birinci Dünya Savaşı, Ortadoğu için dönüm noktasıdır. Almanya'nın yanında savaşa giren Osmanlı Devleti'ne karşı İngilizlerin ve Fransızların kışkırttığı Araplar, Osmanlı Devleti'ne ihanet etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devletinin aldığı darbe Ortadoğu'da güç dengeleri bakımından boşluk oluşmasına neden olmuştur. Bu boşluktan yararlanmaya çalışan Fransa ve İngiltere 1918 yılında ortak bildirme yayımlamış ve bu bildirmede Ortadoğu'nun uzun yıllar Osmanlı'nın zulmünde kaldığını, bu zulümden halkın kurtarılmasına yardım edeceklerini ve artık kendi kaderlerini tayin etme haklarının tanınacağını ilan etmiştir. Bu bildirgeyi duya Araplar heyecanlanmış ve kendi bağımsızlıklarının kabul edildiğini düşünmüşlerdir.

²⁰ Çelik, a.g.e., s. 8-9.

²¹ Ekrem Memiş, Kaynayan Kazan Orta Doğu, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 33.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi alması sonucu İngiltere ve Fransa Ortadoğu bölgesini kendi aralarında paylaşarak aldıkları yerleri kolonileştirmiş ve bölgenin büyük kısmına yayılmışlardır.²³

2.2.3. Sömürgecilik Dönemi

Haçlı seferlerinin başladığı zamanlardan itibaren Batılı güçler sömürgecilik anlayışlarının tohumlarını ekmişlerdir. Haçlı seferlerinin görünürde ki amacım Müslümanların ellerinde bulunan kutsal toprakları kurtarmaya yönelikti. Ancak asıl amaçları daha emperyalist idi. Doğu topraklarının zenginliklerinden yararlanmak, çokça kullanılan Doğu- Batı ticaret yollarını elde etmek Doğu topraklarının sömürge sınırları içerisinde eklenmesinde büyük rol oynamıştır.²⁴

Sömürgeciliğin tanımı yapılırken tarihçiler ve siyasetçi bilim adamları ortak bir payda da buluşamaz iken konu hakkında bize iyi bir başlangıç noktası veren Ronal Rabison'a göre sömürgecilik şu şekildedir: "Gelişen toplumun temsilcileri sayesinde, diplomasi, ideolojik ikna, fetih ve kuralla ya da kendi insanlarıyla yurt dışında koloniler kurarak zayıf toplumların hayatları üzerinde aşırı etki ya da kontrol kazanmalarındır". Bu tanımdan yola çıkılarak toprak fethetmek ile sömürgecilik arasında ki fark anlaşılabilir. Batılı güçler bu tanımı baz alarak Ortadoğu'da koloni kurma yöntemlerini kullanmışlardır.²⁵

Batılılar, Ortadoğu'da yaptıkları sömürgecilik sürecince; yatırımlar, kredi ve nüfuz alanları yaratma yoluyla gerçekleştirilen ekonomik baskı uygulamaları ve kazandıkları diplomatik zorlama ya da zayıf devletleri, çıkarlarına uygun antlaşmalara zorlamışlardır.²⁶

Coğrafi keşiflerle birlikte Akdeniz yollarının haricinde de ticaret yolları

²² Dedeoğlu, a.g.e., s. 16-17.

²³ Özer, a.g.e., s. 11-12.

²⁴ Özdemir, a.g.e., s. 12.

²⁵ Ahmet Yaramış, Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı Cromer Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:9, Sayı:2, 2007, Afyon, s. 121-122.

²⁶ James Gelvin, "The Modern Middle East", Second Edition, Oxford University Press, New York, 2008, s. 88.

keşfedilmiştir. Batılılar bu yeni yolları keşfettikten sonra Akdeniz'e duydukları ihtiyaç azalmış ve bu durum Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesine neden olmuştur. Hindistan bölgesinde bulunan doğal kaynakları elinde bulunduran devlet dünya siyasetine yön verebilirdi bu nedenle 19.yüzyıla gelindiğinde Birleşik Krallık Hindistan, Uzakdoğu ve Ortadoğu'ya yöneldi. İngiliz ticaret için olmazsa olmaz öneme sahip Hindistan ve Uzakdoğu'ya giden yollar Ortadoğu'da bulunmaktaydı. Bu nedenle İngilizler deniz ve kara yollarını korumak için önlem almalıydılar ve kendi otoritelerini iyice kurduktan sonra bu yolları sömürgecilik yoluyla kontrol altına almak istedikler.²⁷

Batılı toplulukların sömürgecilik anlayışı ile Ortadoğu'ya inmesi ile bölgede yaşayan halk bu anlayıştan olumsuz etkilenmiştir. Ortadoğu'nun Avrupalı radarına girmesi ve sömürgeciliğin başlamasıyla bu bölgedeki savaşlar ve huzursuzluklar hiç bitmemiştir. Özellikle sanayileşmenin artmasıyla birlikte petrol gibi enerji kaynaklarına duyulan ihtiyaçların artmasıyla emperyalist güçler elini Ortadoğu'dan hiç çekmemiştir.

2.2.4. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

20. yüzyılın başına gelindiğinde sömürgeci devletler yerini yavaş yavaş emperyalist devletlere bırakıyorlardı. Başlarda Rusya'ya karşı güçlenen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İngiltere artık bu politikasını bırakmış ve çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun işine gelmeyecek olan bağımsızlıkçı hareketleri desteklemekteydi. Bu gelişen hareketlerle birlikte Osmanlı, Ortadoğu üzerindeki etkinliğini kaybetmekte ve güçsüzleşmekteydi. Bunun ardından başlatılan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Almanya yanında savaşa katılmıştır. Emperyalist güçlerin Ortadoğu'ya olan ilgisinin asıl nedeni ise bölgede bulunan Petrol rezervleri, kanallar, ticaret yolları ve jeostratejik olan askeri üslenme alanlarıdır.²⁸

Sanayi devriminin neden olduğu hammadde açlığı, Batılı güçleri bu ihtiyacı

²⁷ Halil Akman, a.g.e., s. 20.

²⁸ Harpal Brar ve Ella Rule, Ortadoğu ve Emperyalizm, Evren Mardan (çev.), İstanbul, Papirüs Yayınevi, 2004. ss. 90-120.

karşılama niyeti ile Ortadoğu'ya yöneltmiştir. O dönem bölgenin himayesinde olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması emperyalist güçler için fırsat niteliğindedir. Bu nedenle de ilk başta Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız olmayı tercih etse dahi savaşın ilerleyen safhalarında Osmanlı Devleti de savaşa dahil edilmiştir. Savaş sırasında Fransa ve İngiltere'nin yayınladığı bildirmede ise Ortadoğu halkının kendi kaderlerini tayin hakkı bulunduğunu ve bağımsızlıklarını destekleyeceklerini açıklamış ve bölgede çıkan isyanları kışkırtıp desteklemiştir. Hammadde ve pazar arayışı, hem gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasında, hem de gelişmiş ülkelerin kendi aralarında eskiden farklı olan politik ilişkilerin oluşmasına neden olmuştur.²⁹

Ortadoğu bölgesindeki güç dengesi Osmanlı İmparatorluğu'nun yararına değişmemiştir. Çeşitli devletlere verilmiş ayrıcalıklar Osmanlı topraklarını kullanışlı bir pazar haline sokmuştur. Bu durum sonucu Osmanlı Devleti'nin sanayisi çökmüş ve diğer ülkelere göre daha az gelişmiş, geride kalmıştır. Osmanlı Devleti, jeopolitik ve jeostratejik bakımdan güçlü bir durumdaydı, doğal kaynaklar açısından zengin topraklara sahipti ancak bunu koruyacak gücü yoktu.³⁰

Emperyalist güçler, sömürgecilik anlayışına göre hareket ederken aralarında çekişmeler yaşanmıştır. Bu çekişmelerden kaynaklanan ilk çatışma ise Birinci Dünya Savaşı'dır. Sanayileşme sonucu artan hammadde ihtiyacının sürekli artması küresel bağımlılığa sebep olmuştur. Bu durum güçleri ayırmış ve birbirine düşürmüştür. Bu bağlamda Almanya, Fransa karşısında güçlenmiş, Balkanlar ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki gerilme de giderek artmıştır. Genel nedenler ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda ittifak devletleri Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Almanya için yenilgiyle sonuçlandı. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın çekirdeğini oluşturduğu itilaf devletleri ise savaşı kazanan taraftı. Savaş sonucu Ortadoğu dış güçlerin denetimi altına girmiştir. Batı ile doğu toplumu arasındaki ilk direkt etkileşim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir.³¹

İngiltere, Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için Birinci Dünya Savaşı

²⁹ Ulaş Bayraktaroğlu, "Ortadoğu'da Yeniden Yapılanma Sürecinde Kültür – İktidar İlişkileri (2003 Irak Savaşı Sonrası)". (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2009. s. 62-63.

³⁰ Bayraktaroğlu, a.g.e., s. 64.

³¹ Türel Yılmaz,, Uluslararası Politikada Ortadoğu, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 303

sırasında Arapları Osmanlıya karşı kıskırttı ve başarılı oldu. Araplar, İngiltere ve Fransa'nın yayınladığı bildirgeden de güç alarak Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı karşısında oldu ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında da Avrupalıların denetimine geçti. İran'ın sahip olduğu petrole ihtiyacı olan İngiltere, Rusya ile yaptığı işbirliği sonucu İran'ı ikiye ayırdı. Gelişmeler ışığında savaş sonrası Ortadoğu'ya İngiltere'nin hakim olduğu söylenebilir. İngiltere'nin hakimiyetinin olduğu Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla Ortadoğu Devletleri için manda kararı alındı. Bu kararlar bölge tek bir etnik gruptan veya aynı dinde insanlardan oluşmuyordu. Bölünme ve yapılanma yapıldı ancak bu İngiltere lehinde oldu.³²

Ortadoğu yeniden yapılandırılırken en çok rol oynayan üç metin aşağıdadır:

1. “Skyles-Picot Anlaşması (1916): SSCB'nin kuruluşu ile deşifre olan gizli bir anlaşmadır. Ortadoğu paylaşılır. Ruslara Karadeniz kıyıları, Boğazlar ve İstanbul garanti edilir. Bunun karşısında Ortadoğu Britanya ve Fransa'ya kalır. Fransa Suriye ve Lübnan'ı; Britanya Irak, Mavera-i Ürdün ve Filistin'i işgal eder.
2. Versailles Antlaşması (1919): Manda rejimleri tanınır. Paylaşım resmileşir.
3. Balfour Bildirgesi (2 Kasım 1917): Filistin'de kurulacak bir Yahudi Devletinin temeli atılır. Devlet fikri ilk kez uluslararası güçler (Britanya-Fransa) tarafından tanınmış olur. Fakat İngilizlerin Araplara yatırım yaptığı bir dönem olduğu için, bildiriye ‘ülkedeki öteki sakinlerin medeni ve dinsel haklarının ihlal edilmemesi’ şart koşulmuştur.”³³

Birinci Dünya Savaşı sonrası parçalanmış Osmanlı'nın ardından yeni devletler kurulmaya çalışıldı. Bu yeni devlet girişimlerinden biri de Arap Devleti'nin bağımsızlığını kazanmasıydı. İlk girişim Fransızlar tarafından engellendi. Mısır ise ulus devleti örneğine en çok yaklaşan ülke olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mısır'ın bağımsızlığını savunacak El Vafd el Mısri adında bir heyet oluşturuldu fakat çok geçmeden heyet İngiltere tarafından dağıtıldı. Bunun üzerine isyanlar, grevler, gösteriler gerçekleşti ve Mısırlı halk sokaklara döküldü. İngiltere tepkilerin karşısında zorlanınca denetimlerinin sürmesi şartıyla Mısır'ın bağımsızlığını ilan etti. Mısır'da yeni bir dönem başlamasıyla birlikte Vafd partisi

³² Bayraktaroğlu, a.g.e., s. 66.

³³ Bayraktaroğlu, a.g.e., s. 67.

kuruldu ve ilk seçimlerde iktidara geldi. Vafd Hükümeti, iktidara gelir gelmez radikalleşme hareketine hız kazandı ve her radikalleştiğinde İngiltere tarafından iktidardan düşürüldü. Fakat İngiltere'nin bu hareketi bölge halkını her seferinde daha da öfkelenirip sokağa çıkmalarına neden oldu. Daha fazla dayanamayan İngiltere, pes edip 1936 yılında Mısır'a tam bağımsızlık tanıdı ve Süveyş bölgesi dışındaki İngiliz askerleri ülkeden çıkarıldı.³⁴

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu bölgesine genel bakıldığında, bölgenin siyasal bütünlüğü parçalara ayrılmaya çalışılmış daha zayıf ve küçük birimler haline getirilmiş olduğunu görebiliriz. Dinsel ve mezhepsel ayrılıklar daha da derinleştirilmeye çalışılmış ve devletlerin arasındaki ilişkiler de bu yolla engellenmiştir. Böylece bölge İkinci Dünya Savaşı'na kadar kontrol altında tutulmuştur.

2.2.5. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri de İkinci Dünya Savaşı'dır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra alınan kararlar yalnızca yenilen devletlere uygulanınca Almanya buna tepki olarak İkinci Dünya Savaşı'nı başlattı. Birinci ve İkinci Dünya savaşı arasındaki en bariz fark savaşın kapsadığı kitledir. Birinci Dünya Savaşı Avrupa savaşıdır, İkinci Dünya Savaşı ise küresel düzeydedir.³⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda Fransa, İngiltere, Almanya ve Japonya güçlü devletlerdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise güç dengeleri değişmiş ve Sovyetler Birliği ile Almanya savaştaki en güçlü ülkeler haline geldi. Sovyetler Birliği, savaş sırasında Almanya'yı yenmek için Amerika'dan silah ve teknolojik destek almıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'nin Amerika gücüne denk bir güç olmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya iki kutuplu bir hal almıştır. Savaş nedeniyle oldukça güç kaybeden Fransa ve İngiltere, Ortadoğu'daki etkinliğini kaybetmekte ve bölgedeki devletler bağımsızlıklarını yavaş yavaş ilan etmekteydi. 1948 yılında İsrail Devleti Filistin'de kurulmuş ve İngiltere ve Fransa'nın parçalara ayırmaya çalıştığı Araplar Ortadoğu'da devletlerin bağımsızlaşmasıyla birleşmeye başlamışlardır. Ancak İsrail ile Arap savaşı meydana gelmiş ve bu savaş İsrail lehine

³⁴ Bayraktaroğlu, a.g.e., s. 69.

³⁵ Oral Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge kitabevi, Ankara, 2007, s. 111-112.

sonuçlanmıştır. Günümüze kadar da devam eden sorunlar bu savaşın sonuçları olarak doğmuştur.³⁶

İsrail'in kurulması ile Filistin'de başlayan mücadeleyi kontrol altında tutmak isteyen Araplar, İsrail'e karşı örgütlenmeye başlamışlardır. Araplar, Arap Devletleri'nin oluşturduğu Filistin Ulusal Konseyi ve Kudüs'te de Filistin Kurtuluş Örgütü'nü kurmuşlardır. 1967 yılında gerçekleşen Altı Gün Savaşları'nda İsrail bölgeye tamamen yerleştiğini ve bölgeden ayrılmayacağını kanıtlamıştır. Savaş sırasında Amerika İsrail'i desteklerken Sovyetler Birliği Arapları desteklemiştir. Bunun üzerine Araplar, Amerika ile olan ilişkilerini kesmiştir.³⁷

Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru İran-İrak Savaşı yaşanmıştır. Saddam Hüseyin İran'a sebepsizce saldırması ile başlayan savaş sekiz yıl boyunca devam etmiştir. Amerika savaşta Irak Devleti'ni desteklerken, müttefiklerinden aldığı kimyasal silahları kullanan Irak, Halepçe'de siviller katletmiştir. 1988'e kadar ağır bir şekilde savaş devam etse de iki devlet de savaşı kazanamamıştır. Bu süreçte Suriye tarafından desteklenen İran rejimini kuvvetlendirmiştir. Amerika İran rejimini desteklemediğini açıkça göstermiştir. Irak ise savaşı kazanamadığı ve harcadığı kaynaklardan dolayı zarar uğramış bu zararını da Kuveyt'i işgal etmiştir. Bunun üzerine küresel anlamda büyük tepki almıştır. Amerika ve Birleşmiş Milletler Konseyi işbirliği ile Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini istemiş ancak bu gerçekleşmeyince Amerika öncülüğünde hareket başlatılıp Kuveyt kurtarılmıştır.³⁸

2001 yılına gelindiğinde 11 Eylül terör saldırısı dünya ve Ortadoğu için yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu terör saldırısından sonra Amerika Irak ve Afganistan'a müdahalede bulunmuştur. İngiltere ile birlikte Irak'ın hava savunma hattını düşürmek üzere bombardımanlar düzenlemiştir. Bu saldırı küresel anlamda destek görmemiştir. 2002 Nisan ayında ise ani bir atak Bağdat'tan geldi ve Bağdat İsrail'in Filistin topraklarına girmesi üzerine tepki göstermek amaçlı petrol ihracını durdurdu. Fakat bu eylemine hiçbir Arap ülkesinden destek çıkmayınca 30 gün sonra ihracı yeniden başlattı. Bunun üzerine Amerika yaklaşan tehdit gerekçesiyle

³⁶ Sander, a.g.e., s. 300.

³⁷ Yıldırım Boran, El-Fetih, Hamas, Hizbulla Ortadoğu'da Direniş, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul, 2011, s. 87.

³⁸ Çelik, a.g.e., s. 11-12.

Birleşmiş Milletler'den Amerika'nın yapacağı müdahaleye engel koymamalarını istedi. Bunun üzerine İngiltere Amerika'ya destek verdi ve Irak'ın askeri imkanları hakkında istihbarat dosyası hazırladı. Bu dokümana göre Birleşik Milletler Irak'ın somut biçimde kararları ihlali gerçekleşirse ağır sonuçlarla karşılaşacağını açıkladı. Kısa bir süre sonra Irak'ın kurallara uyup uymadığı tam denetlenmeden Amerika ve destekçileri Irak'a saldırıya başladı, Bağdat düştü, Saddam hükümeti devrilip, Irak işgal edilmiş oldu.³⁹

Ortadoğu'nun yakın tarihine baktığımızda da, dış güçlerin bölgenin kontrolünü elinde tutmak için farklı bahaneler ile çeşitli yollara başvurduğu görülmektedir. Günümüzde dahi devam eden Ortadoğu denetimi bölgede sakinleşmeyen siyasetin ve huzur eksikliğinin düzelmeyeceğini bize göstermektedir. Hala Ortadoğu'nun akıbeti tahmin edilememekte ve bu durum global gündeme yerleşmiş durumdadır.

2.3. Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Sömürgeci devletlerin Ortadoğu'ya ilgisi tarih boyunca devam etmiştir. Bölge paylaşılmayan olarak tarihe geçmiştir. 19. yüzyıldan günümüze kadar bölgede savaş bitmemiştir, yalnızca aktörler değişmiştir. Bunun nedeni Ortadoğu'nun Dünya'da jeopolitik ve jeostratejik açıdan en önemli bölge olmasıdır. Günümüzde, sanayileşme ve makineleşme ile birlikte çokça ihtiyaç duyulan hammaddesi olan petrolün büyük bir kısmı Ortadoğu bölgesinden çıkmaktadır. Doğalgaz rezervleri ve su potansiyeli bölgenin sürekli gündem konusu olmasında etkin olan diğer özelliklerdendir.⁴⁰

Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin %50'den fazlası Asya ve Ortadoğu'da yer almaktadır. Bu önemli kaynakların bulunduğu bölgelerde ise Müslümanlar yaşamaktadır. Ortadoğu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birleştiren bir konumadır. Bu özelliğiyle ulaşım yolları, ticaret yolları, su alanları açısından önemli role sahiptir. Enerji kaynaklarının büyük bir kısmının Ortadoğu'da bulunması büyük

³⁹ Bayraktaroğlu, a.g.e., s. 89.

⁴⁰ Tangülü, a.g.e., s. 12.

devletlerinin gözlerini bölgeye çevirmektedir. ⁴¹

Bölgeyi kontrol edemeyen devletler dünya siyasetinde etkin olamaz, dünyanın büyük gücü olamaz. Dolayısıyla Ortadoğu'yu kontrol etmek hayati önemdedir çünkü bölgeyi elinde tutan devlet dünyanın kontrolünü de elinde tutar. Ortadoğu'ya yerleşecek bölgesel bir güç dünyada stratejik üstünlüğü tehdit eder.

Sonuç olarak devletler için Ortadoğu;

- Ekonomik-politik egemenliğin odağıdır.
- Soğuk savaş sonrasının jeopolitik merkezidir.
- Dünya'nın en zengin doğal kaynaklarının bulunduğu bölgedir.
- Yeni ve geniş pazar alanıdır.
- Yeni mücadele sahasıdır.

Geçmişte önemli bir konuma sahip olan Ortadoğu, günümüzde de devletlerin gündeminde olup jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemini korumaktadır. ⁴²

2.3.1. Jeopolitik Önemi

“Jeopolitik kavram; Devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, ülkelerin coğrafi konumu ve fiziksel çevre ile açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır ve siyasi coğrafya ile eş anlamlıdır. Uygulama ile olan yakın ilgisi nedeniyle de, bir devletin dış politika davranışlarının nedeni olmaktan çok gerekçesi olabilmektedir.”

43

Jeopolitik, yeryüzünün çok yönlü araştırılması anlamına gelmekte ve aynı zamanda siyasi coğrafya ile büyük ölçüde orantılıdır. Friedrich Ratzel, jeopolitiğin kurucusu sayılmakta Münih ve Leipzig Üniversitelerinde siyasi coğrafya hocalığı

⁴¹ Erol Manisalı, Ulusal Cephe Vurusanlar, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s: 43.

⁴² Yaşar Hacısalihoğlu Avrasya Jeopolitigi, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, Tarihte Doğu Batı Çatışması, Derleyenler: U. Özcan, E. Eğribol, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 558.

⁴³ Uluslararası ilişkiler Sözlüğü, İstanbul, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s. 70.

yapmıştır. Friedrich Ratzel, bu konuda devletin bir hücreden meydana gelen bir organizma olduğunu ve asıl arzusunun gelişme ve yayılma olduğunu ifade etmiştir. Devletin yayılmayı amaçlayan politikası, ilkel ve küçük devletlere dışarıdan istila yoluyla olur. ⁴⁴

Ortadoğu'nun tarihine bakıldığında imparatorluklar arasında geçen mücadeleler ile doludur. birçok imparatorluklar kurulmuş ve yıkılmıştır. Mısır, Pers, Roma, İskender, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları hep bu bölgede savaş vermişlerdir. ⁴⁵

Ortadoğu'nun en birçok din ve mezhebin çıkış ve yayılma bölgesi olması dünyanın en önde gelen bağlantı noktası olmasını sağlamıştır. Ortadoğu'nun dünya egemenliği peşinde koşan ülkelerin savaş alanı haline gelmesinin nedeni bölgenin jeopolitik önemidir. Asya ile Avrupa, Asya ile Afrika, Ortadoğu bölgesi ile birbirine bağlanır. Akdeniz, Hint Okyanusu ile olan bağlantısı da bu bölgede sağlanır. Rusya sıcak sulara inerken en kullanışlı yol olarak Ortadoğu bölgesini kullanır. ⁴⁶

Bölge, dünyanın en önemli su ve kara yollarına sahip olması jeopolitik önemini artırır. Aynı zamanda dünya petrol rezervlerinin ve doğal gaz yataklarının çoğunluğunun Ortadoğu'da olması ekonomik açıdan bölgenin önemini artırırken birçok dinin çıkış ve yayılış merkezi olması da inançsal önemini arttırmıştır. Bu özellikler nedeniyle Ortadoğu sayısız savaflara cephe olmuştur. ⁴⁷

Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları zaman zaman "Eski Dünya" olarak adlandırılmakta olup jeopolitik otoritelerin "dünya adası" olarak nitelendirilmektedirler ve bu kıtalar topluluğu birbirleriyle Ortadoğu'da kesişirler. Avrupa kıtası, Anadolu Yarımadası üzerinden Ortadoğu'ya uzanır. Asya'dan, İran ve Anadolu'yu takip ederek Avrupa'ya geçmek mümkündür. Mezopotamya üzerinden gelen yollar ise Doğu Akdeniz'e ve Sina Yarımadası üzerinden Mısır'a ve Afrika kıtasına varır. Buna ilaveten Doğu Akdeniz kıyılarında önemli ki yolların Anadolu ve Irak- İran üzerinden Asya kıtasına doğru uzanan konumları Ortadoğu'nun

⁴⁴ Hacer Kaya Gül, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2009, s. 8.

⁴⁵ Mehmet Kocaoğlu, Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 167.

⁴⁶ Nihat Ersin, Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası, Gündem Yayınları, İstanbul, 2003, s. 13.

⁴⁷ Özer, a.g.e., s. 6.

önemini daha fazla arttırır. ⁴⁸

2.3.2. Jeostratejik Önemi

Ortadoğu'nun dünyanın merkezi ve kalbi olması, Hint Okyanusu'nu Batıya bağlaması ve zengin yer altı kaynakları jeostratejik önemini arttırmaktadır. Bu durum büyük güçler için cezbedici olmaktadır. Bölgede çeşitli etnik değerlerin ve dinlerin oluşu bölgesel mücadele ve çatışmaları beraberinde getirip büyük güçlerin gözlerini bölgeye çevirmiştir. ⁴⁹

Ortadoğu'nun stratejik öneminin en büyük nedeni sahip olduğu doğal kaynaklarıdır. Sanayinin ve makineleşmenin yaygınlaşmasıyla, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin en büyük ihtiyacı haline gelen petrolün büyük çoğunluğunun Ortadoğu'da bulunması 20. yüzyılda bu enerji ihtiyacının daha da artmasıyla gözler Ortadoğu'ya çevrilmiştir. Avrupa ve Asya ülkeleri, petrol ihtiyaçlarının büyük bölümünü Ortadoğu'dan karşılamaktadır. Basra körfezi petrol rezervlerinin %60'ına sahiptir. Doğal gaz rezervlerinin %15'ine sahip olarak birinci sırada olan İran, sahip olduğu petrol rezervleri bakımından da dünya sıralamasında altıncıdır. Petrol rezervleri bakımından dünya sıralamasında birinci olan ülke %25 ile Suudi Arabistan iken ikinci ülke ise yaklaşık %10 ile Irak'tır. Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri de %8,5'lik petrol rezervlerine sahiptir. Görüldüğü gibi petrol rezervlerinin çoğu Ortadoğu ülkelerinde yer almaktadır. ⁵⁰

⁴⁸ Ekrem Memiş, a.g.e., s. 9.

⁴⁹ Aydın, a.g.e., s. 19.

⁵⁰ Özer, a.g.e., s. 7.

Tablo 1. Dünya Ham Petrol Rezervi (Milyar Varil)

Ülkeler	1983 Sonu	1993 Sonu	2002 Sonu	2003 Sonu	%
İran	55,3	92,9	130,7	133,2	%11,4
Irak	65,0	100,0	115,0	115,0	%10,0
Kuveyt	67,0	96,5	96,5	99,0	%8,5
Umman	3,5	5,0	5,7	5,6	%0,5
Katar	3,3	3,1	15,2	15,2	%1,3
S.Arabistan	168,8	261,4	262,8	262,7	%22,9
BAE	32,3	98,1	97,8	97,8	%8,5
Suriye	1,5	3,0	2,3	2,3	%0,2
Yemen	-	0,1	0,7	0,7	%0,1
Diğerleri	0,2	0,1	0,1	0,1	
<i>Toplam</i>	<i>396,9</i>	<i>660,1</i>	<i>726,8</i>	<i>726,6</i>	<i>%63,3</i>

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2004; Annual Statistical Bulletin 2003

Japonya, Hindistan ve Çin'in ilgileri Ortadoğu'nun artan stratejik önemi ile birlikte gün geçtikçe fazlaşmıştır. ABD'nin bölgedeki askeri varlığına dayanak oluşturacak yeni üsler ile ittifaklara verdiği önem Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan'ın önemini oldukça artırmıştır.⁵¹

Ortadoğu'nun zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının aksine su kaynakları sıkıntılı konulardan biridir. Daralan su kaynakları bölge devletlerinin sınırlarının değişmesine ve kaydırılmasına neden olmaktadır. Bölgede yaşanan bazı çatışmaların sebebi bölgede su kaynaklarının azlığı olarak belirtilmektedir. Hatta 1967 yılında İsrail'in Batı Şeria ve Suriye'yi işgal etmesinin amacının Ürdün Nehri'nin kaynağı ve Batı Şeria'nın ırmak yatakları ile yeraltı sularını ele geçirmek olduğu söylenmektedir. Yaklaşık 500 milyon metreküp kapasiteye sahip bu kaynaklar ile İsrail'in 1990'lı yıllarda 1.471 milyar metreküpü Araplardan elde edilmek üzere 2.02 milyar metre küpe ulaşmıştı. Keban Barajı'nın yapılma döneminden beri Suriye ve Irak, Türkiye karşıtı bir politika izlemişler, Türkiye ise uluslararası kamuoyuna karşı olumsuz tavır göstermemeye çalışmıştır.⁵²

Ortadoğu bölgesinde dış güçler tarafından yapılan üstünlük mücadeleleri Mısır, Irak ve Suriye üzerinde yoğunlaşmıştır. Basra Körfezi, Doğu Akdeniz ve Hazar Havzası Ortadoğu'nun stratejik noktaları olarak algılanmaktadır. Bu durum,

⁵¹ Yavuz Gökalg Yıldız, Global Stratejide Ortadoğu, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. 27-28.

⁵² Aydın, a.g.e., s. 19-20.

Suriye'yi, Irak'ı ve Doğu Akdeniz ile bağlantısı olan Mısır'ı stratejik açıdan önemli hale getirmektedir. İsrail- Arap ve İsrail-Filistin sorunları bölgedeki her an çıkması muhtemel iç karışıklıklara neden olmaktadır. Filistin halkının mülteci haline gelen durumu, bölgeye egemen olan despotik rejimler, su sorunu ve bölgenin terör kaynağı durumuna gelmiş yapısı genel sorunlar olarak sıralanabilir.⁵³

Ortadoğu'nun önemli sorunlarından biri olan Körfez Bölgesi; İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman ülkelerini kapsamaktadır. Bölgede egemen olan dört etnik köken vardır ve bunlar sırasıyla; Araplar, Farslar, Türkler ve Kürtlerdir. ABD-Irak savaşına kadar bölgenin en güçlü iki ülkesi Irak ve İran'dı. Aynı zamanda bu iki ülke birbirleri ile rekabet içerisindedir, bölgeyi yönetmeye çalışıyorlardı. Körfezin diğer ülkeleri ise yeterli güce sahip olamadıkları için yeni ittifaklar arayıp güvenliklerini sağlamak için çok fazla para harcamışlardır. İran'da gerçekleşen İslam'ı Devrimden sonra işler biraz daha değişmiş ve yeni yönetim diğer küçük yönetimleri de belli bir İslami çizgide ilerletmeye, Şiiileri kendi politikaları çevresinde kendilerine çekmeye çalışmıştır. Savaştan sonra ister istemez zayıflayan Irak'ın durumu İran'ın işine gelmiş ve bölgede güç kazanmasına neden olmuştur. 11 Eylül'den sonra Basra Körfezinin belirsizliği daha da artmış, İran Ortadoğu ile barış sonucu batılı güçlerin denetimi ele alacağını düşünerek barışı desteklememektedir.⁵⁴

2.4. Sosyo-politik Yapı

Ortadoğu, tarihine bakıldığında da bir çok medeniyetin doğup büyüüp yok olduğu bir bölge olduğunu görebiliriz. Bu nedenle de bölge nüfusu dil ve din açısından çeşitlilik göstermektedir. Azınlık grupları haricinde bölgede dört büyük etnik grup vardır. Bunlar: İranlılar, Türkler, Araplar ve Yahudilerdir. Ortadoğu'da yaşayan bu etnik gruplar devlet sınırları ile birbirinden ayrılmıştır. Bu dört etnik yapıya ilaveten Çerkez ve Kürtler de bölgede etkin rol oynamaktadır. Ayrıca bölgede bazı yerlerde aynı devlet sınırları içerisinde farklı etnik gruplar birlikte yaşamaktadır. Buna rağmen bu etnik gurupların neredeyse ortak özelliği geleneksel ve muhafazakâr

⁵³ Aydın, a.g.e., s. 20.

⁵⁴ Gökalp Yıldız, a.g.e., s. 32-33.

olmalarıdır. Bölge halkının içinde toplumsal sınıflar belirgindir ve bu sınıfların arasındaki farklar çok büyüktür. Okur-yazarlık oranları bölgede çok düşüktür.⁵⁵

Ortadoğu halkının eğitim gibi önemli konularda eksikliği bölgenin bir çok konuda sıkıntı yaşamasına neden olmaktadır. Bu konulardan en önemlisi halkın eğitim seviyesinden kaynaklanan siyasi bilinç eksikliğidir. Dolayısıyla insanlar, politik eksiklikleri kavramama ve liderlerinin hatalarını görememe gibi sorunlar yaşamaktadır. Siyasi bilinç eksikliği, bölgede yer alan ülke liderlerinin uzun yıllar görevde kalmasına ve istediklerini yapmalarına sebep olmuştur. Bölgenin en büyük sorunlarından biri olan yoksulluk, maddi imkanların orantısız dağıtılması ile ortaya çıkmıştır. Bu gibi sorunlara ek olarak bölge içindeki güvenlik eksikliği, iç ve dış savaşların sürekli hale gelmesi bölge halkının gelecek kaygısını en üst seviyelere çıkarmaktadır. Halkın bu zorlu şartlarda yaşama mecburiyetleri, onları bilim ve ilim konusunda ilerlemekten mahrum bırakmıştır.⁵⁶

Bölgedeki sosyal yapı irdelendiğinde, bölgenin etnik ve dini mezhepler açısından çeşitliliğini görürüz. Bölge dünyanın dini merkezi olup çoğu tek tanrılı din burada oluşmuştur. Çoğu peygamber bu bölgede ortaya çıkmış ve Müslümanlık, Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri burada etkili olmuştur. Buradaki halk için kültür çok önemlidir. Gelenek ve göreneklerine bağlıdırlar. Bu nedenle yaşamları boyunca inançları da önemli bir yer kaplamaktadır. Bölgede yaşanan çoğu içi savaşın sebebi de inançsal kökenlidir.⁵⁷

2.4.1. Toplum Yapısı ve Özellikleri

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Ortadoğu'yu İranlılar, Türkler, Araplar ve Yahudiler olmak üzere dört gruba ayırabiliriz. Fakat aynı devlet sınırları içerisinde farklı guruplar birlikte yaşamaktadırlar. Bölgede en fazla konuşulan dil Arapçadır. İran'da farsça konuşulmaktadır. Fakat onun dışında bölgede çok az Farsa kullanılmaktadır. Arapçadan sonra en çok konuşulan dil ise Türkçedir. İbranice,

⁵⁵ Özey, a.g.e., s. 51.

⁵⁶ Çelik, a.g.e., s. 12-13.

⁵⁷ Süleyman Özmen, Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 109-110.

Ermenice ve diğ er azınlık dilleri ise çok çok az kullanılmaktadır. ⁵⁸

Ortadoğ u ÷lkelerinden olan İ r an, K ̇ rfez b ̇ lgesinde yer almakta ve oranın en kalabalık ÷lkesi konumundadır. Ortadoğ u'nun genelinde Araplar çokça olsa da İ r an'da hiç Arap bulundurmayan tek K ̇ rfez ÷lkesidir. İ r an'ın %50'sini Farslar, yaklaşık %25'ini ise Ş ii Azeri T ÷ rkl eri oluş turmaktadır. Aynı zamanda ÷ lkede yaşayan Afş arlar, Kaş kay ve ř ahsevenler de eklenince T ÷ r k n ÷ fus u %30'ları geçmektedir. %10'luk kısmı oluş turan S ÷ nni K ÷ r tler T ÷ rkiye ve Irak sınırında yaşamaktadırlar. Dinsel oranlara baktığımızda ise %2'lik oranda Hristiyan, Yahudi, Bahai ve Zerdüş t bulunmaktadır. Hristiyanların genelini ise Ortodoks Ermeniler oluş turmaktadır. ÷ lke geneline bakıldığında ise en büyük kesimini Ş iiler oluş turmaktadır ve S ÷ nniler rejim açısından tehdit olarak g ̇ r ÷ lmektedir. ⁵⁹

Ortadoğ u'nun önemli ÷ lkelerinden biri olan Irak'ın n ÷ fusuna bakıldığında ise %96'sının M ÷ sl ÷ man olduğu bilinmektedir. M ÷ sl ÷ man halkın %60'ı ise Ş iilerdir. Basra, Kerbela, Necef ve Kazımeyn gibi yerlere yayılmışlardır. İ r an'da 1979 yılında gerç ekleşen ve Ş iiler tarafından gerç ekleş tirilen devrimde Ş iiler y ̇ netimde mutlak egemen olmuştu. Bunun ardından Irak'taki Ş ii gruplarının ̇ nemi artmıştır. Irak'ta S ÷ nniler sayıca azdır ancak buna rağ men Osmanlı Devleti'ni son d ̇ nemlerinden beri s ÷ rrekli iktidarda olmalarından dolayı büyük rol oynamaktadırlar. T ÷ r kmenler, K ÷ r tler ve bir kısım Araplar arasında S ÷ nnilik yaygındır. ̇ zellikle Araplar %75 ile ÷ lkenin çoğ unluğ unu oluş turmaktadır ve genellikle ÷ lkenin g ÷ neyine yerleşmişlerdir. ÷ lkenin Araplardan sonra gelen en büyük enik grubu K ÷ r tlerdir ve kuzey kısmına yerleşmişlerdir. ⁶⁰

Suudi Arabistan'da n ÷ fusun büyük bir b ̇ l ÷ m ÷ n ÷ Araplar, %25 ise yabancılar oluş turmaktadır. Yabancıların %10'u Yemenliler iken en çok sayıya sahip gurup budur. ÷ lkede yaşayan Filistinliler sağladıkları iş g ÷ c ÷ dolayısıyla en aktif guruptur. ÷ lkede egemen olan Araplardır ve ÷ lke n ÷ fusunun %85 i S ÷ nni M ÷ sl ÷ manlardan oluş ur. ÷ lkenin doğ usunda bulunan petrol end ÷ strisi b ̇ lgesi bulunmaktadır ve burada Ş iiler yerleşmiştir. Ancak ÷ lkede Ş ii muhalefeti zayıf olduğ undan ciddi bir

⁵⁸ ̇ zdemir, a.g.e., s. 22.

⁵⁹ Tayyar Arı, Irak, İ r an ve ABD, ̇ nleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, Alfa Yayınları, İ stanbul, 2004, s. 109-110.

⁶⁰ Arı, a.g.e., s. 111-113.

etkisi yoktur. ⁶¹

Bölgedeki bir diğer ülke ise İsrail'dir. Bu ülke diğer bölge ülkeleriyle kıyaslandığında farklı bir büyüme politikası izlemiştir. Ekonomisine önem vermiş ve geliştirmiştir. Geleneksel ticaret ve endüstri kanallarının yanı sıra günümüzde önemli bir paya sahip olan elektronik alanlarda da kendini geliştirmiş ve önemli başarılar göstermiştir. Bu alanlardaki gelişmelerin altında, İsrail'in iç pazarının küçüklüğü nedeniyle ihracata yönelme mecburiyeti, suyun az olmasından dolayı tarım teknolojilerinin geliştirilmesi zorunluğu gibi nedenler yatmaktadır. Kalifiyeli Musevi işgücünün İsrail'e göçüyle birlikte teknolojinin alanlarında kayda değer gelişmeler sağlanmıştır. ⁶²

Yıl 2008 itibari ile yaklaşık 280 milyona ulaşan Ortadoğu nüfusu, Türkiye'nin dört katına, Avrupa Birliği'nin %60'ına, Amerika'nın %90'ına, Güney Kafkasya'nın 18, Balkanlar'ın 5 katına karşılık gelmektedir; ayrıca Çin ve Afganistan'ı saymazsak Orta Asya'nın 4,6 katına, Mısır' dahil etmediğimizde de Kuzey Afrika'nın 3,3 katına, dünyanın ise 1/24'üne denk gelmektedir. Ortadoğu'nun nüfusuna baktığımızda ise %66'sı Arap, %13'ü Acem, %7'si Türk, %4'ü Kürt, %2'si Yahudi'dir. Araplar; İran, İsrail, Lübnan dışında yaşadıkları her yerde çoğunluk durumundadırlar. En büyük azınlık gurup olan Azeriler İran'da, Kürtler ise Irakta iktidardadırlar. Filistinlilerin büyük kısmı Gazze, Batı Şeria, Ürdün ve İsrail bölgelerine yerleşmişlerdir. Suudi Arabistan'da nüfusun %10'u, Umman'da %17'si, Bahreyn'de %33'ü, Kuveyt ve Birleşmiş Arap Emirlikleri'nde %60-67'si, Katar'da %75'i Asya kökenli halk tarafından oluşturulmaktadır. ⁶³

2.4.2. Dini Yapısı

Ortadoğu'nun tek tanrılı dinlerin merkezi olması karşımıza çeşitlilik tablosu çıkarmaktadır. Hristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık gibi temel dinlerin bölgede ortaya çıkmış olması ve etnik guruplarında dağınık ve parçalanmış olarak bölgeye

⁶¹ Aydın, a.g.e., s. 15.

⁶² Vural Çekinmez, İsrail Ülke Profili, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara, 2005, s. 3.

⁶³ Çelik, a.g.e., s. 14-15.

dağılması bu çeşitliliğin ana kaynağıdır. Bölgenin çoğunluğunu Sünni ve Şii Müslümanlar oluşturmaktadır. Şiiler, Müslümanların üçte birini oluşturur geri kalanı ise Sünnilerdir. Ortadoğu'da yer alan ülkelerde Şiilerin üçte ikisi İran'da yaşamaktadır. Irak nüfusunun yarısı, Lübnan nüfusunun yarısından biraz azını, Bahreyn ve eski Kuzey Yemen nüfusunun yarısından çoğunu Şiiler oluşturmaktadır. Müslümanlar arasındaki bu net bölünme ve mezhepler Hz. Muhammed'den sonra meydana gelmiştir. Sünniler son peygamberi Hz. Muhammed olarak kabul ederken Şiiler Peygamberin damadı Ali'yi, oğlu Hüseyin ve onların soyundan gelenlerin halifeliği devam ettirdiğine inanmaktadırlar. Şiiler Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturmaktadır. Ortadoğu'da Sünni Müslümanlar çoğunluktadır.⁶⁴

⁶⁴Ali Özbilgeç, Ortadoğu ve Şiilik: Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde Şia Etkisi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 4.

Tablo 1. Ortadoğu ülkelerinde etnik ve dini durumu

ülkeler	resmî dil	Etnik gruplar	Oran	Din	oran
Bahreyn	Ar.	Bahreynli	62.4	Müslüman	81
		Bahreynli olmayan	37.6	Hıristiyan ve diğer	19
Bir. Ar. Em.	Ar.	Arap		Müslüman	96
		İranlı		Hıristiyan	4
Filistin	Ar.	Güney Asyalı		Müslüman	87.3
		Arap ve diğer	91.2	Musevi	8.8
		Yahudi	8.8	Hıristiyan	8.7
Irak	Ar.	Arap		Müslüman	97
		Kürt		(Şii: % 60-65, Sünni: %32-37)	
		Türkmen		Hıristiyan ve diğer	3
		Asuri ve diğer			
İran	Farsça	Farsî	51	Şii Müslüman	89
		Azeri	24	Sünni Müs.	10
		Kürt	7	Mecusi,	
		Arap	3	Musevi, Hıristiyan,	
İsrail	İbr., Ar.	Mazederanî	8	Bahai	1
		Yahudi		Musevi	80.1
		Yahudi olmayan	80.1	Müslüman	14.6
		(çoğu Arap)		Hıristiyan	2.1
			19.9	Diğer	3.2
Katar	Ar.	Arap	40	Müslüman	95
		Pakistanlı	18		
		Hindu	18		
		İranlı	10		
		Diğer	14		
Kuveyt	Ar.	Kuveytli	45	Müslüman	85 (Sünni 45, Şii 40)
		Diğer Arap	35		
		Güney Asyalı	9	Hıristiyan, Hindu	15
		İranlı	4		
Lübnan	Ar.	Diğer	7		
		Arap	90	Müslüman	70
		Ermeni	4	Hıristiyan	30
Mısır	Ar.	Diğer	1		
		Mısırlı	99	Müslüman	94
S. Arabistan	Ar.	Diğer	1	Kıpti	6
		Arap	90	Müslüman	100
Suriye	Ar.	Afrikalı ve Asyalı	10		
		Arap	90.3	Sünni	74
		Kürt, Ermeni ve diğer	9.7	Alevi, Dürzi vd.	16
Türkiye	Türkçe	Hıristiyan			10
		Türk	80	Müslüman	99
Üman	Ar.	Diğer	20	Hır., Yah.	1
		Arap,		İbadi Müs.	75
		Beluci, Güney Asyalı,		Şii,	25
Ürdün	Ar.	Afrikalı		Hindu	
		Arap	98	Sünni Müsl.	92
		Çerkes	1	Hıristiyan	6
Yemen	Ar.	Ermeni	1	Diğer	2
		Arap,		Müsl.(Zeydi),	
		Güney Asyalı,		Yahudi, Hıristiyan,	
		Avrupalı.		Hindu	

Kaynak: www.cia.gov

Tabloda görüldüğü gibi bölgeler ayrılırken yaşayan etnik gruplar göz önünde bulundurulmamıştır. Bu durumda din yönünden de bir ülkede yaşayan topluluk içinde çeşitlilikler olmasına neden olmuştur.

2.4.2.1. Müslümanlık

İslamiyet, 7. yüzyılda Arabistan Yarımadası'nda doğan ve en son ortaya çıkan tek tanrılı dinlerdendir. Dünya nüfusunun yaklaşık %23 İslamiyet'e inanmakta ve dünyada yaklaşık 1.5 milyar üzerinde Müslüman bulunmaktadır. Bu din Kuzey Arabistan'da ticaret merkezlerinden olan Mekke'de Hz. Muhammed tarafından getirilmiş ve buradan yayılmaya başlanmıştır. İslamiyet'ten öncesinde ve yayılırken ise bölgede Yahudilik ve Hristiyanlık yaygındır. İslamiyet'in temeli; iman, İbadet ve ahlak etrafında toplanmıştır.⁶⁵

7. yüzyılın ilk yarısında Araplarda genel olarak kabilecilik yaygındı ve birden fazla inanç hakimdi. Habeşistan'dan gelen Araplar Hristiyan iken bazı Araplar da Yahudi idi. Hz. Muhammed'e ilk inanan ve Müslüman olanlar Araplar oldu. Kureyş kabilesi ise Mekke yönetimini ellerinde tutuyordu ve Hz. Muhammedi peygamber olarak kabul etmeyip onu bastırmaya çalıştılar. Bu dini kendilerine tehdit olarak gören Kureyşliler İslamiyet'i bastırırken şiddet kullandılar. Bu durumun altında iki ana neden yatmaktaydı. İlki, eğer Hz. Muhammed bu dini yeteri kadar yayabilirse iktidarı ele geçirebilirdi. İkinci neden ise, yine İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte putlara yapılan ziyaretlerin azalmasından kaynaklanacak ticari zarardı.⁶⁶

İslamiyet ortaya çıktığı andan kısa bir süre sonra Ortadoğu bölgesine yayılmıştır. Hz. Muhammed'e indirilen Kuran-ı Kerim Müslümanların kutsal kitabıdır ve inançlarının gerektirdiklerini bu kitabın gösterdiği yol ile gerçekleştirirler. Hz. Muhammed'in 632 yılında vefat etmesinden sonra dahi bu din yayılmaya devam etmiştir. Hz. Ömer döneminde İslamiyet günümüzdeki Suriye, Irak, ve Mısır'a kadar yayılmıştır. 1453 yılında Osmanlı tarafından İstanbul'un

⁶⁵ Ahmet Kahraman, Mukayeseli Dinler Tarihi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 314.

⁶⁶ Bayraktaroğlu, a.g.e., s. 36-37.

fethedilmesiyle Ortadoğu İslamiyet'in himayesi altına alınmıştır. ⁶⁷

Kuran-ı Kerimin içeriği, Hz. Muhammed'e indirilen vahiylerden oluşmaktadır. Mekki ve Medeni olmak üzere iki kısma ayrılan kutsal kitabın Mekki kısmı hicretten önceki vahiylerden oluşur. Bu vahiylerle indirilen ayetler, inanç esası getiren ve inançsızlıklar yüzünden meydana gelen felaketleri anlatmaktadır. Mekki ayetlerde Yahudilik ve Hristiyanlıktan bahsedilmez. Medeni ayetler ise Medine'de indirilmiştir. Bu ayetler daha uzun, düşündürücü, hüküm koyan ve ibadetlerden bahseden kısımdır. Aynı zamanda Hristiyan ve Yahudilerle olan mücadeleden de bahsetmektedir. ⁶⁸

Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Müslümanlık çeşitli mezheplere ve dini guruplara ayrılmıştır. Önce Sünni ve Şii olmak üzere temel iki guruba ayrılmışlardır. Daha sonra kendi içlerinde yaşadıkları anlaşmazlıklar sonucu Sünniler kendi içlerinde dört mezhebe ayrılırken Şiiler on iki guruba ayrılmışlardır. ⁶⁹

Şii ve Sünni mezhepleri, iki temel mezhep haline gelmiş ve Hz. Ali'nin öldürülmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Sünnilik mezhebi kendi içinde; Hanefi, Şafii, Mualliki ve Hambeli olarak dörde ayrılır. Bu inançlar arasında olan farklar sadece; ibadet, miras ve hukuk konularında ortaya çıkar. Kuran-ı Kerim ve Hadislere aynı şekilde inanırlar. Din anlayışları birbirlerine çok benzerdir. Şii mezhebi ise Hz. Ali'nin öldürülmesi sonucu ortaya çıkmış ve Hz. Ali'yi kendi inanç temellerinde Halife olarak kabul etmişlerdir. Bu mezhep Sünnilik ile karşılaştırıldığında, temel dini anlayıştan ibadete kadar bir hayli farklıdır. Şiiler, ilk imam olarak kabul ettikleri Hz. Ali'nin de bulunduğu on iki dini lider olan imamlara inanırlar. İnanışlarına göre on iki imam sırası babadan oğula geçmektedir ve son imam Mehdi'dir. Şiiler, Mehdi'nin Allah'ın emri ile tekrar dünyaya geleceğine ve müminleri kurtaracağına inanırlar. Şiilerin oruç, namaz ve zekat gibi bazı ibadetlerinin usulleri Sünnilerinkinden çok farklıdır. Şiilerin temel inancı Kuran ve Hadis olarak iki kaynaktan gelir. ⁷⁰

İslam dünyasında azınlıkta olan kesim Sünniler ile kıyaslandığında, Şiilerdir

⁶⁷ Dursun, a.g.e., s. 1255-1257.

⁶⁸ Dinler Tarihi Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, cilt 1, 1976, ss. 60-90.

⁶⁹ Özey, a.g.e., s. 43.

⁷⁰ Bayraktaroğlu, a.g.e., s. 38-39.

fakat %11 gibi azımsanmayacak oranda üyesi vardır. Ortadoğu'nun belirli bölgelerinde ise azınlık olmaktan çıkmış ve Şiiğin uygulamalarını yürürlüğe getirmiş durumdadırlar. Bu duruma en güzel örneklerden biri İran bölgesi Irak ve İran bölgesidir. İran halkının büyük bir kısmı Şii iken, Irak'ta %55 gibi bir nüfusa sahiptir. Özellikle son dönemlerde Irak'ın etkinliğinin artmasıyla Ortadoğu'daki Şiiiler güçlenmiştir. İran'ın nükleer gücünün olması, Irak ile ilişkilerinin gerginliğine sebebiyet vermektedir. Bu nedenlerle Şii ve Sünni ilişkileri her zaman hassasiyetinin korumaktadır.⁷¹

Muhammed İbn Abdul Vahhab tarafından oluşturulan ve 18. yüzyılda yeni bir mezhep olarak kurulan Vahabilik, İslamı daha sade ve daha anlaşılır hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu mezhep Şeriat kurallarının çoğuna karşıdır. Kendi bölgesel şartlarının etkisiyle siyasi yönü kuvvetli olan bir dini oluşumdur.⁷²

2.4.2.2. Hristiyanlık

Hristiyanlık, Ortadoğu bölgesinde yayıldıktan sonra dört guruba ayrılmıştır: İstanbul'da Rum Ortodoksları, Roma'da Latin Katolikleri, İskenderiye'de Mısır Katolikleri ve Antakya'da Suriye Katolikleri Ortadoğu'da Hristiyanlık merkezleri olarak tarihe geçmiştir. Ermeni Ortodoksları ve Protestanlar gibi guruplarda sonradan katılmıştır.⁷³

Roma Mezopotamya bölgesinin fethettikten sonra, Roma İmparatorluğu'nun çok tanrılı inanış sistemi ile İsrailoğulları'nın tek tanrılı inanç sistemi arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır. Romalılar kendi inanç gerekliliklerine göre hareket ederken İsrailoğulları sıkıntı yaşıyordu. Romalıların işleyişine göre dünyevi ihtiyaçlar ön plandaydı. İsrailoğulları'nın ise bu durum kendi inanç sistemlerinde farklı olduğu için adapte olma süreçleri sıkıntılı geçmiş ve sürekli bir baskı hissetmişlerdir. Ahlakın bozulacağından ve kötülüğün yükseleceğinden korkan halk işgalin altındayken kendini eski inançlara ve mistik geleneklere adanmıştı. Kendi

⁷¹ Emin Salihi, Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi, Bilge Strateji Dergisi, Cilt:3, Sayı:4 (Bahar), İstanbul, 2011, s. 195.

⁷² Ezber Bodur, Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, Kahramanmaraş, 2003, s. 7-8.

⁷³ Özey, a.g.e., s. 43.

inancılarına göre Tanrının görevlendirdiği bir kurtarıcı gelecek ve bu durumu düzelterek. Bu beklenti Filistin halkı arasında söylenti olarak yayıldı ve Roma'nın kulağına gitti. Roma bu durum karşısında cezalandırma gibi uygulamalarda bulunsa da bu söylenti iyiden iyiye yayıldı. Hatta Yahudiler arasında Bu kurtarıcının Kral olacağı ya da peygamber olacağını düşünenler olarak iki grup oluştu. En sonunda Hz. İsa peygamberliğini açıkladı. Yahudiler bunu "Kurtuluş Olayı" olarak adlandırdı. Başlarda İsa Peygamber kendisinin getirdiğinin yeni bir din olmadığını ve Hz. Musa'nın getirdiği dinin daha iyi anlaşılması gerektiğini belirtiyordu. Daha sonralarda sadece Yahudi kavmini değil diğer kavimleri de kurtarmaya geldiğini beyan etmiştir. İsa'nın bildirisine Arapça dilinde İncil deniyordu.⁷⁴

Hristiyanlık dini Hz. İsa tarafından insanlara anlatılmış ve insanlar bu dini yaymak için örgütlenmiştir. Kulaktan kulağa yayılan Hristiyanlığın hangi evrede yazılı bir şekilde belgelendiği, kimin tarafından ve nasıl bu fikrin eyleme dönüştüğü bilinmemektedir. Hz. İsa'nın olduğu iddia edilen bütün sözler, hadisler ve nasihatler; M.S. 60 yılında yazılı belge haline getirilmeye başlandı ve İncil bu şekilde oluşturuldu. Ancak İncil'in tam manasıyla nasıl oluşturulduğu, bunu düzenleyen kişinin Hz. İsa ile birebir tanışıp tanışmadığı bilinmemektedir. Ancak kitabın hazırlanması yirmi sene sürmüştür. Bu durumda kitap yazılırken ikincil şahıslardan dinlenildiği varsayılabilir. Hristiyanların kutsal kitabı ise yeni Ahid'dir. Bu kitap dört ayrı İncil baz alınarak oluşturulmasının yanı sıra havarilerin vaazlarının bulunduğu bölümler de içermektedir. Baz alınan dört ayrı İncil'de birer kişi adına düzenlenmiştir. Hepsinde farklı konulara değinilmiştir. Örneğin, Matta İncili'nde Hz. İsa'nın Hristiyanlık dinini yaymaya çalışırken yaşadığı olaylar ve zorluklar; Tevrat'ta adı geçen İbrani peygamberlerinin yaptıkları ve başlarından geçen olaylar gibi yaşam öyküleri konu alınmıştır. Markos İncili'nde ise Tevrat baz alınmış Hz. İsa'nın karakteri ve yaşamı dışında hemen hemen her şey Tevrat'tan anlatılmıştır. Üçüncü kitap, Luka İncili'dir ve kitapta anlatılan olaylar doğaüstü bir dille anlatılmış, İsa ve toplumsal olaylar irdelenmiştir. Son kitap ise Yohanna İncili'dir ve bu İncil'de konular felsefi açıdan ele alınmıştır.⁷⁵

Hristiyanlığın ortaya çıktığı zamanlarda, dinin doğduğu Filistin toprakları

⁷⁴ Hilmi Yavuz, Dinler Tarihi Ansiklopedisi, Cilt 2, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1976, s. 241-300.

⁷⁵ Bayraktaroğlu, a.g.e., s. 32-33.

Roma himayesi altında olduğundan putperestlik oldukça yaygındı. Bu nedenle Hz. İsa hayatta iken Hristiyanlık çok yayılmadı. Ancak Hz. İsa'nın ölümünden sonra özellikle yoksul ve umutsuz insanlar arasında hızla yayılmaya başladı. Halk arasında yayılmanın sonucu Roma daha çok sinirlenirken baskılarını arttırdı. Pavlik Kiliselerinin kurucu sun Hristiyan misyoner Pavlus'un Hristiyan olması Hristiyanların ikiye ayrılmasına sebep olmuştur.⁷⁶

Hemen hemen her tek tanrılı dinde olduğu gibi zaman aşımıyla birlikte Hristiyanlıkta da fikir ayrılıkları sonucu farklı mezhepler oluşmuştur. Hristiyanlığın mezheplere ayrılmasındaki bazı temel nedenler; din adamları ve inananların kutsal sayılan yazıları farklı şekillerde yorumlaması, farklı kültürlerin farklı dini uygulamalara neden olması, dinin siyasallaşması ve dil farklılığı olarak sayılabilir. Bu bağlamda, Hristiyanlardaki ayrışmalar doğu-batı kiliseleri şeklinde olmuştur. Ortodoks, Katolik ve Protestanlık dinin merkezi mezhepleridir.⁷⁷

Ortadoğu sınırları içerisinde doğan ve buradan yayılan Hristiyanlık, bölge içinde de mezhep ayrımından nasibini almıştır. Ortadoğu'da yaşayan Hristiyanlar Arapçayı kullandıklarından dolayı zamanla iyice Araplaşmışlardır. Araplaşan Hristiyanlar ülkenin devlet ve savunma kuruluşlarında görev almışlardır. Buna örnek olarak Hristiyan olan Faris al-Kuri'nin defalarca başbakanlık yapmış olması gösterilebilir. Ayrıca, Lübnan bölgesinde Hristiyanlar siyasi anlamda oldukça güçlüdür. Zamanında Arap birliğine karşı çıkmışlardır.⁷⁸

Dünyada en fazla üyesi bulunan Hristiyan mezhebi Katoliklerden oluşur. Katoliklerin tarihi geçmişine bakıldığında, kilisenin oluşturduğu baskıya dayanamayıp oluşturulan Protestanlık mezhebinin kökeninin Katoliklerden geldiği söylenebilir.⁷⁹

Ortadoğu bölgesinde Katolik mezhebine ait olan pek çok kilise mevcuttur. Maruni Kilisesi, bölgede bütünüyle Katolik olan tek doğu kilisesidir ve üyelerinin

⁷⁶ A. Küçük, G. Tümer, Dinler Tarihi, Ankara, 2002, s. 267.

⁷⁷ Hasan Yıldız, Ortadoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet), (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2008, s. 47-49.

⁷⁸ Özdemir, a.g.e., s. 30-31.

⁷⁹ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000, C. XLI, s. 319-325.

çoğu Lübnan'da yaşamaktadır. Rum Melkit Katolik Kilisesi, Rum Ortodoks Kilisesinde oluşan bir ayrışma sonucunda kurulmuştur. Kudüs ve civarında ise mensupları bulunmaktadır. Süryani Katolik Kilisesinin, genel olarak Beyrut'ta ve Kudüs'te üyeleri bulunmaktadır. Ermeni Katolik Kilisesinin, Kudüs, Gazze, Ramallah, Hayfa şehirlerinde mensupları vardır. Bu kiliselere ek olarak küçük gruplar hâlinde üyeleri olan Kıpti Kilisesi ve Kildani Katolik Kilisesi de bulunmaktadır.⁸⁰

Protestanlar ise Katolik anlayışındaki günahların affı, kilisenin yönetimi elinde bulundurması ve kilise kaynaklı sınıf ayrımlarının oluşması durumlarına karşı çıkmışlardır. Hristiyanlığın Katolik kilisesi himayesinde değil kul ve Tanrı ile kendi arasında kalması gerektiğini savunmuşlardır. Protestanlık mezhebinin Ortadoğu'da ortaya çıkması ise 19.yüzyılın başlarında olmuştur. Batılı misyonerler toprakları yeniden keşfettiklerinde Ortadoğu'ya Protestanlığı da getirmişlerdir. Bölgedeki Müslüman ve Yahudilere inançlarını yaymasalar da Araplaşan Ortodoksların bir kısmını etkilemişlerdir. Ortadoğu'da, Anglikan Kilisesine bağlı Kudüs piskoposluğu, Luther Kilisesi, Kudüs, Hayfa, Yafa ve daha birçok yerde merkezleri bulunan Baptist Kilisesi ve İskoçya Presbiteryan Kilisesi gibi Protestan Kiliseleri ve mensupları bulunmaktadır.⁸¹

Hristiyanlık Doğu- Batı olarak ayrıldığında Doğu Kilisesi Ortodoksları temsil ederken Batı Kilisesi Katolikleri temsil etmektedir. Protestanların kökeni Katoliklerden geldiği için bu mezhebin de Batı kısmına dahil olduğunu söyleyebiliriz. Ortodoks Kilisesinin mensupları Bizans zamanında oluşmuştur. Genellikle Rum mensuplar olduğundan Doğu Kilisesine Rum Kilisesi de denilmektedir.⁸²

Ortadoğu bölgesinde ise Ortodokslara ait kalıntılar ve izler de bulunmaktadır. Rum Ortodoks Patrikhanesi kendisini Kudüs'ün ana kilisesi olarak tanımlamaktadır. Kutsal topraklardaki Ortodoks çıkarlarını korumak amacıyla bir birlik kurulmuştur. Bu birliğin üyeleri Kudüs, Gazze, Samarya gibi Ortodokslar için önem arz eden

⁸⁰ A.Fortescue, Batı Süryaniler'den Melkitler, Meral Ünivar (Çev.), Assyrian Chaldean Syriac Association, <http://www.acsatv.com/fil/Malkoye.pdf>, (17.12.2016), 2009, ss. 13-14.

⁸¹ Fortescue, a.g.e., s. 14-17.

⁸² Kahraman, a.g.e., s. 242-243.

merkezlerde yer almaktadırlar.. Bölgede, Ürdün ve Kudüs'te Rus ve Romanya Ortodoks kiliseleri ve mensupları da bulunmaktadır.⁸³

2.4.2.3. Yahudilik

Tek tanrılı dinler arasında en eskisi Yahudiliktir. Tarihte Yahudiler, İbraniler, İsrailoğulları ve Museviler olarak farklı ifadelerle de adlandırılmaktadır. Dünyada yaklaşık 18-20 milyon Yahudi mensubu olduğu tahmin edilmektedir. bunların büyük kısmı Amerika ve İsrail'de geri kalanı çeşitli ülkelerde azınlık olarak yaşamaktadır.⁸⁴

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'tır. Yahudilerin inancına göre de Tevrat'a göre de Yahudilere tanrı tarafından vaat edilen topraklar vardır ve bu topraklar Filistin sınırları içerisinde. Bu inanış çerçevesinde Ortadoğu'da bulunan bu toprakların kime ait olduğu bir tartışma konusu haline gelmiştir.⁸⁵

Hız. Musa'nın M.Ö. 1250 yılında yaşadığı tahmin edilmektedir ve Yahudi Dininin kurucusu olarak sayılmaktadır. Firavunun gördüğü ve kahinler tarafından İsrailoğulları'ndan olan ve yeni doğacak bir çocuğun Firavunu tahtından edeceği şeklinde yorumlanan rüya sonucu o yıl doğacak bütün İsrailoğulları bebekleri öldürülmüştür. Annesi tarafından sepete konulup Nil nehrine bırakılan Musa ise daha sonradan bulunup Firavunun eşinin isteği üzerine evlatlık alınmıştır. Hız.Musa peygamber olduğunu anladıktan sonra ilk görevi İbrani Kavmini Firavun esaretinden kurtarıp Kenan ülkesine götürmek olmuştur. Bu görevi gerçekleştirdikten sonra Hız. Musa'ya Tevrat ve on emir verilmiştir.⁸⁶

İnanışlarına göre, Filistin topraklarının kendilerine vaat edildiğine inanan Yahudiler bu topraklarda 1948 yılında İsrail Devletini kurmuşlardır. Kısa zamanda da onlar için kutsal sayılan ve Ağlama Duvarı'nın bulunduğu Kudüs'ü de 1967 yılında tamamen işgal etmişlerdir. Ortadoğu'nun çeşitli yerlerine az da olsa yayılmış olan ve İsrail Devleti'nde yaşayan Yahudiler için Ortadoğu, hem Filistin

⁸³ Fortescue, a.g.e., s. 11-13.

⁸⁴ A. Küçük, G. Tümer, a.g.e., s. 204.

⁸⁵ Ekrem Memiş, a.g.e., s. 75-76.

⁸⁶ Hasan Yıldız, a.g.e., s. 16-17.

topraklarının hem de Kudüs'ün bulunduğu yer olarak önemini her zaman muhafaza etmektedir.⁸⁷

2.4.3. Yönetim Yapısı

Ortadoğu'nun siyasi yapısı da sosyal yapıdaki gibi çeşitlilik göstermektedir. Bölgenin geleneksel ve modern yapılar arasında kalması ve her iki yapının da iç içe olması durumu da göze alındığında Ortadoğu denilince akla, monarşileri, darbeleri, demokrasi dışı yönetimleri, otoriter rejimleri, diktatörlüğü akla getirmektedir. Bölgenin bulunduğu durumla birlikte yönetsel alandaki çeşitlilik, bölgenin sürekli istikrarsız ve asla sakinleşmeyen bir yönetim yapısına sahip olmasına neden olmuştur. Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Uman aileler tarafından yönetilen geleneksel monarşilerdir. Suudi Arabistan'da Suudi ailesi, Bahreyn'de el-Halife ailesi, Katar'da es-Sani ailesi, Ürdün'de Haşimi ailesi ve Umman'da da Kabus ailesi iktidarın başında bulunmaktadır.. Bu monarşilerden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman'dakiler birer mutlak monarşi iken Ürdün'deki meşruti monarşidir.

88

Osmanlı devleti dört yüz yıl boyunca Ortadoğu'da egemenliğini sürdürmüştür. O dönem bölge sakinken Birinci Dünya Savaşı sonrası bölge, İngiltere ve Fransa'nın kolonisi haline gelmiştir. Fransızların kurduğu parlamenter cumhuriyetler ve İngilizlerin kurduğu anayasal monarşiler, bölgenin sosyal ve siyasal durumuna uygun olmayıp bu güçlerin bölgeden bir miktar çekilmesiyle çökmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan sora hiçbir zaman sakin sosyal ve siyasal yaşantıya dönemeyen Ortadoğu halkı, bu güçler çekildikten sonra kendine daha farklı modeller aramaya başlamış ancak ihtilaller, işgaller, istikrarsızlıklar hiç bitmemiştir. 19. yüzyılda dünyada yayılan milliyetçilik anlayışından Ortadoğu'da etkilenmiş ancak bölgenin petrol bulundurması nedeniyle bölgeden hiçbir zaman vazgeçmeyen dış güçler, milliyetçiliğin Ortadoğu'da yayılmasını engellemeye ve bölge halkının gözlerini boyamaya çalışmıştır. Sürekli dış güç müdahalesi de bölgenin

⁸⁷ Dursun, a.g.e., s. 1256-1257.

⁸⁸ Dursun,a.g.e., s. 1264.

istikrarsızlığının daimi olmasına sebebiyet vermiştir.⁸⁹

Bölgenin en küçük ülkelerinden Katar geleneksel monarşi örneğidir. Es-Sani ailesinin yönetimindeki Katar'ın modern anlamda bir anayasası yoktur. Sadece 1972 tarihli geçici ve dikkate alınan bir metin anayasaya yakın bir şey olarak sayılabilir. Katar'da belediyeler için sınırlı bir seçim hakkı bulunmaktadır. Merkezi Belediye Konseyi'nin 29 üyesi seçimle belirlenmekte ve danışma görevini üstlenmektedir. Buna benzer danışma görevi olan diğer bir ekip olan 35 üyeli Meclisu'l-Şûrâ'nın üyelerinin hepsi kral tarafından seçilmektedir. Suudi Arabistan da Katar'a benzer şekilde mutlak monarşiyle yönetilmektedir. İdarenin tüm üst mevkileri kral ailesinden olan erkeklere verilmiştir. Bir anayasa oluşturulmamış ve Kur'an anayasa olarak kabul edilmiştir. Devletin temel yasaları Şeriat hükümleri baz alınarak oluşturulmuştur. Ülkede seçme ve seçilme gibi bir durum bulunmamaktadır. Ülke tamamen antidemokratik bir rejime sahiptir. 90 üyeli bir danışma meclis bulunsa da bu meclis üyelerinin hepsi kral tarafından seçilmektedir. Körfez bölgesindeki yedi emirliğin birleşmesinden oluşan bir federasyon bulunmaktadır ve Birleşik Arap Emirlikleri olarak adlandırılmıştır. Siyasi merkezi Abu Dabi'de bulunmaktadır. 1971-1996 arasında bu federasyon geçici bir anayasa ile yönetilmiştir. 1996 yılında kalıcı ve yeni bir anayasa yedi emirlik tarafından kabul görmüştür ve uygulamaya girmiştir. Yüksek Yöneticiler Konseyi, yedi emirliğin yöneticilerinden oluşmakta ve federasyonun en yüksek otoritesi olarak kabul edilmektedir. Federasyonla ilgili genel kararlar ve politikaların belirlenmesi Yüksek Yöneticiler Konseyi tarafından kararlaştırılmaktadır. Bu ülkede de halk için seçme ve seçilme hakkı gibi bir durum bulunmamaktadır. Kuveyt'te 1991'deki Körfez Savaşından sonra demokratikleşme yönünde bazı adımlar atıldıysa da henüz yeterli bir demokratikleşme görünmemiştir. Ülke kral ve ailesi tarafından ve 1962'de kabul edilmiş anayasa ile yönetilmektedir. Üyeleri seçimle belirlenen 50 üyeli Meclisu'l-Şûrâ yasama meclisi olarak görev almaktadır. Ülkede siyasi partilerin örgütlenmelerine izin verilmemektedir. Kral 1999'da kadınlara da seçme hakkı da dahil bazı haklar tanındığını belirtmekle Körfez ülkeleri arasında büyük sayılabilecek bir adım atmıştır. Körfez ülkeleri arasında

⁸⁹ Aydın, a.g.e., s. 18.

Kuveyt'in demokratikleşmeye en yakın ülke konumundadır.⁹⁰

Ortadoğu'nun ülkelerinden biri olan Bahreyn anayasal monarşi sistemi ile yönetilmektedir. Siyasi partiler yoktur. Dolayısıyla ülkede demokrasiden de bahsedilemez. 2001 yılında yapılan referandum ile kabul edilen yeni anayasa sonucunda çift meclisli bir sistem getirilmiştir. Milletvekilleri Evi'nin üyeleri halk oyuyla belirlenmektedir. Bahreyn ile benzer sistem ile yönetilen Ürdün'ün, 1952 tarihli anayasasına göre çift meclisli bir yasama organı bulunmaktadır. Senato olarak görev yapan Meclisu'l-Ayan'ın 40 kişiden oluşan üyeleri kral tarafından seçilmektedir. 80 üyeli Temsilciler Meclisi'in üyeleri ise halk oyuyla seçilmektedir. Ülke de siyasi partiler bulunmaktadır ancak yönetimde Kralın etkinliği çok büyüktür. Müslüman Kardeşler Teşkilatının toplum ve siyaset üzerindeki etkisi de bulunmaktadır.⁹¹

1973 yılında oluşturulan anayasada belirtilen Suriye yönetim biçimi çok partili cumhuriyettir. 1949 yılından beri Suriye yönetimini elinde bulunduran ve Ortadoğu'nun bir çok yerinde de kolları bulunan Baas Partisi'nin denetimi kesintisiz devam etmektedir. 1966'ya kadar Baas iktidarına karşı da darbe girişimleri olmuş fakat başarılı olamamıştır. 1966 yılında ise Salah Cedid öncülüğünde gerçekleştirilen darbe ile Sünni olan Emin Hafız yönetimden uzaklaştırılmıştır. Daha sonra yönetime Baas Partisi'nin içindeki radikal solcular geçmiştir. Daha sonra 1971 yılında Hafız Esad devlet başkanı olarak seçilmiş ve tek adam olarak iktidarı elinde tutmuştur. Suriye'de 30 yıl boyunca tek söz sahibi olan Hafız Esad, sağlığının bozulması sonucu 10 Haziran 2000 tarihinde hayatını kaybetmiş ve yerini oğlu Beşar Esad'a bırakmıştır. Hafız Esad döneminde ülkenin izlediği dış politikalar ile bölgesel bir güç konumuna gelen Suriye, bu dönemde darbelere ve istikrarsızlıklara maruz kalmıştır. Hukuk sisteminde Fransız etkisi bulunsa da temelini şeriat kuralları oluşturur.⁹²

1920'li yıllarda İngiltere kontrolü altında tutulan İran'da 1979 yılında Humeyni liderliğinde İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir. O dönem ülkenin sistemi

⁹⁰ Dursun, a.g.e., ss. 1264-1267.

⁹¹ Karaaslan, a.g.e., s. 60-71.

⁹² Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze ORTADOĞU (Siyaset, Savaş ve Diplomasi), Cilt 1, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 150-153.

monarşi iken devrim ile bu rejim yıkılmış ve şeriata dayalı bir rejim kuruldu.⁹³

12 Mart 1921'de Kahire'de Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel'in de katıldıkları konferans sonucunda Irak'ta krallık kurulması kararlaştırılmıştır. 11 Temmuz 1921'de Devlet Surası toplanarak, Emir Faysal'ı, yetkileri kanunla sınırlandırılacak meşruti, temsili ve demokratik bir hükümet kurmak kaydıyla oy birliğiyle Irak Kralı ilan edildi.⁹⁴

Bölge ülkelerinin genel idare şekli demokratik olmayan monarşi, krallık veya diğer parti diktatörlüğü şeklindedir. Türkiye ve İsrail ise demokrasi ile idare edilen devletlerdir.

2.5. Ekonomik Yapı

Bu bölümde Ortadoğu coğrafyasındaki ülkelerin ekonomik durumu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır. Ortadoğu ekonomisi tarihte daha çok tarım ve ticaret yolları ile ilişkilendirilse de, günümüzde Ortadoğu ekonomisi denince akla ilk petrol ve doğal gaz gelir. Günümüzde de ise yer altı kaynaklarının da cazibesi ile, bu coğrafyada teşebbüslerin sayısı giderek artmaktadır.⁹⁵ Yine de Ortadoğu ekonomisi mercek altına alınacak ise, önce yer altı ve yer üstü kaynaklarından başlamak gereklidir.

2.5.1. Yer Altı ve Yer Üstü Kaynakları

Ortadoğu'nun ekonomik konjonktürünü incelerken, yer altı kaynaklarından bağımsız şekilde yorumlar yapmak imkansızdır. Çünkü bu coğrafyanın ekonomisi büyük ölçüde yer altı kaynaklarına dayalıdır. Ortadoğu yer altı kaynakları açısından dünyanın kalbidir demek hiç de yanlış olmaz. Yer yüzündeki petrol rezervlerinin yüzde 68'i, doğal gaz rezervlerinin ise yüzde 40'ı Ortadoğu sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ülkeler nezdinde örnek verecek olursak da, dünya petrolünün yüzde

⁹³ Mehmet Atay, "Ortadoğu'da Terör Savaşı ve Barış Arayışları," Avrasya Dosyası, C. 3, s. 2, Yaz, 1996, s. 130.

⁹⁴ Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988, s. 36-37.

⁹⁵ Sami Öngör, Ortadoğu, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, s. 98.

25'i Suudi Arabistan sınırları içerisindedir. ⁹⁶ Aşağıdaki tabloda dünya ham petrol rezervlerinin ülkelere göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. Dünya Ham Petrol Rezervi (Milyar Varil)

Ülkeler	1983 Sonu	1993 Sonu	2002 Sonu	2003 Sonu	%
İran	55,3	92,9	130,7	133,2	%11,4
Irak	65,0	100,0	115,0	115,0	%10,0
Kuveyt	67,0	96,5	96,5	99,0	%8,5
Umman	3,5	5,0	5,7	5,6	%0,5
Katar	3,3	3,1	15,2	15,2	%1,3
S.Arabistan	168,8	261,4	262,8	262,7	%22,9
BAE	32,3	98,1	97,8	97,8	%8,5
Suriye	1,5	3,0	2,3	2,3	%0,2
Yemen	-	0,1	0,7	0,7	%0,1
Diğerleri	0,2	0,1	0,1	0,1	
Toplam	396,9	660,1	726,8	726,6	%63,3

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2004; Annual Statistical Bulletin 2003

Petrol ve doğal gaz dışındaki yer altı kaynakları açısından da Ortadoğu oldukça zengindir. Dünya Bor, Neptünyum ve Toryum kaynaklarının yüzde 70'i Türkiye'dedir. Bu kaynaklar hem savunma sanayi hem de nükleer enerji teknolojisi için oldukça önemlidir. Yine de coğrafyanın Ortadoğu'ya sağladığı en büyük avantajın petrol ve doğal gaz olduğunu söylemek mümkündür. ⁹⁷ Genellikle petrol ve doğal gaz Basra Körfezi çevresinde toplanmıştır.

Petrol kaynakları açısından ciddi bir avantaja sahip olmasına rağmen, Ortadoğu coğrafyasının başına büyük dertler açmıştır. Bu kaynakların bölgede keşfedilmesinin ardından, bölge dışı güçler bu kaynaklara ulaşmak için çok ciddi çaba göstermektedir. Batı ülkeleri tarafından tüketilen petrolün yarısından fazlası Ortadoğu coğrafyasından elde edilmektedir. ⁹⁸

Yer üstü kaynaklarını inceleyecek olursak durumun yer altı kaynakları kadar iç açıcı olmadığını görürüz. Su kaynakları açısından Ortadoğu, petrol ve doğal gaz kaynakları kadar zengin değildir. Günden güne tatlı su kaynakları azalmakta ve Ortadoğu nüfusu da ciddi bir şekilde artmaktadır. Yıllık ortalama Fırat Nehri 35

⁹⁶ Tayyar Arı, Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 110

⁹⁷ Hacer Kaya Gül, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2009, s. 8.

⁹⁸ Gül, a.g.e., s. 9.

milyon metre küp, Dicle Nehri 50 milyon metre küp, Nil Nehri 85 milyon metre küp, Ürdün Nehri ise 1,5 milyon metre küp su taşımaktadır. Şimdiden su bölgede büyük bir sorun haline gelmiştir. Ürdün Nehri İsrail ile Araplar arasında bir sorun oluşturmaktadır. Taşıdığı su ihtiyacı karşılamakta oldukça yetersiz kalmaktadır. İleride nüfus artışına ve tatlı su kaynaklarının azalmasına bağlı olarak, su yüzünden savaşılar çıkabileceği tahmin edilmektedir.⁹⁹ Yer kürenin en az yağış alan ve en fazla buharlaşmanın olduğu yerleri genellikle dönencelerin arası ve ekvator çevresidir. Ortadoğu tam anlamıyla az yağış alan ve buharlaşmanın yüksek olduğu bir bölgedir. Bu durum su kaynakları açısından ciddi problemler doğurmaktadır. Bunun yanında su kaynakları genellikle, birden fazla ülkenin sınırı olduğu kaynaklardır. Bu da zaman zaman ülkeleri karşı karşıya getirmekte ve gerilimlere yol açmaktadır. Özellikle Türkiye ve Suriye arasında yakın geçmişte su sorununun ciddi boyutlara ulaştığı dönemler olmuştur. Türkiye sınırları içerisinde başlayan Fırat ve Dicle nehirleri, Suriye'nin en büyük su kaynağıdır. Dolayısıyla bu nehirler üzerindeki suyun, özellikle de Suriye'nin coğrafi koşulları düşünüldüğünde bu iki devlet arasında sorun yaratması kaçınılmazdı. Nitekim iki ülke zaman su sorunu yüzünden karşı karşıya gelmişlerdir.

2.5.2. Ortadoğu Devletlerinin Ekonomik Analizi

İsrail hariç bütün Ortadoğu ülkeleri, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler kategorisine girmektedir. Ekonomik anlamda bölgedeki durum, özellikle de Arap Baharı'ndan sonra hiç de iç açıcı değildir. Yaşam şartları oldukça zorlaşmış, bölgede ekonomik koşullar oldukça çetin bir hal almıştır. Bölgedeki yer altı kaynakları göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Ancak bu kaynakların dağılımı dengeli değildir. Bazı ülkeler hiç yer altı kaynaklarına sahip değilken bazıları ise çok ciddi miktarda kaynağı sınırlarının içinde barındırmaktadır. Bunun yanında yer altı kaynaklarına sahip ülkelerde de bu kaynaklar, toplumun refahını ve yaşam koşullarını arttırmaktan daha çok sınıflı bir toplumsal yapıyı beslemektedir. Tarım arazileri genel anlamda az bir alanı kaplamaktadır ve bunun yanında su ciddi bir problem olduğundan, tarımı kötü anlamda büyük ölçüde etkilemektedir. Bu aynı zamanda bölge ülkeleri arasında

⁹⁹ Gül, a.g.e., s. 10.

“su” konusunda kronik problemlere yol açmaktadır. Yine de bir çok ülkenin tarıma dayalı bir ekonomiye, mecburen de olsa sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bölge sanayi anlamında dünyadan oldukça geride kalmıştır.¹⁰⁰

Ortadoğu ülkelerinin genelinde refah düzeyi oldukça düşüktür. Milli geliri görece yüksek olan ülkelerde bile, insanlar zor yaşam koşullarında hayatını idame ettirmek zorunda kalmaktadır. Örneğin petrol çıkaran ülkelerde, milli gelir yüksek gözükse bile, sınıflı toplumsal yapı, alt kesimin bu gelirlere faydalanmasını engellemektedir. Ortadoğu'nun bu denli büyük bir öneme sahip olmasının nedeni, bölgede bulunan petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Her ne kadar, dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin çok büyük bir kısmı bölgede bulunsada, ekonomik sürdürülebilir kalkınmanın bu kaynaklardan yola çıkılarak sağlanması oldukça zordur. Bunun birinci sebebi, bölge petrolünün dengeli bir şekilde dağılmış olmamasıdır. Irak, İran, Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri, petrol açısından zengin kaynaklara sahip olmasına rağmen, İsrail, Yemen, Ürdün, Mısır, Suriye, Türkiye ve Lübnan gibi ülkelerde petrol kaynakları bu ülkelere kıyasla yok denecek kadar azdır. Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt, İran ve Irak gibi petrol kaynaklarının işlendiği ülkelerde milli gelir ve kişi başına düşen milli gelir değerleri görece daha yüksektir. Bu doğrultuda bölgedeki ülkeleri petrol ihraç eden ülkeler ve petrol fakiri ülkeler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Ancak kişi başına düşen milli gelir değerleri görece yüksek olsa da, petrol ihraç eden ülkelerde refah düzeyinin yüksek olduğunu, insanların sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaçlarının büyük ölçüde karşılandığını çoğunlukla söyleyemeyiz.¹⁰¹

Ortadoğu ülkelerini tek tek inceleyecek olursak, bölge ülkelerinin arasında ekonomik anlamda ciddi farklılıklar olduğunu görürüz. Bazı ülkeler diğerlerine göre daha kapalı, daha devletçi bir ekonomi politikası güderken, bazıları ekonomik politikalarının temeline dünyaya açılmayı almaktadır. Bazı ülkelerde sınıflı toplum yapısı diğerlerine göre daha fazladır. Aşağıda tek tek Ortadoğu ülkelerinin ekonomilerini inceleyeceğiz.

İran yönetim şeklinin de etkisiyle daha devletçi bir ekonomiye sahiptir.

¹⁰⁰ Halil Akman, ABD'nin Ortadoğu Politikaları ve Türk Dış Politikalarına Etkileri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 10.

¹⁰¹ Davut Dursun, a.g.e., s. 1248-1259.

Ekonomide genel anlamda bir merkezi yapılanma mevcuttur. Petrol ise tamamen devletin kontrolündedir. Özel teşebbüsler ve yabancı yatırımcı oldukça kısıtlıdır. Ayrıca kırsal bölgelerde ise tarıma dayalı bir ekonomi mevcuttur. Yine de İran ekonomisinin genel anlamda petrole dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bunun getirdiği olumsuz sonuçlar da mevcuttur. Örneğin ülke ekonomisi petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan ciddi şekilde etkilenmektedir. İran ihracat rakamlarına bakıldığında zaman, ülke ihracatında petrolün payının yüzde 80'lere kadar ulaştığını görürüz. Devlet gelirleri incelendiğindeyse, petrolün devlet gelirleri içindeki payının yüzde 60'lara tırmandığı görülmektedir. Petrol dışında yer altı kaynakları açısından da İran diğer ülkelere göre avantajlıdır.¹⁰²

Irak ise nüfus özellikleri açısından diğer Ortadoğu ülkelerine göre farklılıklar gösterir. Irak'ın genç nüfus oranı daha fazladır. Ancak İran'a benzer şekilde en ciddi gelir kapısı yer altı kaynaklarıdır. Petrol zengini ülkelerden biri olan Irak petroleri ile ilgili, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye askeri müdahalesinden sonra ulaşamamaktadır. Daha öncesinde de Saddam yönetiminin tutumu sebebiyle ülke petroleri ile ilgili net rakamlar yoktur. Ancak bazı bilim adamlarının tahminlerinden yola çıkılarak bölgedeki petrolerin hacmi tahmin edilebilmektedir. Irak gelirin yaklaşık yüzde 60-70'inin petrolden olduğu, bazı ekonomi uzmanlarınca tahmin edilmektedir. Ayrıca genç nüfusun fazla olması ve petrol dışında gelir kaynaklarının yetersiz olmasından dolayı işsizlik oranı oldukça yüksektir.¹⁰³

Suriye ekonomisi ise tarıma daha bağlıdır. Ülke gelirinde tarımın oranı yaklaşık %27'dir. Ülkenin iş gücünün ise yaklaşık dörtte biri tarım sektöründe çalışmaktadır. Su sorununun da bir getirisi olarak, kuraklık dönemleri ülkenin ekonomisini ciddi şekilde etkilemektedir. Çünkü tarım arazilerinin çok büyük bir bölümünde yağmur suları kullanılmaktadır. Yağış olmadığı dönemler, hasat bundan etkilenmekte, tarıma dayalı ekonomi de iklim şartlarının etkisine bu nedenle açık bir hal almaktadır. Ortadoğu'da su sorununun en etkin biçimde görüldüğü yerlerden biri Suriye'dir. Öncelikle su kaynakları tarıma uygun arazilere uzaktır ve bu kaynaklardan yararlanmak için gerekli alt yapı henüz büyük ölçüde kurulmamıştır.

¹⁰² Tanzer P. Yılmaz, Ortadoğu Ekonomisi ve Su Sorunu, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2009, s. 43-46.

¹⁰³ Yılmaz, a.g.e., s. 50-55.

Bunun yanında hızlı nüfus artışı ile temiz suya ihtiyaç artmakta ve endüstriyel atıkların su kaynaklarına karışması ile bu kaynaklar kirlenmektedir. Son dönemde yaşanan savaşlardan önce de oldukça zayıf olan Suriye sanayisi, bir de yaşananların etkisi ile durma noktasına gelmiş ve ağır tahribat almıştır. Altyapısal sorunlar giderek artmış, ülkenin yönetim anlamında da bölünmeler yaşaması ile Suriye ekonomisi çok fazla zayıflamıştır. Son durumda ülkenin refah seviyesi oldukça düşük bir haldedir.

104

Birleşik Arap Emirlikleri, 1950’li yıllarda ülkede petrol bulunması ile ekonomik anlamda ciddi değişikliklere sahne olmuştur. Petrolün çıkarılmaya başlanmasının ardından, ekonomik anlamda çok ciddi bir kalkınma yaşanmış ve petrol dayanak olarak kullanılarak ülke ekonomisi ciddi anlamda güçlendirilmiştir. Ancak her ne kadar diğer sektörlerde çok büyük yatırımlar yapılıyor olsa da, günümüzde hala Birleşik Arap Emirlikleri ekonomisi çok büyük ölçüde yer altı kaynaklarına bağımlıdır. Yine de yer altı kaynaklarından elde edilen gelir, ülkenin kalkınması için kullanılmış, özellikle Turizm konusunda çok ciddi yatırımlar yapılmış, bu anlamda ciddi sonuçlar alınmıştır. Buna bağlı olarak da refah seviyesi ciddi anlamda yükselmiştir. Ancak yer altı kaynaklarının emirlikler arasında dengeli bir şekilde dağılmamış olması, bu emirlikler arasında büyük ekonomik farklılıkların olmasına sebep olmaktadır. Ekonomik anlamda en güçlü olan emirlik Abu Dhabi emirliğidir. Özellikle de Abu Dhabi’nin Dubai şehri ülkenin en fazla gelişmiş ve refah seviyesi en yüksek olan yeridir. Ortadoğu diğer ülkelere kıyasla Birleşik Arap Emirlikleri ekonomik anlamda en istikrarlı olan ülkedir.¹⁰⁵

İsrail ekonomisi Ortadoğu’daki en güçlü ekonomidir. İsrail Devleti’nin ilk dönemlerinde daha çok tarıma, hafif sanayiye ve emek yoğun işlere dayalı bir ekonomik yapı mevcuttu. Son dönemlerde ise silah sanayisi, elektrik-elektronik, telekomünikasyon ve nükleer konularında oldukça ileri seviyelere ulaşmışlardır. Bu alanlarda en iyiler arasına girmeyi başarmış, bunun meyvelerini de yavaş yavaş almaya başlamışlardır. Ancak günümüzde ekonomi daha çok tarım, turizm ve sanayi üzerinedir. Tarım konusunda İsrail’in başarısını kabul etmek gerekir. Çünkü su kaynakları konusunda oldukça problemleri bir coğrafyada olmalarına rağmen, bir çok

¹⁰⁴ Yılmaz a.g.e., s. 46-50.

¹⁰⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 55-57.

tarım ürününü ihraç ederek gelir elde etmektedirler. Bunun dışında İsrail ekonomisinin en sıra dışı özelliklerinden biri yüksek teknoloji ve Ar-Ge için ayırdıkları bütçedir. Toplam gelirlerine oranla, bu alanlara yapılan yatırımın oranı göz önünde bulundurulduğunda dünya lideridirler. Gayri Safi Milli Hasıla içinde Ar-ge'ye yapılan yatırım harcamalarının oranı %4 civarındadır. İleri teknoloji ürünlerin bir çoğunda, dünya liderleri arasında bulunmalarının yanında, bu alanda en ciddi geliri silah teknolojilerinden elde etmektedirler. Dünya silah ticaretinin yaklaşık onda biri tek başına İsrail'in ihraç ettiği ürünlerden oluşmaktadır.¹⁰⁶

Suudi Arabistan ekonomisi de daha çok yer altı kaynaklarına özellikle de petrole dayanmaktadır. Suudi Arabistan'ın toplam gelirinde yer altı kaynaklarının payı (doğal gaz ve petrol) yüzde 30'un üzerindedir. Bunun dışında Müslümanların kutsal kabul ettiği iki şehir olan Mekke ve Medine'nin Suudi Arabistan topraklarında bulunması, Turizm gelirlerinin de Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payının büyük olmasını sağlamaktadır. Son yıllarda, tarıma yapılan yatırımların da geri dönüşünün bir miktar alındığı söylemek çok da yanlış olmaz. Bunun yanında devlet yatırımlarının içinde inşaatın payı görece yüksektir.¹⁰⁷

Katar ekonomisi de Suudi Arabistan ekonomisi gibi daha çok yer altı kaynaklarına dayalıdır. Doğal gaz rezervleri konusunda dünya sıralamasında üçüncü sırada bulunmaktadırlar. Doğal gaz rezervleri sıralamasında birinci olan Rusya ve ikinci olan İran'ın ardından ülkeler bazında üçüncü büyük doğal gaz rezervi Katar sınırları içerisinde. Ancak yer altı kaynakları dışında ülke ekonomisi oldukça zayıftır. Yer altı kaynaklarının ülke ekonomisindeki payı yüzde 60'lar civarındadır. Bunun yanında su kaynaklarının oldukça kıt olması sebebiyle, tarım yapılması oldukça zorlaşmaktadır.¹⁰⁸

Kuveyt ekonomisinin de büyük ölçüde petrole dayalı bir ekonomi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında ithalat ile yaptıkları kazanımlarla, ülke dışında yatırımlara dönüştürmüş bunun bir miktar karşılığını almışlardır. Devlet ekonomiyi yönlendirmede etkin rol almaktadır. Özellikle petrolün kontrolü devletin elindedir. Bunun dışında konumunu avantaja çevirmek amacıyla deniz ticaretine ciddi bir

¹⁰⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 50-55.

¹⁰⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 55-57.

¹⁰⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 57.

yatırım yapılmaktadır. Ortadoğu'da ciddi bir liman olma potansiyeline sahip olan ülkede, bu anlamda yatırımlar son yıllarda artmıştır. Kuveyt'in gelir kaynaklarında yer altı kaynaklarının payı çok büyüktür. İhracat toplamının içinde yer altı kaynaklarının oranı %90'dan daha fazladır. Dolayısı ile ülke ekonomisi petrol fiyatlarındaki değişimden çok ciddi şekilde etkilenmektedir. Petrol fiyatlarındaki enflasyonun ülke ekonomisini etkilemesini önlemek amacıyla, sanayi alanına ciddi şekilde yatırım yapmaya çalışmakta ve bu anlamda stratejiler geliştirmektedirler. Bu çizgide yatırımcıları devlet teşvikleri ile desteklemektedirler.¹⁰⁹

Ürdün ekonomisi ise büyük ölçüde hayvancılık ve tarıma dayalıdır. Tarım ürünlerinin başlıca olanları şunlardır; çeşitli meyve ve sebzeler, tahıl, turunçgiller ve muz. Petrol ve doğal gaz konusunda şanssız olmasına rağmen, az da olsa demir ve bakır rezervine sahiptirler. Ekonomik anlamda, ciddi manada dışa bağımlı bir devlet oldukları söylenebilir. Dış kaynaklı destek almaya yakın tarihte bir çok kere ihtiyaç duymuşlardır. Bu durum doğal olarak dış politikalarını da etkilemiştir. Destek aldıkları ülkelerin yaptırımlarına uymak zorunda kaldıkları zamanlar görülmüştür. Hatta bunu bir strateji olarak görmüş, ekonomilerinin dünyaya açılmasını bu yolla sağlamayı amaçlamışlardır. Bu konuda görece başarılı oldukları söylenebilir. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 2000 yılında, Ürdün'ü kabul etmiştir. Bu durum politikalarında sonuç aldıklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca yabancı yatırımcıyı da ülkelere çekmeyi diğer bir çok Ortadoğu ülkesinden daha fazla başarmışlardır.¹¹⁰

Lübnan diğer Ortadoğu ülkelerinden ekonomi olarak farklıdır. Liberal bir ekonomi politikası benimsedikleri söylenebilir. Ekonomi politikalarında devlet tekeli yerine, özel teşebbüse önem vermektedirler. Görece gelişmiş bir ekonomi olduklarını söylemek mümkündür. 1950'li yıllardan itibaren ekonomik gelişim başlamıştır. Özel teşebbüsün diğer Ortadoğu ülkelerine nazaran daha fazla olması, hem yerli hem de yabancı yatırımcının ilgisini çekmiş ve Lübnan mali ve ticari bir yapının oluşmasına ciddi anlamda yardımcı olmuştur. Bu gün Beyrut önemli bir finans merkezidir. Bunun yanında Ortadoğu'da önemli bir lojistik merkez haline gelmeyi başarmıştır. Özellikle Arap coğrafyasında transit taşımacılık büyük ölçüde gelişmiş ve bu

¹⁰⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 57-59.

¹¹⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 59.

anlamda talebin yüzde 60'dan fazlasını karşılayabilir bir hale gelmiştir. Başta hava yolları olmakla birlikte lojistik, bunun yanında tekstil, turizm, gıda gibi sektörler gelir kaynaklarının başlıca olanlarıdır. Ancak Ortadoğu'da bir çok ülkede olduğu gibi iç karışıklıklar ve savaş ülke ekonomisine ciddi zarar vermiştir.¹¹¹

Mısır ekonomisinde tarımın önemi büyüktür. İthalat gelirlerinin en büyük kısmını buğday oluşturur. Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri ana buğday alıcılarıdır. Bu anlamda alternatif üretme çalışmaları da devam etmektedir. Ayrıca mısır ve çay da ithalatta önemli bir yer tutmaktadır. Tarımın yanında, diğer Ortadoğu ülkelerine görece Mısır sanayisi de gelişmiştir. Ama Mısır sanayisinde büyük ölçekli şirketleri görmek pek de mümkün değildir. Daha çok küçük ve orta boy işletmelerden oluşmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da Ar-Ge harcamaları yok denecek kadar azdır. Dolayısı ile teknolojiden uzak bir sanayi yapısı oluşmuştur. Yine de Ortadoğu'daki hareketlilikten önce Mısır ekonomisi güçlenmiştir. Fakat Arap Baharı sonrası en ağır hasarı alan ekonomilerden biridir. Bunun yanında nüfusun fazla olması sebebiyle, Mısır'da işsizlik oranları görece yüksektir.¹¹²

Genel olarak inceleyecek olursak, Ortadoğu ekonomisi son yaşanan olayların sonrasında çökme noktasına gelmiştir. İç karışıklıklar ve savaşlardan etkilenmeyen herhangi bir Ortadoğu ülkesi olmamasının yanında, bazı ülkelerde problemler çok büyük boyutlara ulaşmış ve ekonomi çökme noktasına gelmiştir. Arap Baharı sürecinden doğrudan etkilenmeyen ülkeler bile, yaşananlardan nasibini almış ve ciddi ekonomik zararlarla yüz yüze gelmiştir. Kaos ortamının kendi coğrafyalarına sıçramasından doğal olarak çekinen ülkeler askeriye ve silahlanmaya bütçe ayırmak zorunda kalmış, komşu ülkelerle ticaretleri sekteye uğramış, eğer göç almışlarsa bunun ekonomik sonuçlarına da katlanmak zorunda kalmışlardı.

Arap Baharı sürecinin öncesinde de, zaten finansal anlamda çok güçlü olmayan ve sömürge olarak kullanılan Ortadoğu ülkeleri yaralarını kısa sürede sararmı bilmez ama, hala durgunlaşmayan coğrafyada ekonomik gerilemenin yanında refah düzeyi inanılmaz bir düşüş yaşamış ve bölge halkı savaş olmayan ülkelere ve dünyanın dört bir yanına göç etmeye başlamıştır. Bu durum da mülteci akınına

¹¹¹ Yılmaz, a.g.e., s. 58.

¹¹² Yılmaz, a.g.e., s. 56-59.

uğrayan ¼lkeler arasında krizlere sebep olmuş ve yeni ekonomik ve sosyolojik problemleri beraberinde getirmiştir.

III. BÖLÜM

3. Arap Baharı'nın Yaşandığı Ülkeler

Bir önceki bölümde Ortadoğu kavramını, tarihini, jeopolitik ve jeostratejik önemini, Sosyolojik yapısını ve ekonomisini tanıttık. Coğrafyayı ve genel durumu anlamak açısından bu başlıkların incelenmesi önem arz etmekte idi. Bu bölümde ise daha özele inerek, Arap Baharının yaşandığı ülkeleri tanıyacağız.

Arap Baharı'nın en ciddi sonuçlarının yaşandığı ülkeler olan Tunus, Mısır, Suriye ve Libya'nın da Ortadoğu kavramı gibi, Arap Baharı derinlemesine işlenmeden önce tanınması ve anlaşılması gerekir. Nasıl gibi Ortadoğu coğrafyasındaki genel resmi görmeden, Arap Baharı'nı yorumlamak anlamsız olursa, bu ülkelerin iç ve dış dinamikleri hakkında fikir sahibi olmadan Arap Baharı'nı anlamak imkansızdır. Bu sebeple bu bölüm, bir sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz konulara da ön hazırlık olacak ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Arap Baharı'nın yaşandığı ülkeleri incelerken, süreci kronolojik olarak takip edecek şekilde önce domino etkisinin başladığı Tunus'u, sonra Mısır'ı, daha sonra Libya'yı ve en son en acılı olayların yaşandığı ve sürecin hala devam ettiği Suriye'yi inceleyeceğiz. Bu ülkelerin yanında küçük ayaklanmaların ve isyanların yaşandığı Cezayir ve Fas gibi ülkeleri incelemeyeceğiz. Çünkü her ne kadar domino etkisi ile birlikte buralarda da iç karışıklıklar ve ayaklanmalar yaşanmış olsa da en yıkıcı etkinin görüldüğü yerler Tunus, Mısır, Lübnan ve özellikle Suriye'de yaşanmıştır.

Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'yi incelerken önce ülkelerle ilgili genel bilgileri, önemli özelliklerini ve Ortadoğu için ne anlam ifade ettiklerini, yakın tarihlerini inceleyeceğiz. Daha sonra ise yönetim biçimlerin ve idari yapılarını inceleyeceğiz.

3.1. Tunus

Geçmişten günümüze bir çok farklı kültüre ev sahipliği yapmış olan Tunus,

zengin ve köklü bir mirasa sahiptir. Geçmişte Arapların, Berberilerin, Endülüslülerin ve Türklerin egemenliği altına girmiş olan bu coğrafya, Kuzey Afrika'da önemli bir kültürel mirasa sahip olan yerlerden biridir. Coğrafi olarak ise Akdeniz'e kıyısı olan bir Kuzey Afrika ülkesi olduğunu söyleyebiliriz.¹¹³ Güneydoğu tarafında Libya, batısında Cezayir, kuzeyinde ve doğusunda ise Akdeniz kıyıları vardır. Kıyı ülkesi olarak nitelendirebileceğimiz Tunus'un Akdeniz'deki kıyı uzunluğu yaklaşık bin üç yüz kilometredir.¹¹⁴ 2013 yılı verilerine göre Tunus'un nüfusu 10,89 milyondur. Nüfusun çok büyük bir kısmı Araplardan oluşmaktadır. Ayrıca nüfusun yüzde 98'i Müslümandır.¹¹⁵

3.1.1. Tunus'un Önemi

Öncelikle bir kıyı ülkesi olmasının Tunus'un önemini arttırdığını söyleyebiliriz. Bunun yanında coğrafi konumu da büyük bir avantajdır. Kuzey Afrika'da bulunması sebebi ile ve kıyı ülkesi olması sebebiyle Tunus, Avrupa ile Afrika arasında bir köprü olma potansiyeline sahiptir. Bunun yanında Akdeniz'in tam ortasında ve Süveyş Kanalı ve Cebeli Tarık boğazına aynı uzaklıktadır.¹¹⁶

Her ne kadar yer altı kaynakları açısından diğer Ortadoğu ülkelerine göre görece dezavantajlı olsa da Tunus, ekonomik anlamda görece iyi durumdadır ve potansiyele sahiptir. İş gücü potansiyeli yüksek olmasının yanında, az gelişmiş komşularına kıyasla iş gücü daha niteliklidir. Az miktarda da olsa yer altı kaynaklarına sahiptir. Ancak petrol açısından diğer Ortadoğu ülkelerinden fakirdir. En zengin yer altı kaynağı fosfattır. Afrika kıtasındaki en zengin fosfat kaynakları Tunus sınırları içerisindedir. Ayrıca Tunus'u önemli kılan bir diğer özellik de kültürel birikimidir. Zengin bir tarihi birikimi olması, medeniyet ve kültür merkezi olması Arap Baharı sürecini de ciddi bir biçimde etkilemiştir. Bu konuya Arap

¹¹³ Sabri Hizmetli, (t.y.), Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:32, Ankara, ss. 1-21.

¹¹⁴ Erdoğan Pekcan ve Mehveş Mustafaoğlu, (1997), Tunus Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:38, İstanbul, s. 13.

¹¹⁵ Tunisia, CIA World Factbook, United States Of America Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html>, 2012, erişim: 17.01.2017.

¹¹⁶ Ramazan Özey, Jeopolitik Açısından Akdeniz'i İkiye Ayıran Ülke: Tunus, Altınoluk Dergisi, Sayı:137, İstanbul, 1997, s. 45-46.

Baharı sürecini değerlendirirken tekrar geleceğiz.¹¹⁷

Uzun süre Tunus yönetiminde kalan Zeynel Abidin Bin Ali yönetiminde Tunus, ılımlı bir politika benimsemiştir. Ortadoğu'da bölgesel güç olma hevesleri olan bir yönetici olmayan Zeynel Abidin Bin Ali, aynı zamanda Batılı devletler ile de olumlu ilişkiler kurmuştur. Şaşırtıcı olan ise Arap dünyası ile de ilişkileri oldukça iyi idi. Bu anlamda Batılı devletler ile Ortadoğu coğrafyası arasında bir denge politikasının benimsendiğini söyleyebiliriz.¹¹⁸ Son dönemde ise Tunus'un yönetiminde ve politikalarında ne gibi değişiklikler olduğunu ilerleyen bölümlerde inceleyeceğiz. Arap Baharı'nda yaşananlar bir çok Ortadoğu ülkesini etkilemiş olsa da, burada önemli nokta burada yaşanan olayların sonuçlarının hem Batılı devletleri hem de Ortadoğu'daki diğer devletleri ciddi şekilde etkilediğinin anlaşılmasıdır. Denge politikasının bir sonucu olarak iki tarafla da ciddi ilişkileri olan Tunus'ta yaşananların, doğal olarak iki tarafı da etkileyeceğini söyleyebiliriz.¹¹⁹

3.1.2. Tunus'un Yakın Tarihi

Kuzey Afrika'da kıyı kesiminde bulunması nedeniyle, tarih boyunca Akdeniz'in önemli bir merkezi olan Tunus, zaman zaman Avrupa, çoğunlukla da İslam medeniyetinin tarih boyunca etkisi altında kalmıştır. Jeopolitik konumunun bir getirisi olarak Tunus, Önemli bir liman, ciddi bir ticaret merkezi özelliğini yakın tarihi boyunca göstermiştir. Tarihte sırası ile Roma, Bizans, İslam Devleti, Berberiler, Endülüs Emevi Devleti, İspanya, Osmanlı ve Fransa idaresine girmiştir. Uzun yıllar Osmanlı hakimiyetinde kalması dolayısıyla Tunus'un bizim için önemi daha fazladır.¹²⁰

Osmanlı himayesine 1574 yılında giren Tunus, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliğinin zayıflaması ile birlikte 19.yy'da Fransızlar tarafından işgal

¹¹⁷ Özey, a.g.e., s. 45-46.

¹¹⁸ Nebahat Tanrıverdi, Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:26, Ankara, 2011, s. 29.

¹¹⁹ Ufuk Ulutaş ve Furkan Torlak, Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV), <http://www.setav.org/ups/dosya/93590.pdf>, erişim: 13.02.2012, Ankara, 2011. s. 15.

¹²⁰ Erdoğan Pekcan ve Mehveş Mustafaoğlu, a.g.e., s. 16

edilmiştir. Buradaki Fransız hakimiyeti yetmiş beş yıl devam etmiştir.¹²¹ Daha sonra ise Habib Burgiba yönetimindeki Tunus halkı özgürlük savaşını başlatmıştır. İkinci Dünya Savaşı tüm Ortadoğu ile birlikte, doğal olarak Tunus'u da etkilemiştir. Ancak özgürlük mücadelesi devam etmiştir. Lider Habib Burgiba İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Yeni Destur adında bir parti kurmuştur.¹²² Ancak özgürlük mücadelesinin sonuca ulaşması kolay olmamıştır. 1956 senesinde Fransız Devleti, buradan çekilmek zorunda kalmıştır. Ardından Tunus kurucu meclisi adıyla meclis kurulmuş ve yönetim biçimi olarak cumhuriyeti benimsemiştir. Lider Habib Burgiba da ile cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹²³

Habib Burgiba din ve devlet işlerinin birbirinden ayırarak, bu anlamda ciddi bir reformun altına imza atmıştır. Ayrıca diğer devletlerle kurduğu ilişkilerde de olumlu politikalar benimsemiştir. Arap dünyasının tamamının sorunlu olduğu İsrail ile bile yapıcı bir politika benimsemiş, bu içerde ve dışarda ciddi eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. 1987 senesine gelindiğinde ise, yaşlanan Burgiba görevini bırakmış, yerine yeni lider Zeynel Abidin Bin Ali seçilmiştir.¹²⁴ O da Habib Burgiba içerde ve dışarda olumlu politikalar benimsemiştir. Batılı devletler ile Arap dünyası arasında bir denge politikasını benimseyen, Zeynel Abidin Bin Ali üst üste 4 kez cumhurbaşkanlığına seçilme başarısı göstermiştir. Tunus tarihinde Habib Burgiba gibi Zeynel Abidin Bin Ali'nin de çok büyük bir yeri vardır.¹²⁵

3.1.3. Tunus'un Yönetim Yapısı

Tunus yönetimi her ne kadar Cumhuriyet rejimi olarak benimsese de, bir çeşit başkanlık sistemidir. Anayasal düzene göre idare edilen devlette, yürütme cumhurbaşkanı tarafından yapılmaktadır. Cumhurbaşkanı her beş yılda bir halk tarafından seçilir. Cumhurbaşkanının yetkileri; ülkenin politikalarını belirlemek, başbakanı ve hükümet üyelerini görevlendirmektir. Ayrıca bakanlar kurulunun başı

¹²¹ Ulutaş ve Torlak, a.g.e., s. 5.

¹²² Gözde Aktaş ve Alican Yiğit Gök, Kuzey Afrika Ülkeleri, Dış Politika Enstitüsü, http://www.dispolitika.org.tr/dosyalar/ogrenci_kosesi/kuzey_afrika_ulkeleri.pdf, erişim: 13.02.2012, 2011, s. 8.

¹²³ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1999) ,Genişletilmiş Beşinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 687.

¹²⁴ Aktaş ve Gök, a.g.e., s. 9.

¹²⁵ Ulutaş ve Torlak, a.g.e., s. 6.

da cumhurbaşkanıdır. Önemli pozisyonlardaki yönetici ve askerleri de atama görevini cumhurbaşkanı üstlenmiştir.¹²⁶

Tunus'ta yasama ise iki ana merci tarafından yürütülmektedir. Bunlardan bir tanesi Temsilciler Meclisi, ötekisi ise Danışmanlar Meclisi'dir. Temsilciler Meclisi beşer yıllık periyodlarla seçimle belirlenir ve yüz seksen dokuz vekilden oluşur. Danışmanlar Meclisi ise yüz yirmi altı kişiden oluşur. Bu yüz yirmi altı vekilin, kırk bir tanesini doğrudan devlet başkanı atar. Vekillerin görev süreleri ise altı sene ile sınırlanmıştır.¹²⁷ Yasa önerme konusunda hem cumhurbaşkanı hem de meclis yetkilendirilmiştir. Ayrıca Tunus'ta siyasi partilere de belirli sınırlandırmalar getirilmiştir. Mesela partiler temel ilkelerinde, faaliyet programlarında ve amaçlarında ırk, cinsiyet, din ayrımı yapamaz.¹²⁸

Tunus'taki başkanlık sistemi Ortadoğu'daki diğer başkanlıkla yönetilen ülkelerdeki sistemlerden oldukça farklıdır. Batıdaki örneklere daha yakın bir sistem kurgulanmıştır. Başlarda büyük ölçüde hayata geçtiğini ve Ortadoğu'daki diğer başkanlık sistemlerinin aksine daha demokratik bir yönetim olduğunu söyleyebiliriz. Ortadoğu'daki diğer örneklerde, her ne kadar sistemsiz olarak başkanın yetkileri sınırlı ve denetlenebilir olsa bile, büyük çoğunluğunda devlet başkanının çıkarları gözetilir ve sistem monarşiye doğru evrilir.¹²⁹ Her ne kadar kurgusal anlamda ve başlangıçta Tunus daha demokratik bir yönetim olsa da, bazı durumlar, aksi iddiaların ortaya atılmasına sebep olmuştur. Özellikle Habib Burgiba'nın siyasetten çekilmesinden sonra, Zeynel Abidin Bin Ali yönetiminde yapılan bazı uygulamalar, Tunus yönetiminin baskıcı olduğunun savunulmasına sebep olmuştur.¹³⁰

3.1.3.1. Zeynel Abidin Bin Ali Yönetimi

Zeynel Abidin Bin Ali yakın dönem Tunus tarihine yön veren en önemli isimdir. 1936 senesinde doğmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'da eğitim

¹²⁶ Tarhan Sezgin, Tunus Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Tunus_ulke_raporu_2011.pdf, Ankara, 2011, s. 3.

¹²⁷ Dona J. Stewart, The Middle East Today: Political, Geographical and Cultural Perspectives, Routledge Publishing, London, 2009, s. 51.

¹²⁸ Sezgin, a.g.e., s. 3.

¹²⁹ Stewart, a.g.e., s. 51.

¹³⁰ Ulutaş ve Torlak, a.g.e., s. 6.

almıştır. Tunus'a döndükten sonra ise devlet kademelerinde çeşitli görevler üstlenmiş ve başarılar göstermiştir. Hızlı bir şekilde devlet kademelerinde yükselmiş Polonya Elçiliği görevini üstlenmiş ve ardından da Habib Burgiba döneminde başbakanlık yapmıştır. Habib Burgiba'nın ardından cumhurbaşkanlığına seçilen Zeynel Abidin Bin Ali, Habib Burgiba'nın aksine baskıcı bir rejim benimsemiştir. Muhalif görüşlere yaptığı baskılar, medyayı ciddi şekilde denetlemesi ve insan haklarına aykırı şekilde tutuklamalar ve işkenceler yapması Zeynel Abidin Bin Ali'nin tam bir diktatörlük rejimi kurduğu iddialarını güçlendirmektedir.¹³¹

Zeynel Abidin Bin Ali yönetiminde Tunus ekonomik anlamda bir istikrar sağlamıştır demek mümkündür. Ancak istikrar gösterse bile ekonomik anlamda büyüme oldukça azdır. Turizm sektörü Zeynel Abidin Bin Ali döneminde ciddi anlamda gelişmiş ve bu alana yatırımlar artmıştır. Dış politikada ise yapıcı politikalar güden Zeynel Abidin Bin Ali, hem Batılı devletler ile hem Arap coğrafyası ile sorun yaşamamaya özen göstermiş ve bir denge politikası benimsemiştir. Avrupa ile Afrika arasında köprü görevi görmüş ve bu uluslararası camiada Zeynel Abidin Bin Ali'nin otoriter rejiminin göz ardı edilmesini sağlamıştır.¹³² İçerde ise başa geçerken demokratik bir idare biçimi benimseyeceğinin propagandasını yapan Zeynel Abidin Bin Ali, ilerleyen dönemlerde çok farklı bir idari yapıyı hayata geçirmiştir. Baskıcı bir yönetim şekli benimsemesinin yanında uzun yıllar ülkenin başında kalmasının ardında politik koşulların Zeynel Abidin Bin Ali lehinde devam etmesidir.¹³³

Zeynel Abidin Bin Ali dönemini özetleyecek olursak; ekonomik kalkınma az da olsa sağlanabilmiş olsa bile, bu halkı çok fazla etkilememiş daha çok zengin kesim bu durumdan faydalanmıştır. Turizm sektöründe ciddi bir hareketlilik yakalanmasına rağmen, işsizlik oranı azalmamıştır. Dış politikada benimsedikleri yapıcı tavrın sonuçlarını aldıklarını kabul etmek gerekir. Ancak içerde despot bir yönetim tarzı belirlemiş ve hem muhalif grupları, hem basını kontrol altında tutmuştur.¹³⁴

¹³¹ Ali Çimen, Tarihi Değiştiren Diktatörler, 2.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 219.

¹³² Tanrıverdi, a.g.e., s. 29.

¹³³ Çimen, a.g.e. s. 221.

¹³⁴ Dona J. Stewart, a.g.e., s. 53.

3.2. Mısır

Arap Baharı'ndan en çok etkilenen ülkelerden biri de Mısır'dır. Çok köklü ve zengin bir kültürel mirasa sahip olan Mısır, dünya tarihi açısından çok önemlidir. Tarih boyunca coğrafyası dolayısı ile diğer ülkelerden izole bir yapıya sahip olmuştur. Teknoloji gelişim ulaşım kolaylaşana kadar Mısır dünyanın geri kalanından her anlamda çok farklı bir kültür olmuştur. Sosyolojik açıdan, teknolojik açıdan, mimari açıdan gibi akla gelebilecek her alanda çok farklı değerler sunan bir coğrafyayı içine alan Mısır, özellikle matematik, astronomi ve tarımda dünya medeniyetine çok kıymetli ürünler sunmuştur. ¹³⁵

Nil Nehri'nin Mısır açısından önemi oldukça büyüktür. Tarih boyunca turizm, tarım ve taşımacılık için Mısır halkı Nil Nehri'nden faydalanmıştır. Nil Nehri Mısır'da medeniyetin kurulmasının sebebi olarak bile görülebilir. Eski çağlarda toplu yaşam alanları su kaynakları çevrelerinde kurulmaktaydı. Bu anlamda Mısır medeniyeti Nil Nehri'nin üzerine kurulmuştur denilebilir. Kimi tarihçiler Nil Nehri'nin beş milyon senedir Mısır'da bulunduğunu düşünmektedir. ¹³⁶ Ayrıca coğrafya olarak Mısır çevresindeki çöller ve denizler vesilesi ile dünyadan izole kalmış bir alandır. İstilalara karşı Mısır'ı korumuş olan bu özelliğinin yanında, Mısır Afrika kıtasının kurak bir bölgesidir. ¹³⁷ Günümüz sınırları düşünüldüğünde Mısır, doğusunda Arabistan ve İsrail, batısında Libya, güneyinde Sudan, kuzeyinde Akdeniz olan bir kuzey doğu Afrika ülkesidir. ¹³⁸ 2013 sayımlarına göre Mısır nüfusu 82 milyondur. Ayrıca halkın yüzde 90'ını Araplar oluşturmaktadır. Bunun yanında nüfusun yüzde 95'inden daha fazlası Müslümandır. ¹³⁹

3.2.1. Mısır'ın Önemi

Ortadoğu'da önemli role sahip üç tane ülke vardır: Türkiye, İran ve Mısır. Mısır'ın diğer ikisinden ayrılan yönü hem Arap Devleti olması hem de, Kuzey Afrika

¹³⁵ Farid Atiya and Lamis Fayed, Egypt, Farid Atiya Press, Cairo, Egypt, 2007, s. 1

¹³⁶ Handan (Ünlü) Haktanır, Bir Avuç Mısır, Rüstem Kitabevi, Lefkoşa, 2010, s. 19

¹³⁷ Farid Atiya and Lamis Fayed, a.g.e., s. 2.

¹³⁸ Cengiz Karabayır, Mısır Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.kobishowroom.com/images/stories/Ulke_Raporlari_2011/Misir_ulke_raporu_2011.pdf Ankara, 2011, s. 2, erişim: 24.05.2018.

¹³⁹ Cengiz Karabayır, a.g.e., s. 2.

bölgesinde bulunmasıdır. Arap ülkeleri arasında en önemli aktör olan Mısır, ekonomik, siyasi ve kültürel gelişmelerde tarih boyunca hep ön plana çıkmıştır.¹⁴⁰ Bunun yanında Mısır'ın jeopolitik konumu da oldukça önemlidir. Asya Kıtası ve Afrika Kıtası arasında bir geçiş yeri olan Mısır coğrafyası aynı zamanda Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan Süveyş Kanalı'nı bünyesinde barındırır.¹⁴¹

Büyük bir kültürel mirasa sahip olmasını, tarihini, yer altı ve yer üstü kaynaklarını, en fazla nüfusa sahip Arap ülkesi olmasını ve jeopolitik konumu ile Mısır, Ortadoğu coğrafyasının en önemli ülkelerinden bir tanesidir. Ayrıca Mısır'da yaşananlar tarihte çoğu zaman diğer Arap ülkelerinde de ciddi yankı bulmuş ve oraları da etkilemiştir.¹⁴² Yine yaşananlardan sonra Mısır, Arap coğrafyasındaki etkin rolünü yitirmiş, güvenilirliğini kaybetmiştir. Bununla birlikte Ortadoğu coğrafyasında etkin bir güç olmaktan da doğal olarak uzaklaşmıştır.¹⁴³

3.2.2. Mısır'ın Yakın Tarihi

Mısır 5000 yıllık köklü bir tarihin ve kültürel bir birikimin mirasçısıdır. Dünya tarihi açısından çok büyük bir önemi olsa da, tez konumuzun dışına çıkacağından bu uzun tarihi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonrasında itibaren ele alacağız. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Yavuz Sultan Selim döneminden beri Osmanlı İmparatorluğu himayesinde olan Mısır, İngiltere'ye kaptırılmıştır. Dünya savaşı sırasında ve sonrasında İngilizlere karşı bir çok ayaklanmanın baş gösterdiği ülke, 1922 yılında İngiliz sömürgesi olmaktan çıkmış ve bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlığını kazanmasına rağmen İngilizler, Mısır topraklarından 1936 yılına kadar askerlerini çekmemiştir.¹⁴⁴ 1936 yılında ise Süveyş Kanalı dışındaki bölgelerden askerlerini tamamen geri çekmek zorunda kalmışlardır. Süveyş Kanalı'nın imparatorluk sınırları içinde bulunduğu iddiası ile, bu bölgede asker

¹⁴⁰ Mehmet Özkan, Mısır Dış Politikasında Filistin ve Bölgesel Yansımaları, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, İstanbul, 2009, s. 83

¹⁴¹ Çağatay Özdemir, Doğu ve Arap Baharı Ortadoğu Ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Model Olabilir mi?), Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 60.

¹⁴² Muzaffer Ercan Yılmaz, Devrim Sonrası Mısır'da Siyasal Dönüşüm, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:31, Ankara, 2011, s. 51

¹⁴³ Özdemir, a.g.e., s. 60-61.

¹⁴⁴ Muzaffer Erendil, Çağdaş Ortadoğu Olayları, T.C Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992, s. 26.

bulundurma hakkını ellerinde bulundurarak yaptıkları anlaşma ile buranın dışındaki Mısır topraklarını terk etmişlerdir.¹⁴⁵

Daha sonra monarşi ile yönetilen bir yapıya geçen Mısır'ın bu dönemde liberal bir sistemi benimsediği söylenebilir. Ancak bölgede İngiliz etkisinin devam etmesi istikrarın sağlanmasını bir hayli geciktirmiştir. Daha sonra üzerine oldukça fazla yazacağımız Müslüman Kardeşler, yine bu dönemde Mısır halkı tarafından kurulmuştur.¹⁴⁶ 1950'lerde ise ihtilal ile krallık rejimine son verilmiştir. 1956'da ise Süveyş Kanalı tekrar Mısır kontrolüne girmiştir. İlerleyen dönemde İsrail ile sıkıntılar yaşansa da, Camp David anlaşması ile bu sıkıntılar barışçıl bir şekilde sonlandırılmış ve Mısır İsrail ile anlaşılan ilk Arap ülkesi olmuştur. 1982 yılında ise Hava Kuvvetleri Komutanı olan Hüsnü Mübarek yönetime geçmiştir. İsrail ile yapılan anlaşma sonucu Arap dünyası ile gerginlikler yaşayan Mısır, Mübarek yönetiminde bu konuda yapıcı adımlar atmış ve Arap ülkeleri ile ilişkileri güçlendirmiştir.¹⁴⁷

3.2.3. Mısır'ın Yönetim Yapısı

1922 yılında Mısır'ın bağımsızlığını kısmen elde etmesinin ardından 1923 ve 1930 yılında iki farklı anayasa hazırlanmıştır. Bu dönemin en büyük özelliği Krallık sistemi ve İngilizlerin Mısır iç işlerine halen müdahale etmekte oluşudur. İlk anayasa Kral'ın yetkilerini sınırlandırmayı amaçlasa da 1930 yılında hazırlanan kralın yetkilerini genişletmiştir. Ancak bu anayasa kısa sürede halkın tepkisini çekmiş ve 1923 anayasasına geri dönmüştür.¹⁴⁸

1950'lerde ise krallık tamamen kaldırılmış yerine cumhuriyet ilan edilmiştir. Bunun da etkisiyle 1956 yılında yeni anayasa halk tarafından kabul edilmiştir.¹⁴⁹ Mısır'ın yönetim yapısını büyük ölçüde etkileyen bir başka gelişme de 1964

¹⁴⁵ Rifat Uçarol, a.g.e., s. 548.

¹⁴⁶ Ozan Örmeci, Mısır: Siyasal Tarihi-Bugünü, Caspian Weekly, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3357-misir-siyasal-tarihi-ve-bugunu.html>, 2011, s. 2. erişim: 21.01.2012.

¹⁴⁷ Muhsin Akgür ve Derya B. Roca,(1997), Mısır Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, Lehib Yalkın Yayınları, İstanbul, s. 9-10.

¹⁴⁸ Özdemir, a.g.e., s. 63.

¹⁴⁹ Birol Ekici, Mısır Arap Cumhuriyeti Yönetim Sistemi, Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi, http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Dunyada_Kamu_yon/misir.pdf, Ankara, t.y. s. 8, erişim: 24.05.2018.

anayasasıdır. Ancak Mısır yönetim yapısının yakın tarihini şekillendiren en önemli yapı taşı 1971 anayasasıdır. Devlet başkanının halk tarafından seçildiği, çok partili sisteme dayalı eskiye kıyasla daha demokratik bir anlayış Mısır'da bu anayasa ile hayat bulmuştur.¹⁵⁰

3.2.3.1. Hüsnü Mübarek Yönetimi

Hüsnü Mübarek, Adalet Bakanlığı müfettişi olan babasının da etkisiyle 19 yaşında Kahire şehrindeki Mısır Askeri Akademisi'ni kazanmıştır. Askeri hayatı başarılı bir şekilde başlayan Mübarek, ilerleyen süreçte Sovyetler Birliği'ne de eğitim için gitmiştir. Sovyetler Birliği'nde o dönem kurulu olan sistemi, kendi içinde ciddi şekilde eleştiren Mübarek, ülkesine döndükten kısa bir süre sonra Mısır Hava Kuvvetleri komutanlığına getirilmiştir. Ancak Mübarek'in adının duyulmasını sağlayan en önemli askeri başarısı 1972 yılında İsrail ile olan savaşta sağladığı başarılarıdır.¹⁵¹

Hava kuvvetleri komutanlığı görevindeki başarıları sonucu Enver Sedat, Mübarek'i başkan yardımcılığı görevine getirmiştir. Ardından 1980 senesinde Enver Sedat suikast ile öldürülmüştür. Suikastın ardından sıkı yönetim altında bulunan ülkenin başına Hüsnü Mübarek geçmiştir. Ekonomik anlamda liberal adımlar atmasına rağmen kalbur üstü sınıfın desteğini kaybetmemek için, bu alanda çok ciddi değişikliklere gitmeyen Mübarek, siyasi anlamda da Mısır'ın yakın geçmişine göre oldukça özgürlükçü adımlar atmıştır.¹⁵² Ancak bu özgürlükçü adımların sonu gelmemiş Mısır'da tam anlamıyla bir demokrasi de, tam anlamıyla bir diktatörlük de olmayan ara bir rejim kurulmuştur. Muhalif anlayışlar engellenip sistemin dışına itilmeye çalışılmış, demokrasi görünümlü bir tek partili anlayış ülkeye hakim olmuştur.¹⁵³

Hüsnü Mübarek yönetimi, muhalif anlayışa net bir şekilde izin vermemesinin

¹⁵⁰ Akgür ve Roca, a.g.e. s. 12

¹⁵¹ Edward Wakin, Contemporary Political Leaders Of The Middle East, Facts On File, Inc. New York, 1996, s. 57-60

¹⁵² Özlem Tür, Mısırdaki Ekonomik Kalkınma Çabaları, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:41, İstanbul, 2009, s. 191.

¹⁵³ Ahmet Uysal, Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği, Stratejik Düşünce Enstitüsü, SDE Raporu, http://www.ahmetuysal.net/misir-raporu_egypt-report.pdf, Ankara, 2011, s. 27, erişim: 24.05.2018.

yanında, kötü yönetimin bir sonucu olarak yolsuzluk, baskıcı bir rejim, fakir bir halk tabakası ve ciddi bir istihdam problemini getirmiştir. Arap Baharı'nda yaşananları ve sonrasını anlamak için ülkede Mübarek dönemini ve yönetim anlayışını anlamak gerekir. Ancak bununla birlikte Müslüman Kardeşler oluşumunu da tanımak önemlidir.

3.2.3.2. Müslüman Kardeşler

İsmailiye'de bir ilkokul öğretmeni olan Hasan El Benna, Müslüman Kardeşler hareketinin kurucusu olarak görülür. Mısır bu dönemde bu tarz dini yapıların çokça görüldüğü bir yerdir. İlk kurulduğu zamanlarda faaliyetlerini lise öğrencileri ve işçi kesim ile yürüten topluluk, Hasan El Benna önderliğinde ciddi bir yapılanmaya dönüşmüştür. Başlangıçta diğer yakın yer yerleşkelere yayılmış, zamanla çok büyük bir yapılanmaya dönüşmüştür. Daha sonra meKahire merkezli ciddi bir yapılanmaya dönüşmüş ve faaliyetlerini ana hatları ile buradan yönetmeye başlamıştır.¹⁵⁴

Müslüman kardeşler başlangıçta sosyal bir yapıya sahip olsa da, zaman içinde üye sayısının ciddi artış göstermesi ile birlikte siyasi bir nitelik kazanmıştır. Siyasi alanda Müslüman Kardeşler'in attığı ilk adım olarak 1941 seçimlerinde aday göstermesi kabul edilebilir. Mevcut yönetim başta Müslüman Kardeşler'in kendisini siyasi mecrada göstermesini engellemek için yasaklar getirmiş, ancak daha sonra Müslüman Kardeşler'in güçlenmesi ile bu baskıyı zorunlu olarak kaldırmak zorunda kalmıştır. Başta hükümetin Müslüman Kardeşler'e önleyici bir tutumla yaklaşması, Müslüman Kardeşler'in önlenmesini sağlayamamış hatta, güçlenmesine ve daha fazla insan tarafından desteklenmesine neden olmuştur.¹⁵⁵

1952 yılında Krallık yönetiminin düşmesi ile, Mısır'da siyasi partiler resmi olarak faaliyetlerini sürdürme imkanı bulmuş, bu değişimle birlikte Müslüman Kardeşler topluluğu resmi olarak da siyasi bir parti olarak siyasi hayatına devam

¹⁵⁴ İbrahim Tıgılı, Mısır'da Sosyal Hareketler: Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler, Dünya Bülteni Araştırma Masası (DÜBAM), <http://www.dunyabulteni.net/file/2011/misirda-sosyal-hareketler.pdf>, İstanbul, 2011, s. 43-44, erişim: 24.05.2018.

¹⁵⁵ Özdemir, a.g.e., s. 68-69.

etmiştir. 1954 yılında ise, Müslüman Kardeşler hareketi, yeni yönetim anlayışına karşı bir ideolojik yapıyı benimsediği gerekçesi ile önlenmek istenmiştir.¹⁵⁶

Siyasi nitelik kazandıktan sonra Müslüman Kardeşler'in ana amacı şeriata dayalı bir devlet yönetimini hayata geçirmek olmuş ve bunu açıklamalarında net bir şekilde dile getirmişlerdir. 2005 seçimlerinde “Cevap: İslam'dır!” sloganıyla yola çıkan Müslüman Kardeşler, bunun yanında öncü Hasan El Benna'nın da açıklamalarında yabancılardan arındırılmış, özgür, İslami temellere dayalı bir yönetim anlayışını benimseme anlayışı ile daha çok insanı ikna etmeyi başarmışlardır.¹⁵⁷

Müslüman Kardeşler hareketinin siyasi mecralarda önünün kesilmek istenmesinde, yabancı güçlerin etkisi olduğuna inanan kesim oldukça fazladır. Bu anlayışa göre, yabancılardan arındırılmış, özgürlükçü ve şeriati benimsemiş bir yönetim anlayışını benimseyen Müslüman Kardeşler'in, ülkede etkin güç olması küresel aktörlerin, Mısır'daki çıkarları ile çelişecekti. Bu sebeple, Müslüman Kardeşler hareketinin kitlelere hitap etmesinin engellediği düşüncesi insanların arasında yayılmaya başladı. Bu insanların arasında Müslüman Kardeşler'in daha fazla sempati ve destek almasını sağladı. Bunun yanında iktidarın halka ve muhaliflere karşı baskıcı tutumu, yoksulluk, işsizlik gibi sorunlar iktidar karşısında Müslüman Kardeşler'in güçlenmesinde diğer etkili faktörlerdir.¹⁵⁸

3.3. Suriye

Suriye, Ortadoğu coğrafyasında Arap Baharı'ndan ciddi şekilde etkilenen bir diğer önemli aktördür. Arap Baharı sürecinin Türkiye üzerindeki etkilerini anlamak için Suriye'nin çok dikkatli şekilde incelenmesi gerekir. Suriye coğrafi olarak güneydoğu ve doğusunda İran, güneyinde İran, batısında Lübnan ve Akdeniz, kuzeyinde ise Türkiye bulunan, jeopolitik konumu oldukça önemli bir Arap devletidir. Suriye'deki iç savaş başlamadan ve göç vermeden önceki nüfus yaklaşık

¹⁵⁶ Mehmet Dalar, Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi, Alternatif Politika Dergisi, Cilt Numarası:2, Sayı (Özel sayı):1, Güz (Kasım), 2010, ss. 48-73.

¹⁵⁷ Hasan El Benna, Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Akif Nuri Karcıoğlu (Çev.), Dava Yayınları, İstanbul, 1969, ss. 53-54.

¹⁵⁸ Özdemir, a.g.e., s. 70.

23 milyondur. Ayrıca etnik olarak bakıldığında; bu nüfusun yüzde 85- yüzde 90 arası Arap, geri kalan ise diğer etnik kökenlerden gelen azınlıklardır. Bunun yanında nüfusun yüzde 75'i Sunni'dir. Geri kalan kısmın da büyük çoğunluğu yine diğer mezheplerden oluşan Müslümanlardır. Az da olsa Yahudi ve Hristiyan azınlık da mevcuttur.¹⁵⁹

3.3.1. Suriye'nin Önemi

Suriye coğrafi açıdan çok önemli bir konuma sahiptir. Coğrafi olarak Anadolu, Akdeniz ve Mezopotamya üçlüsünün ortasında bulunan Suriye, Ortadoğu açısından da çok önemli bir aktördür. Arap Baharı'nda çok ciddi bir tahribata sahne olsa da, tarihi yapısı, coğrafi önemi ve kültürel zenginliği düşünüldüğünde, Suriye'nin Arap coğrafyası üzerinde ciddi etki uyandırabilecek bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.¹⁶⁰ Suriye diğer Arap ülkeleri gibi zengin petrol yataklarına sahiplik etmese bile, bu zengin enerji kaynaklarına yakınlığı ve bunların Akdeniz üzerinden lojistiği konusunda ciddi bir öneme sahiptir.¹⁶¹

Türkiye açısından Suriye'nin önemi diğer Avrupa ülkelerinden daha fazladır. En uzun sınır hattına sahip olduğumuz sınır komşumuz olan Suriye, bunun yanında tarihi açıdan ve kültürel etkileşim açısından ülkemiz için oldukça önemlidir. Nitekim Arap Baharı sürecinde Suriye'de yaşananlardan en çok Türkiye etkilenmiştir. Türkiye'ye giriş yapan Suriyeli göçmen sayısının milyonlara ulaşması, Türkiye-AB ülkeleri arasında ciddi bir soruna dönüşmesinin yanında, aynı zamanda bu büyük kitlenin ülkenin içine katılması ile birlikte kültürel, ekonomik, sosyolojik bir çok problemi de beraberinde getirmiştir.

¹⁵⁹ Oğuz Kuyumcu, Suriye Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Suriye_ülke_raporu_2011.pdf, Ankara, 2011, s. 2, erişim: 24.05.2018.

¹⁶⁰ Yasin Athloğlu, Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi, Bilge Strateji Dergisi, Cilt:1, Sayı:1 (Güz), İstanbul, 2009, s. 83

¹⁶¹ Zafer Sağlam, Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeostratejik konuları itibarıyla Türkiye-Suriye İlişkilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul, 2006, s. 44.

3.3.2. Suriye'nin Yakın Tarihi

Suriye konum olarak Mezopotamya, Anadolu ve Akdeniz bölgelerinin ortasında bulunması sebebiyle, ticaret açısından, askeri açıdan ve kültürel açıdan tarih boyunca toplumların ilgisini üstüne çekmiştir. Kronolojik sıra ile Hititler, Asurlular, Babil Devleti, Persler, Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu, İslamiyet öncesi Suriye'ye hakim olan devletlerdir. İslamiyet bu coğrafyada hızla yayılmasının ardından da Selçuklu Devleti, Moğollar, Memlük Devleti ve Osmanlı Suriye topraklarına hakim olmuştur.¹⁶²

Birinci Dünya Savaşı ile Suriye Osmanlı topraklarından koparılmış ve İngilizler tarafından ele geçirilmiştir. İngilizler daha sonra anlaşma sonucu bölgeyi Fransız hakimiyetine bırakmıştır. Fransızların yönetiminde bulunan ülkenin yakın tarihinde zaman zaman bağımsız yönetim girişimleri yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı patlak verene kadar Fransız hakimiyeti Suriye topraklarında sürmüştür. Daha sonra ise Fransızlar göstermelik bir seçimle Şükrü Kuvvetli'yi yönetime getirmişlerdir. Bütün bunlara rağmen ülkenin bağımsızlığını elde ettiği tarih olarak 1946 olarak görülür.¹⁶³

Fransız mandası sona ermesine rağmen Suriye'de siyasi istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Fransızlar ülkeden çekilmesine rağmen iktidar kavgası ve ideolojik mücadeleler Suriye'de yönetim anlayışının oturmasını zorlaştırmıştır. Ayrıca darbeler ile yönetimin değişmesi, bu durumu daha da zorlaştırmıştır.¹⁶⁴ Kaos ortamının ardından Baas Sosyalistleri yönetimde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Daha sonra onlarca yıl süren iktidar kavgası, 1970 senesinde Hafız Esad'ın galibiyeti ile sonuçlanmış, Hafız Esad devlet başkanı olmuştur. Siyasi istikrar anlamında Hafız Esad ve oğlu Beşar Esad Yönetimi Suriye için önemli bir gelişme olmuştur. Hafız Esad Suriye'deki tüm sosyalist ve komünist yapıları birleştirmeye çalışmış ve Suriye'nin yakın geçmişindeki gidişatı yönetim anlayışı ile belirlemiştir.¹⁶⁵

10 Haziran 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümünün ardından yerine oğlu Beşar

¹⁶² Sağlam, a.g.e. s. 2.

¹⁶³ Özdemir, a.g.e., s. 73.

¹⁶⁴ Mustafa Balbay, Suriye Raporu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006, s. 20-23.

¹⁶⁵ Abdullah Manaz, Düinden Bugüne Suriye, Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/11_2003_05.pdf, 2003, s. 1, erişim: 06.02.2012.

Esad geçmiştir. İlk iktidara geldiği zamanlarda görece kapalı bir yapı olan Suriye'nin dış dünyaya açılması adına adımlar atan Beşar Esad, zaman içinde Ortadoğu'da oluşan kaos ortamı ile yine kapalı bir yapıya dönmüştür. Dışarda ve içeride Esad yönetimini tehdit eden bir çok unsur olmasına, iç savaşın uzun yıllar devam etmesine bölgeye Nato, Türkiye ve Rusya gibi ülkelerin askerlerinin girmesine, İsrail'in bir miktar toprağını işgal etmesine rağmen, Beşar Esad bu ortamda bir şekilde iktidarını sürdürmeyi de başarmıştır.¹⁶⁶

3.3.3. Suriye'nin İdari Yapısı

Suriye'nin idari yapısını inceleyecek olursak önümüze ilk çıkacak köşe taşı 1973 anayasasıdır. Yürütme, yargı ve yasama organları bu anayasa ile birbirinden ayrılmaya çalışılmıştır. Bu yönü ile Suriye tarihinde 1973 anayasası devrim niteliği taşır. Bu anayasaya göre devlet başkanı her yedi yılda bir seçilir. Seçilen devlet başkanı başbakanı ve bakanlar kurulunu tek başına atar. Bunun yanında bu anayasaya göre Suriye devlet başkanı aynı zamanda Suriye ordusunun da başkomutanı sıfatını üstlenir. Bakanlar kurulu Baas Partisi ve diğer partilerden seçilir.¹⁶⁷ Yasama tarafı ise halk tarafında seçilen parlamento tarafından yürütülür. Baas partisi Arap Baharı öncesine kadar seçimlerde de ülkedeki en etkin siyasi güçtür.¹⁶⁸

Suriye'deki rejimin teorikte seçime dayalı bir cumhuriyet, devlet başkanlığı ile yönetilen demokratik bir sistem olmasının yanında, buradaki düzeni monarşiye yakın gören bir kesim de vardır. Bu görüşün hakim olmasının arka planında ise; Hafız Esad ölünce yerine oğlu Beşar Esad'ın gelmesi, parlamentonun yetkilerinin kısıtlı olması, sadece sol partilerin ve hatta onların da milliyetçi sol olanlarının siyasi mecrada hayatını sürdürmesine izi verilmesi ve seçimlerde hile yapıldığı anlayışının ülkede oldukça yağın olması vardır.¹⁶⁹ Sonuç olarak teoride seçime dayalı anayasal

¹⁶⁶ Gürbüz Özdemir, Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme, TESAM Akademi Dergisi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287321>, 2017, s. 4, erişim: 24.05.2018.

¹⁶⁷ Özdemir, a.g.e., s. 5.

¹⁶⁸ Kuyumcu, a.g.e., s. 3.

¹⁶⁹ Lisa Anderson, Arab Democracy: Dismal Prospects, World Policy Journal, Vol:18, No:3, Fall, <http://www.worldpolicy.newschoo.edu/journal/articles/wpj01-3/anderson.pdf>, 2001, s. 53-59. erişim:

bir düzen olsa da pratikte Suriye’de monarşiye yakın bir yapı olduğu söylenebilir.

3.3.3.1. Esad Ailesi’nin Yönetim Anlayışı

Hafız Esad Suriye’nin kuzeyinde bulunan bir şehir olan Kardaha’da, 6 Ekim 1930 yılında dünyaya gelmiştir. Başarılı bir eğitim hayatının ardından askeri pilot olmuştur. Daha çok genç yaşta iken Baas Partisi’ne katılmıştır.¹⁷⁰

1970 senesinde savunma bakanı olan Hafız Esad’ın yönetimi ele geçirmesinin ardından Suriye’de yeni bir sayfa açılmıştır. Yönetime gelmesinin ardından ilk iş olarak Baas Partisi içindeki muhtemel rakiplerinin tamamını uzaklaştırarak, yerini sağlamlaştırmıştır.¹⁷¹ Rakiplerini eledikten sonra ise, yetkilerinin oldukça geniş olduğu bir başkanlık sistemi için adımlar atmıştır. Siyasi yetkilerini arttırmış, askeriyeyi kendine bağlamış ve yasama organını işlevsizleştirmiştir. Ayrıca Baas Partisi, meclis, bakanlar kurulu gibi yapıları da Esad kendi yönetimini meşrulaştıracak ve güçlendirecek şekilde yapılandırmıştır.¹⁷² İçerde yaşanan bu gelişmelerin yanında, soğuk savaş dönemine denk gelen Hafız Esad döneminde dışarda da oldukça sıcak gelişmeler yaşanmıştır. Hafız Esad, Sovyetler Birliği’nin bir ittifakı olarak bölgede etkin güçlerden biri konumuna kısa sürede gelebilmiştir. İçerde yaşanan onca yıllık istikrarsızlık ortamına rağmen dışarda hızlı bir şekilde saf tutmuştur.¹⁷³

Hafız Esad döneminde beklenen onun yerine büyük oğlu Basil Esad’ın geleceğiydi. Basil Esad halk tarafından da oldukça sevilen bir isimdi. Hafız Esad’ın sağ kolu görevini üstlenmişti. Samimi, disiplinli, yardımsever, çalışkan bir profile sahipti. Ancak hem toplum hem de Hafız Esad tarafından çok sevilen Basil Esad 1994 yılında trafik kazasında hayatını kaybetti. Basil Esad’ın ölümünün ardından

24.05.2018.

¹⁷⁰ Sebahattin Şen, Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 272.

¹⁷¹ Oytun Orhan, Suriye’nin Bölgesel Pozisyonu Güçleniyor: Kral Abdullah ve Beşar Esed’in Beyrut Ziyareti, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Cilt:2, Sayı:21, Güz (Eylül), http://www.orsam.org.tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2010916_oytun%20orhan.pdf, 2010, s. 20. erişim: 24.05.2018.

¹⁷² Özdemir, a.g.e., s. 7.

¹⁷³ Şatlık Amanov, Hafız Esed Dönemi Suriye Dış Politikası, Ortadoğu Siyasetinde Suriye, Platin Yayınları, Ankara, 2004, s. 194.

Beşar Esad İngiltere’de öğrenimini yarıda bırakıp Suriye’ye dönmüştür. Hafız Esad’ın Beşar Esad’i geri çağırmasının en önemli sebebi devlet kademelerinde görev alarak deneyim kazanmasını istemesidir. Nitekim devlet kademelerinde çok hızlı bir şekilde yükselen Beşar Esad, Hafız Esad’ın ardından yönetime geçmiştir.

Özetleyecek olursak, Hafız Esad’ın Suriye’de kurduğu düzen, Baas Partisi’nin milliyetçi sol ideolojisini kendi yönetimini destekleyecek ve güçlendirecek şekilde yorumlamasıdır. Yönetime gelmesinin ardından Baas Partisi’nin ideolojik yapısı ile ilgili tartışmalardan daha çok toplumsal düzen, yönetim anlayışı, güvenlik, iktidar konularına mesai harcamıştır. Bu konular ile ilgili Baas Partisi’nin ideolojisini kullanarak kendi hakimiyetinin olduğu bir sistem inşa ettiği söylenebilir. Muhalefete kapalı, demokrasiye mesafeli, devletçi bir yapı oluşturduğu söylenebilir. Özellikle Müslüman Kardeşler ile bu dönemde yaşanan gerginlikler kanlı sonuçlar doğurmuştur.¹⁷⁴

Hafız Esad öldükten sonra yerine geçen oğlu Beşar Esad, aslında İngiltere’de tıp eğitimi gören bir göz doktorudur. Abisi Basil Esad’ın ölmesi üzerine ülkeye babası tarafından geri çağırılmıştır. Hafız Esad büyük oğlunun ölmesi üzerine, Beşar Esad’ın yönetime yetiştirilmesi gerektiğini düşünerek, Beşar Esad’ın eğitimini yarıda bırakıp dönmesini istemiştir. Nitekim Beşar Esad ülkeye döndükten sonra yönetim için hazırlanmıştır. İlk olarak askeri deneyim yaşamak için kariyerine başlayan Beşar Esad, Suriye ordusunda babasının da yardımıyla çok hızlı bir şekilde yükselmiştir. Askeri kariyerinin ardından, hızlı bir şekilde siyasete atılması sağlanmıştır. Siyasete atılması ile birlikte medyatik bir sima olan Beşar Esad basına verdiği röportaj ve demeçlerle halka tanıtılmıştır. Halka sunulan Beşar Esad profili, Batı’da eğitim almış, reformcu, yeniliklere açık, yolsuzluğa savaş açmış bir lider profilidir. Ancak yolsuzlukla mücadele adı altında, Beşar Esad’ın muhtemel rakipleri tek tek tutuklanmış veya zorunlu olarak emekli edilmişlerdir.¹⁷⁵

Beşar Esad askeri ve siyasi deneyim kazanıp, muhtemel rakiplerini ortadan kaldırdığı sırada, 10 Haziran 2000 tarihinde Hafız Esad hayatını kaybetmiştir. Bu tarihte Suriye’deki yasalar Beşar Esad’ın devlet başkanı olmasını engellemekteydi.

¹⁷⁴ Özdemir, a.g.e., s. 78.

¹⁷⁵ Orhan, a.g.e., s. 45-49.

Yasaya göre 40 yaşının altında olanlar devlet başkanı olamazlardı. Suriye parlamentosu olağandışı bir şekilde toplanıp, bu sınırı Beşar Esad'ın devlet başkanı olabilmesi için 34'e indirdi. Bu şekilde iktidara gelen Beşar Esad, babasının politikalarına devam edeceğine ancak bunu günümüze uygun bir şekilde sürdüreceğine dair demeçler verdi.¹⁷⁶

Suriye'de Beşar Esad devri başladığı ilk yıllarda gerçekten de, Hafız Esad yönetimine kıyasla modern bir anlayış benimsenmiştir. Beşar Esad yönetime ilk geçtiği yıllarda, reform yanlısı ve şeffaf, açık bir yönetim anlayışı benimseyeceğinin mesajlarını vermiş ve ilk yıllarında gerçekten de bunu uygulamıştır. Suriye'de insanlar düşünebilen tartışabilen bir hale gelmişken bu refah ortamı uzun sürmemiştir. Özellikle 2002 yılından sonra Beşar Esad yönetimi baskıcı bir anlayış benimsemeye başlamıştır.¹⁷⁷

İç politikada başta reformcu ve özgürlükçü bir tutum sergilerken, kısa zamanda ciddi bir dönüşüm yaşayan Beşar Esad, dışarda ise başa geçtiği ilk yıllarda Batı ile olumlu ilişkiler kurmayı denemiştir. Ekonomide liberal bir yapıyı benimsemeye çalışarak, küresel kapitalist sisteme uyum sağlamaya çaba göstermiştir. Bunun yanında Beşar Esad döneminde dış politikada görülen en önemli özellik, Suriye'nin diğer ülkeler ile açık bir şekilde ittifak olmasıdır. Dış politikadaki tutumlarında çekimser değil ittifakı olan ülkelerin yanında duruş sergileyerek onların desteğini almayı bir strateji olarak benimsemiş olan Beşar Esad zaman içinde bundan ciddi fayda sağlamış ve hatta Arap Baharı'na rağmen koltuğundan olmamıştır. Örneğin Arap Baharı öncesinde müttefiki olduğu devletler Rusya ve Çin ile Akdeniz'de gövde gösterisi niteliğinde bir tatbikat yapmış, Arap Baharı sürecinde çıkan iç savaşta da özellikle Rusya'dan çok büyük destek almıştır.¹⁷⁸

Hafız Esad ve Beşar Esad'ın yönetim anlayışını ve yönetime geçtiği ilk

¹⁷⁶ Şen, a.g.e., s. 272.

¹⁷⁷ Abdi Noyan Özkaya, Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devletinin Politikaları, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını, Cilt:2,Sayı:8, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/IdZgitj2V2vbuyxGGkzJnS8yvQqpT5.pdf>, 2007, s. 102. erişim: 24.05.2018.

¹⁷⁸ Nuri Salık, Suriye Politik Kültüründe Tarihsel Pragmatizm, Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikası ve Türkiye-Suriye İlişkileri, Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi (ORSAM), Rapor No:85, http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/20111116_85raportum.pdf, 2011, s. 15-16, erişim: 24.05.2018.

yıllardaki tutumunu, dış politikadaki ve iç politikadaki anlayışını özetledik. Arap Baharı sürecinde Beşar Esad'ın ilerleyen süreçte yaşadıklarını ilerleyen bölümlerde anlatacağız.

3.4. Libya

Libya Ortadoğu'nun en eski tarihlere dayanan ülkelerinden biridir. Libya çok büyük bir kültürel birikimi ve tarihi ifade eder. Libya uygarlığı milattan on bin yıl öncesine kadar dayanır. Arkeolojik kazılar bunun yanında milattan önce 9. yüzyıl ve 7. yüzyıl arasında Mısır medeniyeti ile birlikte, ortak bir uygarlık kurmuş bir Libya medeniyetine ışık tutar.¹⁷⁹ Zengin uygarlık mirasının yanı sıra Libya'yı önemli kılan en önemli özellik, zengin petrol kaynaklarıdır.

Coğrafi konum anlamında, Afrika'nın kuzeyinde, Akdeniz'e kıyısı olan bir ülkedir. Ülkenin batısında Tunus ve Cezayir devletleri, güneyinde Nijerya ve Çad devletleri, güneydoğusunda Sudan devleti, doğusunda Mısır devleti, kuzeyinde ise Akdeniz kıyıları bulunur. Yüzölçümü anlamında Afrika kıtasının en büyük dördüncü ülkesidir. Fakat geniş yüzölçümüne rağmen Libya toprakları çok büyük ölçüde çöldür. Sahra Çölü olarak bilinen coğrafyanın bir kısmı, Libya topraklarının büyük bir kesimini oluşturmaktadır.¹⁸⁰

Libya nüfusu Arap Baharı öncesinde yaklaşık 6,5 milyondur. Etnik açıdan bu nüfusun çok büyük kısmını Arap ve Berberiler oluşturmaktadır. Dini açıdan ise yine neredeyse tamamı Müslümanlardan ve mezhep olarak da Sünnilerden oluşur.¹⁸¹ Bunun yanında genç nüfusun çoğunlukta olduğu Libya, diğer Afrika ülkelerine göre çok daha yüksek bir okuryazarlık oranına sahiptir. Arap Baharı öncesi verilerine göre okuma yazma bile nüfus yüzde 84 gibi ciddi bir rakamdır. Diğer Afrika ülkelerine

¹⁷⁹ Kenan Akın, Libya ve Kaddafi, Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1981, s. 17, erişim: 24.05.2018.

¹⁸⁰ Tarhan Sezgin, Libya Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Libya_ulke_raporu_2011.pdf, Ankara, 2011, s. 3, erişim: 24.05.2018.

¹⁸¹ Libya, CIA World Factbook, United States Of America Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html>, 2012, s. 7, erişim: 24.05.2018.

göre bu oran oldukça yüksektir.¹⁸²

3.4.1. Libya'nın Önemi

Libya'nın öneminden bahsedeceğimizde ilk değineceğimiz özelliği kesinlikle zengin doğal enerji kaynaklarıdır. Libya zengin doğal gaz ve petrol rezervlerine yataklık etmektedir. Libya ihracatının da doğal olarak çok büyük bir kısmını petrol ve doğal gaz ve bunlara dayalı ürünler oluşturmaktadır. Zengin doğal kaynaklarının yanında Libya'nın bir diğer özelliği genç nüfus oranının yüksek olmasıdır. Bu açıdan Libya ciddi bir iş gücü potansiyeline sahiptir.¹⁸³ Libya ekonomisinde petrol gelirinin çok büyük öneme sahip olması, özellikle coğrafi olarak yakında bulunan Avrupa ülkelerinin enerji güvenliği politikaları açısından Libya'nın önemini çok ciddi boyutta arttırmaktadır.¹⁸⁴

Coğrafi konumu da Libya'nın önemini arttıran faktörler arasında başlarda gelir. Konum olarak Afrika ile Avrupa arasında Akdeniz'i kullanarak köprü görevi görebilecek bir potansiyele sahiptir. Haliyle coğrafi konumu Libya'nın dış ticaret potansiyelini oldukça arttırmaktadır. İhracat ve ithalat konusunda diğer Afrika ve Ortadoğu ülkelerine kıyasla avantajlara sahip olduğu söylenebilir.¹⁸⁵

Kaddafi yönetiminin politikaları da Libya'nın Ortadoğu'daki önemini şekillendirmiştir. Kaddafi'nin benimsediği Arap milliyetçiliği politikası Arap coğrafyasında Libya'nın desteğini arttırmıştır. Kaddafi'nin Müslüman toplumların yanında sergilediği tutum, bölge toplumları açısından Libya'nın önemini arttırmıştır.¹⁸⁶ Libya toplumsal düzen ve sosyo-ekonomik yapı olarak diğer Basra Körfezi ülkeleri ile benzer özellikler taşır.

Bir sonraki bölümde Libya'nın yakın tarihine bir göz atacağız. Libya'da

¹⁸² Sezgin, a.g.e. s. 4.

¹⁸³ Veysel Ayhan, a.g.e., s. 6.

¹⁸⁴ Ali Semir, Kaddafi Sonrası Libya'nın Geleceği, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1131:kaddafi-sonras-libyann-gelecei&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150, 2011, s. 2, erişim: 24.05.2018.

¹⁸⁵ Öner Akgül, Libya'da İç Savaşa Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde? Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:36, Ankara, 2011, s. 55.

¹⁸⁶ Selin M. Bölme vd, Batı ve Kaddafi Makasında Libya, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV), <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=78942&q=batı-ve-kaddafi-makasinda-libya>, Ankara, 2011, s. 11-13.

yaşananları anlamak için, öncelikle Libya'nın yakın tarihine bir bakış atmak gereklidir.

3.4.2. Libya'nın Yakın Tarihi

Libya tarihi bir medeniyet olup, milattan on binlerce yıl öncesine dayansa da biz Libya'nın Birinci Dünya Savaşı sonrası tarihi ile daha çok ilgileneceğiz. Ancak Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan durumu özetlemek gerekirse; o dönemki adı ile Trablusgarp 1551 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı himayesinde uzunca bir süre refah ve huzur içinde yaşayan Libyalılar, Osmanlı'nın eski gücünü yitirmesi ve batının sömürgecilik anlayışının etkilerini göstermesiyle birlikte, Birinci Dünya Savaşı ile yeni bir sürece girmişlerdir.¹⁸⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin kaybetmesi üzerine Trablusgarp'tan çekilen Osmanlı Devleti, bu topraklarda gücünü kaybetse bile, Trablusgarp halkı bölgeyi işgal eden İtalyanlara karşı direnç göstermiştir. Bu direnç bağımsızlıklarını kazanana kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı başladığında ise Libya müttefiklerin yanında saf tutmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonlandıktan sonra Birleşmiş Milletler Libya'yı bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. Ancak resmi olarak Libya bağımsızlığını 1951 yılında duyurmuştur.¹⁸⁸ Birleşmiş Milletler'in Libya'yı bir devlet statüsünde tanınması, Libya'ya Afrika topraklarında Birleşmiş Milletler kararı ile bağımsızlığına kavuşan ilk ülke olma özelliğini kazandırmıştır. Birleşmiş Milletler toplantılarında Libya'yı temsil eden, Şeyh İdris Es-Senüsi kral olarak kabul edilmiştir. Böylece Libya monarşi ile yönetilmesine rağmen Birleşmiş Milletler tarafından tanınan bir devlet olmuştur.

Libya'da monarşi 1960'lı yıllara kadar sürmüştür. Ancak Libya yakın tarihini etkileyen en önemli olay 1 Eylül 1969'da gerçekleşmiştir. Şeyh İdris Es-Senüsi tedavi amaçlı Türkiye'ye gitmişken, Muammer Kaddafi önderliğinde bir darbe gerçekleşmiş ve monarşi yıkılmıştır. Muammer Kaddafi'nin genç subaylardan oluşan

¹⁸⁷ Nurettin Ceviz, Libya'nın Tarihine Kısa Bir Bakış, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, S:27, Ankara, 2011, s. 82.

¹⁸⁸ Dilek Kütük, Libya'daki Gelişmelerin Ortadoğu ve Dünya Politikasına Etkileri, Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/ortadoğu/1832-libyadaki-gelismelerin-ortadoğu-ve-dünya-politikasına-etkileri>, 2011, s. 13, erişim: 25.05.2018.

grubu kraliyet sarayını ele geçirmiştir. Yeni kurulan devlete de Libya Arap Cumhuriyeti adını vermişlerdir. Ancak bu vakitten sonra devrim konseyi adını verdikleri konseyin başına Muammer Kaddafi geçmiş ve ülkeyi o yönetmeye başlamıştır.¹⁸⁹

Muammer Kaddafi yönetimi ele geçirdikten sonra Libya’da Arap milliyetçisi bir yaklaşımı benimsemiştir. Ülkede bulunan İngiliz askeri üslerini kapattırılmış, İtalyan varlıklarının tamamını devletin kasasına geçirmiştir. Bunun yanında hızlı bir şekilde kitle imha silahları edinmiş ve terör örgütlerine açık destek vermeye başlamıştır. Bu durum Batı ile Libya arasında ilerleyen aşamada gerilimlere yol açmıştır.¹⁹⁰

3.4.3. Libya’nın İdari Yapısı

Libya Arap Cumhuriyeti adı taşımasına rağmen Libya’nın genel idari yapısı şu şekildedir: Siyasi partiler ve parlamento yoktur. Halkın yönetime katılması, yerel meclisler vasıtasıyla gerçekleşir. Bu yerel meclislerin başkanlarının oluşturduğu “Ulusal büyük halk komitesi” yönetim görevini üstlenmektedir. Ancak bu meclis başbakan tarafından yönetilmektedir. Hükümet üyelerini devlet başkanı kendisi belirlemektedir. Muammer Kaddafi kendi yazdığı kitapta bu sistem kurgusunu, İslam ile Sosyalizmin bir sentezi olarak betimlemektedir.¹⁹¹

Libya’nın sistem kurgusunu konuşurken, yapılan devrimin de etkisinden bahsetmek gerekir. Devrim Libya yönetiminde etkisini göstermiş ve “Devrimci İdare Konseyi” adındaki kurum ile gün yüzüne çıkmıştır. Bu konsey devrimi yapan 12 liderden oluşmakta ve hükümetin başındaki başbakan da bu komitenin sekreteri olmaktadır. Özetlemek gerekirse teoride Libya’da çoğulcu bir demokrasi vardır. Ancak yasalar gereği siyasi partiler kurulamazlar. Pratikte ise çoğunluğun söz sahibi olduğu bir yapı kesinlikle yoktur. Zaten parti kurulamadığı için muhalif bir siyasi yapı bulunmamakta bu da yönetimin tek elden yapılmasını sağlamaktadır.¹⁹²

¹⁸⁹ Özdemir, a.g.e., s. 84.

¹⁹⁰ Akgül, a.g.e., s. 53-54.

¹⁹¹ Muammer El-Kaddafi, Yeşil Kitap, Libya Halk Bürosu Yayınları, 1976, s. 1-96.

¹⁹² Stewart, a.g.e., s. 54.

Libya'nın bir diğerk önemli özelliği ise kabilelerin yönetime etkisidir. Kabilelere ayrılmış bir yapıya sahip olan Libya, siyasi iktidarı bu yönüyle etkilemektedir. Bazı kaynaklara göre ise kabile sistemi Libya idari yapısında bu kadar etkin bir güce sahip değildir Ancak genel kanı bunun tersi yönündedir. Bürokraside görev alan kabile üyeleri, kabilenin tutumuna göre olaylara tepkiler verebilmektedir. Ayrıca sayıca üstünlük yarışında da olan bu kabileler içerden ve dışardan zaman zaman desteklenmişlerdir. Hatta bazı kaynaklar, iç savaş sırasında Muammer Kaddafi'nin kaybetmesini, kabilelerin tamamına yakınının muhalifleri desteklemesine bağlamaktadır.¹⁹³

Libya Arap Cumhuriyeti'nin Arap Baharı öncesi idari yapısını genel hatları ile inceledik. Ancak bölgede yaşananları ve etkilerini daha iyi anlayabilmek için Muammer Kaddafi'nin yönetim anlayışına ayrı bir başlık açmak gereklidir. Bir sonraki bölümde Muammer Kaddafi ve yönetim anlayışını inceleyeceğiz.

3.4.3.1. Muammer Kaddafi'nin Yönetim Anlayışı

Muammer Kaddafi 1942 yılında dünyaya gelmiştir. Berberi olan Kaddafa adlı bir kabilenin mensubudur. Ailesi dindar bir Müslüman ailedir. Ekonomik anlamda çok zor şartlarda yetişmiştir. Dünyaya gözlerini bir çadırda açmıştır. Ancak buna rağmen eğitim hayatı boyunca başarılı bir öğrenci olmuştur. Başarılı ve yetenekli bir öğrenci olarak göz dolduran Muammer Kaddafi, Libya Üniversitesi'nde hukuk eğitimine başlamıştır. Ancak buradaki eğitimini tamamlamadan, Libya Askeri Okulu'na geçmiş ve askeri kariyerine başlamıştır. Libya Askeri Okulu'nu birincilikle tamamlamıştır.¹⁹⁴

Askeri okulda ve özellikle bitirmesinin ardından subay arkadaşları ile darbe yanlısı görüşlerini paylaşmıştır. Genç subay arkadaşları ile birlikte bir darbe planı yapmışlardır. Organizasyonu ve hazırlanışı yönüyle oldukça başarılı bir darbeyi hayata geçiren Muammer Kaddafi ve arkadaşları, darbenin 45 gün sonrasında bir

¹⁹³ Veysel Ayhan, Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:27, Ankara, 2011, s. 9-11.

¹⁹⁴ Özdemir, a.g.e., s. 85.

basın açıklaması yapmışlardır. Lider olarak Muammer Kaddafi'nin konuşma yaptığı bu açıklamada maddeler halinde yönetim anlayışı ve hedeflerini açıklamışlardır. Muammer Kaddafi'nin darbe sonrası açıkladığı hedefler kabaca şunlardır: Ülkeden İngiltere ve diğer yabancı ülke askerlerinin gönderilmesi askeri üslerin tasfiye edilmesi, siyasi partilerin tasfiye edilmesi, ülkede birliğin sağlanması ve son olarak Ortadoğu'da Arap birliğinin sağlanması. Muammer Kaddafi bu hedeflerin sonuncusu olan Arap Birliği dışındaki bütün hedeflerini bir seneden daha kısa bir süre içerisinde hayata geçirmiştir.¹⁹⁵

Muammer Kaddafi'nin yönetim anlayışını daha derinden anlamak için kendi yazdığı "Yeşil Kitap" adlı kitabın incelenmesi gerekir. Muammer Kaddafi bu kitapta Liberal sistemi ve destekçilerini de, Marksist sistemi destekçilerini de eleştirmekte, Sosyalizme bir çağrıda bulunmaktadır. Sınıflar arası farklılıkların kaldırılmasının önemini vurguladığı ve sosyal adalet kavramına değindiği kitabında, bu teorileri nasıl uygulayacağını da açık bir şekilde ifade etmiştir. Gruplaşmayı ve sosyal sınıf farklılıklarını engelleme iddiasıyla siyasi partileri bu görüşlerine dayanarak kapatmıştır. Parlamentoyu kaldırıp halk komitelerinin kurulmasını da yine bu kitapta bahsettiği sosyal adalet anlayışına dayandırmaktadır. Kitabındaki iddiaya göre halk komiteleri, halkın yönetimdeki tek söz sahibi olmasını sağlayacak araçlardır. Kitabında kurguladığı tüm bu sistemi İslami değerlere ve Kuran'a uygun şekilde nasıl hayata geçirebileceğinden de bahsetmiştir.¹⁹⁶

Muammer Kaddafi yönetimi Şeyh İdris Es-Senüsi'den ele geçirdiği zamanda Arap Baharı öncesine kadar kendine has bir yönetim anlayışı ile Libya Arap Cumhuriyeti'ni yönetmiştir. Arap Baharı öncesinde kriz durumlarında bile yönetimde kalmayı bir şekilde başarmış, muhalif hiçbir oluşuma izin vermemiştir. Kendi kaleme aldığı kitabında teoride bahsettiği sistem, pratikte yer bulamamıştır. Halkın egemenliğinden bahsederken, monarşik özellikleri bulunan bir yapı kurmuştur. Sınıf ayrılıklarına karşı olduğunu söylerken kendi ailesi zengin bir hayat sürmüş ve bu zaman zaman halkın tepkisine yol açmıştır. Öyle ki bir seferinde Kaddafi'nin oğlunun yaptığı doğum günü partisine Amerika'dan ünlü sanatçıları getirmesi, medyada yer bulmuş ve büyük tepkiye yol açmıştır. Bunun yanında

¹⁹⁵ Mirella Bianco, Kaddafi: Çölün Elçisi, 1974, s. 119.

¹⁹⁶ El-Kaddafi, a.g.e. s.1-96.

muhalif oluşumları sürekli sindirerek, kilit yerlere kendi adamlarını yerleştirdiği, yalnızca yönetimini meşrulaştıracak ve güçlendirecek, bahsettiği sisteme hiçbir şekilde uyuşmayan hamleler yapmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Bölme, a.g.e., s. 9.

IV. BÖLÜM

4. Arap Baharı'nın Nedenleri ve Yaşananlar

Arap Baharı hareketleri başlangıcı Tunus'tur. İlk başlarda hareketin Tunus ile sınırlı kalacağı düşünülse de olayın neden olduğu "Domino Etkisi" sonucu hareket Mısır ve Libya gibi bölgelere de yayılmıştır. Arap Baharı'nın bir diğer adı olan Yasemin Devrimi'nin başlangıcı Tunus'u Muhammed Bouazizi'nin öldürülmesi ile baş gösteren halk ayaklanmasıdır. Tunus'ta halkın karşı karşıya olduğu hayat pahalılığı ve işsizlik protestolarıyla patlak veren ve polis de şiddet ile bu ayaklanmayı bastırmaya çalışması sonucu onlarca kişi ölmüş ve çok kan dökülmüştür. Tunus'un simgesi haline gelmiş olan yasemin çiçekleri ile özdeşleştirilmiş ve "Yasemin Devrimi" olarak da adlandırılan bu ayaklanma sosyal medya vasıtasıyla yayılmıştır.¹⁹⁸

Bouazizi'nin ölümü ve ardından başlayan protesto dalgası Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Oman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Libya, Irak, Bahreyn, Kuveyt gibi ülkelerde de devam etmiş ve gösterilere sahne olmuştur. Bu ülkelerin bazılarında Arap Baharı çok etki göstermemişse de; Tunus, Mısır ve Libya' da yönetim değişikliklerine Suriye'de de iç savaşa yol açmıştır. Bu hareketler ile Arap halkı demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi kavramlara yönelmiştir.¹⁹⁹

4.1. Arap Baharı'nın Nedenleri

Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı tüm dünya da şaşırtıcı bir etki yaratmıştır. Kimsenin beklemediği bu hareketin kökenine indiğimizde ise bir çok neden bulabilmekteyiz. Detaylı bakıldığında bölgede yer alan ülkelerde var olan baskıcı yönetim şekillerinin, insan haklarının bozulmasının, yoksulluğun, işsizliğin ve

¹⁹⁸ Adnan Çimen, Yasemin Devrimi Sonrası, Mavi Kapı ve Pencereli Beyaz Evler Ülkesinde 6 Gün: 02.06.2013-07.06.2013 Tunus Ziyareti İzlenimleri, İstanbul: İdarecinin Sesi Dergisi, Sayı: 156, Yıl: 2013, Mayıs-Haziran Dönemi, s. 88 – 93.

¹⁹⁹ Majed Sabra, Arap Baharı: Mısır Örneği, T.C. Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, s. 66-68.

ekonomik gerilemenin artması ve bununla beraber genç nüfusun bilinçlenmesi ve yönetim politikalarından memnun olmaması sonucunda Arap Baharı hareketini doğurmuştur. Durumlar göz önünde bulundurulduğunda Arap Baharı'nın nedenlerini siyasi, sosyal, ekonomik ve tarihsel alanlarda ayrı ayrı incelemek daha doğru olacaktır.

4.1.1. Siyasi Nedenler

Ortadoğu'daki yönetim biçimlerini daha önceki başlıklarda incelemiştik. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Ortadoğu'da hakim olan otorite ve totaliter rejimler hakimdir. Bu durum bölgenin demokratik olmayan rejimler tarafından yönetilmesine, iktidarın genelde tek bir aileye dayalı olmasından kaynaklanan siyasi katılımın az olmasına ve baskıcı rejimlerin fazla olması gibi hallere sebebiyet vermiştir. Yıllardır antidemokratik rejimlerle yönetilen ve birçok konuda hakkı yenilen halk bu baskıya dayanamayıp ayaklanması sonucunda Arap Baharı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte halkın siyasi anlamdaki istekleri daha çok demokratik bir rejimle yönetilmektir. Diktatörlerin iktidardan gitmesi, otoriter ve totaliter rejimlerin ortadan kalkması, siyasi yolsuzlukların önlenmesi ve seçimlerin adil bir şekilde yapılması halkın öncelikli istekleri arasındadır. Halkın yönetimin meşruiyetini kabul etmemesi Arap Baharı sürecini daha da körüklemiştir.²⁰⁰

Genel olarak ifade edilmesi gerektiğinde söyleyebiliriz ki, Ortadoğu'da hakim olan istikrarsız ve baskıcı rejimler, hakkaniyetsiz seçimler, siyasi yolsuzluklar ve az olan katılımlar bölge halkının yaşam şartlarını zorlamış ve onları Arap Baharı gibi hareketlere itmiştir.

4.1.2. Ekonomik Nedenler

Bölgede hakim olan siyasal istikrarsızlık ve diktatör rejimler, Ortadoğu'nun ekonomi anlamında da zayıf kalmasına sebebiyet vermiştir. Siyasi yolsuzluklarla birlikte çöküşe geçen ekonomi beraberinde bölgede; işsizlik, açlık, enflasyon, pahalı

²⁰⁰ Gökhan Bacık, Arap Baharından Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın Geleceğine Bakmak, Müsiad Çerçeve

Dergisi, http://www.musiad.org.tr/F/Root/burcu2014/Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%20Yay%C4%B1n/Pdf/%C3%87er%C3%A7eve/Cerceve_Dergisi_Sayi_57.pdf, Aralık, 2011, s.16, erişim: 24.05.2018.

yaşam standartları, konut sorunları gibi faktörlerin hakim olmasına neden olmuştur. Siyasi durum ve ekonomik durumdan memnun olmayan ve zaten zor olan yaşamları giderek daha da zorlaşmaya başlayan halk pahalılaştıran gıda fiyatlarıyla protestolara başlamıştır. Arap Baharı'nın başlangıç noktası olan bu protestoların altında birden fazla neden yatsa da bölge ekonomisinin rezalet durumunda olması ve sürekli elen gıda zamları bardağı taşıran damlalardan olmuştur.²⁰¹

Bölgede bulunan ve dünyanın en çok ihtiyaç duyduğu petrol kaynakları bile Ortadoğu'nun ekonomisini geliştirmeye yetmemiştir. Bunun en temel sebebi ise ekonomik reformların bölgede neredeyse hiç yapılmamasıdır. Yapıldı denilen ekonomik reformlarda gerek bölge şartlarından gerekse ülkelerin politikalarından dolayı bölgeye bir türlü uyum sağlayamamıştır. Bunun beraberinde rüşvet ile işleyen ihaleler ve benzeri surumlar, yolsuzluklar, sermayenin adaletsiz dağılımı, işsizlik problemi, yolsuzluk gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.²⁰²

4.1.3. Sosyal Nedenler

Arap Baharı'nın meydana geldiği çevrelerde yaşayan halk tarihsel süreçler boyunca ezilmiştir. Temelde insan hakları olmak üzere bir çok haktan ve özgürlükten mahrum bırakılmıştır. Batı ile kıyaslandığında bölge halkı insanca yaşama hakkına bile sahip olamamış, iktidarlar tarafından zorlu koşullardan yaşamak zorunda bırakılmışlardır.²⁰³

Ortadoğu'da birçok darbe girişimi ve darbe gerçekleştirilmiştir ancak bunlardan bi sonuç alınamamıştır. Bölge halklarının anti-demokratik ve baskıcı yönetim anlayışından bıkmış olması ve darbelerin dahi bir sonuç vermemesi bu halkı darbeden daha kapsamlı ve etkili olabilecek devrim fikrine itmiştir. Artık bu duruma son vermek istemleri de Arap Baharı sürecini beraberinde getirmiştir.²⁰⁴

²⁰¹ Bacık, a.g.e., s. 16-18.

²⁰² Canat Mominkulov, Arap Dünyasında Yaşanan Olayların Temel Sebepleri ve Bölgeye Etkisi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/2671?s=orsam%7Cturkish>, 2012, s. 4, erişim: 24.05.2018.

²⁰³ Veysel Ayhan, Arap Baharı: İnsanlar, Devrimler ve Değişim, Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları, 2012, s. 17.

²⁰⁴ Ayhan, a.g.e., s. 18.

Ortadoğu'da Arap Baharı'ndan önceki dönemde hızlı bir nüfus artışı hakimdi. Ülke yönetimlerinin de etkisiyle işsizlik, yolsuzluk, yoksulluk gibi faktörlerin artması halkı yaşamsal anlamda daha da zorlamıştır. Refah düzeyinin gittikçe düşmesi ve ekonomik yetersizlikler bıçağı kemiğe dayandırmıştır. İnsanların sosyal yaşama haklarının ellerinden alınması ve diğer sebepler beraberinde Arap Baharı'nı başlatmıştır.²⁰⁵

4.1.4. Tarihsel Nedenler

Orta Doğu'da hakimiyetlerini devam ettiren devletler, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından bağımsızlıklarını kazanmış devletlerdir. Bununla birlikte söz konusu kapsamda değerlendirilen devletler, bir anlamda Avrupa ülkelerinin yaptığı gizli anlaşmalar çerçevesinde bağımsızlıklarını elde etmiş devletlerdir. Belirtilen bu belirleme doğrultusunda Arap Baharı; Arap halklarının geçmişte Batı tarafından bastırılmış olan bağımsızlık duygusunun, bugün mücadele ile elde edilmesi isteminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²⁰⁶

Ortadoğu'da yaşayan halk bağımsızlıklar kazanıldıktan sonra özellikle de 19.yüzyıldan başlayarak Batılıların himayesi altında onlara dayatılan hayatı yaşamışlardır. Batılı ülkeler tarafından aldatılmış aşağılanmış olmaları yalnızca kendi yöneticileri ve rejimlerine değil Batı'ya karşı da Arap Baharı Hareketi'ni başlattıklarını göstermektedir.²⁰⁷

4.2. Arap Baharı Süreci

Bu kısma gelene kadar Arap Baharı ile ilgili genel bilgiler sunmaya çalıştık. Arap Baharı hareketin yaşandığı bölge ve etkilenen ülkeler hakkında elle tutulur bilgiler vermeyi amaçlarken aynı zamanda bu sürecin nedenlerine de değindik. Bu bölümde ise Arap Baharı sürecinden etkilenen ülkelerde süreç esnasında oluşan

²⁰⁵ Ayhan, a.g.e., s. 19.

²⁰⁶ Zeynep A. Suda Güler, Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık Tahrir Meydanında Korkuyu Yenmek, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2011, s. 209-211.

²⁰⁷ Barış Doster, Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek, ORSAM Araştırma Raporu, İstanbul: ORSAM Yayınları, 2013, s. 12.

olaylar ve kesitlerden bahsedeceğiz. Yaşananları tek tek, ülkeler bazında değerlendirip, benzerliklerini ve farklılıklarını da göz önüne sermeye çalışacağız.

4.2.1. Başlangıç: Tunus

2010 yılında meydana gelen bu süreç işsizliğin, zamları ve hükümet baskısının en üst düzeylerde olduğu zamanlarda üniversite mezunu olan bir seyyar satıcının mevcut politikaları protesto etmek amaçlı Tunus'ta kendini ateşe vermesiyle başlamıştır. 17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Bouazizi, Sidi Buzid şehrinin valilik binası önünde bu seyyar satıcı kendisini yakmıştır. Yapılan protesto beklenmeyen bir hızla tüm Arap dünyasına yayılmış ve bir hayli etkili olmuştur. Bölge ülkelerinin bir kısmında halk ayaklanmaları yaşanmış ve ülkelerde rejimler değişmiştir hatta bazılarında silahlı mücadeleler olmadan rejimler değişmiştir.²⁰⁸

Olaylar ilk başladığında, Tunus medyası yaşananları anlık öfkeye dayalı tepkiler olarak lanse etse de, ayaklanma kısa sürede yayılmış ve büyük kitleler tarafından desteklenmeye başlamıştır. Tunus'ta büyük bir kitlenin ayaklanmayı desteklemesinin ve kısa bir süre içinde ayaklanmanın bu denli büyümesinin arka planında, ekonomik sebepler, yönetimin baskıları ve demokrasi fikrinin Tunus gençliği arasında yaygınlaşması vardır. O dönem Tunus basınının yansıttığı gibi, kısa zamana dayalı sebepleri olan anlık bir tepki olmak yerine Tunus isyanı tüm Arap Baharı'nı başlatan çok büyük bir akıma dönüşmüş ve Ortadoğu'da yıllarca süren bir kaosu başlatmıştır.²⁰⁹

Tunus her ne kadar 1956 yılında bağımsızlık savaşını kazanıp, kendi kendini yönetmeye başlamış olsa da, Fransa ile olan bağı tam olarak kopmuştur denemez. Fransızlar bölgeden çekilmiş olmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişki devam etmiştir. Ayrıca Tunus'un Avrupa Birliği ile ortaklık anlaşması bulunmaktadır. Küçük bir devlet olmasına rağmen Tunus, Avrupa Birliği ile ilişkilerinin yanında, Arap Birliği ve Afrika Birliği üyeleri arasında da yer almaktaydı. Batı ile ciddi ilişkiler kurmayı hedefleyen ve coğrafyadaki diğer ülkelerle uzaklaşmadan bu

²⁰⁸ Sabra, a.g.e., s. 67.

²⁰⁹ C. Çakmak, M. Yetim, F. G. Çolak, Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye, Bilgesam, İstanbul, 2011, s. 4-5.

adımları atan Tunus, Avrupa ile Arap dünyası arasında köprü olma görevini üstlenmeyi hedefliyordu. Yani kısaca ayaklanmalar başlamadan daha önceki tarihlerde, Tunus bölgedeki diğer ülkelere kıyasla uluslararası sisteme bölge ülkelerine göre daha entegre bir durumdaydı. Ancak her ne kadar Tunus Batı ile arasını iyi tutmaya çalışmış olsa da, bazı kesimlerin görüşü Tunus'taki isyanları Wikileaks belgelerinin tetiklediği görüşündedir. O dönemde büyük sansasyon yaratan Wikileaks belgeleri arasında, Tunus'ta yolsuzluk yapıldığının belgeleri de bulunmaktaydı. Wikileaks belgelerinin bölgedeki isyanları tetiklediği görüşü ne kadar doğrudur bilinmez ama, genç nüfusun ayaklanmaya destek verip büyümesinin başlıca gerekçeleri; uzun süren istihdam problemi, teknolojinin gelişmesi ile dünyadan haberdar olan gençlerin yönetimden memnun olmaması, demokrasi, özgürlük gibi fikirlerin genç nüfusun arasında hızla yayılmasıdır. Her ne kadar Arap Baharı'nı başlatıp Ortadoğu'nun karışmasına sebep olmuş olsa da, Tunus'ta yaşananları sadece dış sebeplere bağlamak doğru olmaz.²¹⁰

Dış dünya ile iletişimini göz önünde bulundurursak Tunus'ta yaşananlar diğer kuzey Afrika ülkelerinde yaşananlardan farklıdır. Ayaklanmalar başlamadan önceki tarihlerde Tunus yönetimi Batı ile yakın ilişkiler kurup, İsrail'i bölgede tanıdığını açıklamıştır. Çin Halk Cumhuriyeti ile arasını iyi tutup, Batı ile ilişkilerini buna dayanarak yönlendirmeyi amaçlamışlardır. Aynı zamanda İsrail'i tanımaları Arap dünyasının tepkisini çekse de, Arap Birliği üyesi olan Tunus yönetiminde gerçekçi politikaları bir tutum olarak benimsemiştir diyebiliriz. Tunuslu yöneticiler, bu tutumun sonuçlarını ciddi şekilde almıştır. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti öncesinde ciddi yatırımlar yaptığı Tunus'ta, ayaklanmalar sırasında yöneticilere 4,6 milyar dolarlık bir yardımda bulunmuştur. Her ne kadar Batı ile karşılıklı çıkarlara dayalı bir ilişki kurmayı amaçlamış olsa da, Tunus ayaklanmaların ilk başladığı yer olmaktan kaçamamıştır.²¹¹

Coğrafi olarak Tunus ayaklanmaların kontrol altında tutulması daha kolay bir bölgedir. Ancak buna rağmen isyan çabuk yayılmıştır. Bin Ali isyanların önüne geçemeyeceğini anladığında doğrudan ülkeyi terk etmiştir. Mısır ve Libya'da

²¹⁰ Feyza Hilal Koraltan, "Bir Devrim Süreci: Arap Baharı", FMV Işık Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Yeni Ortadoğu: Toplum Siyaset ve Ekonomi Konferansı, İstanbul, 2016, s. 30.

²¹¹ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 5.

yöneticiler ülkeyi terk etmeyince olaylar daha da büyümüştür. Suriye, Mısır ve Libya'nın aksine Tunus'ta süreç oralandaki boyutlara ulaşmamıştır. Bin Ali şaşkıncu bir şekilde, az bir zamanda ve isyanlar henüz çok ciddi boyutlara ulaşmadan ülkeyi terk edince, iktidarın devrilmesinin yolu kolaylaşmıştır. Tunus'ta iktidara karşı olan ayaklanmanın görece kısa bir zamanda sonuç alması, diğer Arap ülkelerinde de aynı sonuçların alınabileceği inancını yaygınlaştırmış ve isyanların büyümesine sebep olmuştur. Tunus'ta ayaklanmanın kolayca sonuç vermesi, diğer ülkelerdeki isyancıların aynı sonuca ulaşma azmini arttırmıştır. Arap Baharı'nın domino etkisi ile yayılmasını bir çok kişi Tunus'ta kolay sonuç alınmasına bağlamaktadır. Tunus'ta bu kadar kolay sonuç alınmasaydı, belki de diğer Arap ülkelerindeki gençlerin isyanlara katılımı azalacaktı.²¹²

Batı ile karşılıklı çıkarı dayalı ilişkiler kurmayı amaçlamasına rağmen isyanların öncelikle Tunus'ta başlaması altı çizilmesi gereken önemli bir konudur. Bu tarihlere kadar, bölge sınırları içinde, Batı'nın en büyük destekçisi olarak görülen Tunus, olaylardan ilk etkilenen ülke olmuştur. İç karışıklıkların ilk olarak bu ülkede patlak vermesi, Batı'nın bu bölgede bir ülkeyi tanıyarak sürdürülebilir ve iki tarafın da yararına bir ilişki kurması olasılığını azaltmıştır. Bölgede çok büyük bir yıkıma sebep olup, bir çok ülkede ayaklanmaları ve iç savaşları başlatan, milyonlarca insanın göçmen olmasına sebep olan, Arap Baharı'nın ateşinin ilk kıvılcımı, Batı ile en sıkı ilişkileri kuran Tunus'ta yakılmıştır. Bazı kesimler domino etkisinin Tunus'ta başlamasını Batı ile olan ilişkisine bağlamaktadır. Emperyalizm yapısı gereği yüz yıllardır sömürge olarak gördüğü bu topraklarda bir ülke ile, kendi akranı gibi ilişkiler kurup, büyümesini doğal olarak desteklemeyecektir. Ortadoğu'daki ülkelerin Batı ile mutualist bir ilişki kurma politikası bir kez daha sonuçsuz kalmış, hatta bazı kesimler bu girişimin cezalandırıldığı fikrine kapılmıştır. Yani Tunus Batı ile yakınlaşarak fayda sağlamak bir yana iç savaşın ilk başladığı ülke olmuştur. Yaşanılan olayların Tunus'ta ilk olarak başlaması, Ortadoğu'da ülkelerin gelişmesini ve insanların refah içinde yaşanmasını Emperyalist Batı'nın istemediği yönünde yorumlanmıştır.²¹³

²¹² Koraltan, a.g.e., s. 33.

²¹³ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 6.

4.2.2. Devam: Mısır

Arap Baharının Tunus'tan Mısır'a sıçramasıyla gelişen olaylar Mısır'da daha derin etkiler yapmıştır. Mısırdaki gelişen olaylar Tunus'ta yaşananlarla paralellik göstermektedir. Mısır'ın yıllarca dış etkilerden uzak bir ortamda bulunması devlet yapısını korumasına neden olmuştur. Geçmiş yıllarda bu durum nedeniyle Mısırdaki tam bir mandater yönetim kurulamamıştır. Mısır özgürlüğüne kavuştuktan sonra batı ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiştir. İsrail ile bile savaş yaşamış olmasına rağmen olumlu ilişkiler kurmuştur. Bu yönde tepkiler olsa da İsrail'i tanıyan ilk Arap devleti olmuştur. Ayrıca Süveyş Kanalı Mısır için çok önemli bir konuma getirmiştir. Eylemlerin Mısırdaki hızla gelişmesinin başlıca nedenleri yüksek enflasyon, yüksek işsizlik ve antidemokratik tutumlardır. Mısırdaki eylemleri yönlendiren grup Müslüman Kardeşler olmuştur. Seyyid Kutup, Hasan el Benna gibi kurucularıyla anılan Müslüman Kardeşler kimilerine göre mücahit, kimilerine göre suç örgütüdür. Ancak kesin olan şu ki Tahrir Meydanı'nda binlerce kişiyi toplayan güç Müslüman Kardeşler'dir. Bu örgütün yapısına bakıldığında devrimci bir örgüt olduğu söylenemez. Bunun yanında Mısırdaki eylemlerin nedeni dini olmaktan öte siyasi ve sosyo-ekonomiktir. Yıllarca Nasır, Enver Sedat, Hüsnü Mübarek gibi askerlerin elinde göstermelik seçimlerle idare edilen ülkede eylemler Tunus'ta olduğu gibi işsiz bir vatandaşın kendini yakması sonucu başlamıştır. Bu olay Mısırdaki eylemcilerin Tunus'tan etkilendiklerini göstermiştir. İlk aşamada eylemler gayet barışçıl bir şekilde şiddetten uzak başlamıştır. Tahrir Meydanında binlerce kişi toplanmıştır. Kalabalıklar sosyal ekonomik ve siyasi kaygılar nedeniyle meydanları doldurmuştur. Polis bundan sonra eylemlere müdahale etmeye başlamış ve kan dökülmüş ve uluslararası basında gösteriler geniş yer bulmuştur. Olaylar sonucunda Mübarek yönetimi istifa etmiş ve ülke seçime gitmiş seçimi Müslüman Kardeşler kazanmıştır. Ancak Mübarek yönetiminin gidişi kolay olmamış Mübarek Yönetimi direnmeyi seçmiştir. Mübarek yönetimini devrilmeye götüren nedenler arasında Mısır ordusunun ilk başta tarafsız kalması daha sonra da eylemcileri desteklemesidir.²¹⁴

Hüsnü Mübarek yönetiminin devrilmesi Mısırın sosyolojik çevresinin değişmesi eylemlerin köklü değişimlerle sonuçlanmasını beklenir hale getirmiştir ancak öyle olmamıştır. Bundan dolayı bu bir devrimdir denilememektedir.

²¹⁴ Koraltan, a.g.e., s. 33.

Yaşananlar daha çok ülkede kanlı bir siyasi kavga olduğu izlenimini vermektedir. Tüm bu yaşananlarda Mısırda dış güçlerin etkili olduğu bir gerçektir. Batının açık bir şekilde yenilikçi grubu desteklemiş eski yönetimi tanımadığını belirterek eski yönetimin kamuoyunda meşruiyetini kaybetmesine neden olmuştur. Tüm bu yaşananların kaynağında demokrasi insan hakları ve ekonomik yetersizlikler vardır. Fakat bu sorunlar olaylardan sonra da Mısırın gündeminden silinmemiş beklenen büyük değişim yaşanmamıştır.²¹⁵

4.2.3. Diğerlerine Göre Daha Zayıf İsyanlar: Cezayir ve Fas

Tunus'tan sonra, Mısır'daki gelişmeler diğer ülkelerde de benzer olayların yaşanma olasılığını oldukça arttırmıştı. Diğer Arap ülkelerinde de benzer ayaklanmaların gerçekleşmesi olası bir durumdu. Ancak Mısır'daki olaylardan en çok etkilenmesi beklenen ülkelerden biri olan Cezayir'de görece daha az olay yaşanmıştır. Cezayir'de yaşanan ayaklanmaların diğer Arap ülkelerine kıyasla daha az sancılı şekilde atlatıldığı söylenebilir. Cezayir yönetimindeki Buteflika'nın o dönemde yaşanan süreci güzel yönettiği ve olaylardan çok güç kaybetmeden kurtulduğu söylenebilir. Ayaklanmaların başlamasının ardından, Buteflika halkı büyük ölçüde ikna etmeyi başarmıştır. Toplumsal refahı önemseydiğini göstermek adına hamleler yapmış ve düzenin sağlanması konusunda büyük ölçüde başarı sağlamıştır. Buteflika yönetimi ekonomik anlamda da görece başarılıdır. Ancak 3. seçimlerinde hile yaptığı inancı yayılmıştır. Özellikle gençlerin arasında oluşan bu fikir akımının yanı sıra, rüşvet ve yolsuzlukların artması, Buteflika'nın halkın desteğini kaybetmesine sebep olmuştur.²¹⁶

Arap Baharı akımının mevcut konjonktürü desteklemesiyle de Cezayir de ayaklanmalardan nasibini almıştır. 25 Ocak 2011 tarihinde, yine Mısır ve Tunus'taki gibi, 2 gösterici kendini yakmıştır. Yaşanan gelişmelerle birlikte ayaklanma büyümüş ancak mevcut durum karşısında yönetim iyi pozisyon almıştır. Özellikle Buteflika'nın Şubat ayında, olağan üstü hal uygulamasını sonlandıracağı yönünde yaptığı açıklama isyanlara katılımın artmasını engellemiştir. Tecrübeli lider, diğer

²¹⁵ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 5.

²¹⁶ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 7-8.

ülkelerde inanılmaz sonuçlar doğuran ayaklanmalardan, en az hasarla kurtulmayı başarmıştır. Arap Baharı'nın yaşandığı diğer ülkeler ile Cezayir'i kıyaslayacak olursak, burada ayaklanmaların sebebinin ekonomik olduğunu söyleyebiliriz. Yolsuzluk, rüşvet, istihdam problemi, enflasyona dayalı olarak gıda maddelerinin fiyatlarında ciddi artış yaşanması, buradaki ayaklanmanın görünen sebepleridir.²¹⁷

Cezayir'de yaşananlar gibi, Fas'ta da yaşananlar daha çok ekonomik sebeplere dayalıdır. Ekonomik sebeplerin yanında, halkın yöneticilerden beklentisi de isyanların başlamasındaki ana faktörlerden biridir. Fas'ta yaşananları diğer Arap ülkelerdekinden ayıran yön ise, normalde burada halkın çoğunluğunun monarşi yönetimini desteklemesidir. Yine de Arap Baharı sürecinde diğer ülkelerde yaşananlar burada da baş göstermiş. Ancak diğerlerinden farklı olarak Fas'ta insanlar monarşi yönetiminin değişmesinden daha çok, kralın haklarının kısıtlanması üzerine tepkilerini ortaya koydu. Kral 6. Muhammed yönetimine yapılan yaptırımların ardından, istenen ekonomik sebepli reformlar ise Fas'taki isyanların, Arap Baharı'ndan etkilenen diğer ülkelerdeki isyanlarla ortak yönüdür.²¹⁸

Fas'ı diğer ülkelerden ayıran bir başka özellik de, kolluk kuvvetlerinin göstericilere görece daha az sert davranmasıdır. Polis diğer Arap ülkelerindekine göre burada daha az şiddete yönelmiştir. Yine de bu durum polis ile göstericiler arasında çatışma yaşanmasını önleyememiştir. Yer yer kolluk kuvvetleri ile, göstericiler arasında silahlı çatışma yaşanmıştır. 20 Şubat 2011'de ciddi çatışmalar yaşanmış ve bir bankta beş göstericinin yanmış cesedinin görüntüleri medya tarafından servis edilmiştir. Bunun ardından ayaklanma tekrar güçlenmiş, 22 Şubat 2011'de tekrar insanlar ayaklanmaya katılmıştır. Yaşanan olayların ve gösterilerin tekrar güçlenmesinin ardından Kral 6. Muhammed Mart ayında, anayasada ciddi değişiklikler ve reformlar yapacağını duyurmuştur. Her ne kadar isyanlar bir miktar sonuç olsa da, Fas'ta Arap Baharı ile bir devrim gerçekleştiğini söylemek doğru olmaz.²¹⁹

²¹⁷ Koraltan, a.g.e., s. 32.

²¹⁸ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 9.

²¹⁹ Koraltan, a.g.e., s. 30.

4.2.4. Beklenmeyen İsyanlar: Arap Yarımadası

Kuzey Afrika'da başlayan Arap Baharı, Arap Yarımadası'na doğru ilerlerken yaygın görüş Arap Yarımadası'ndaki ülkelerin isyanlardan etkilenmeyeceği şeklindeydi. Yemen, Suudi Arabistan, Ürdün, Bahreyn ve Umman, Kuzey Afrika'daki ülkelere kıyaslandığında ekonomi ve refah anlamında oldukça güçlüydü. Ekonomik istikrarın ve refah düzeyinin yanında, Arap Yarımadası ülkelerinin bir diğer karakteristiği buradaki ülkelerin yönetimlerinin oldukça baskıcı ve sert bir yapıda olmasıdır. Despot ve dominant yöneticiler, isyanların başlamasını önleyebilir. Çünkü böyle ülkelerde insanların talepleri olması hoş karşılanmaz ve en sert tepki ile karşılık bulur. Bu nedenle despot yönetimler, ayaklanmalar için ciddi bir caydırıcı unsurdur. Ancak bütün bu sebeplerden, Arap Baharı'nın Arap Yarımadası'na sıçraması her ne kadar beklenmeyen bir şey olsa da Yemen, Suudi Arabistan, Ürdün, Bahreyn ve Umman da Arap Baharı'ndan nasibini almıştır.²²⁰

Arap Yarımadası'nda, Amerika Birleşik Devletleri ile en yakın ilişkileri kuran ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki müttefiki olarak görünen Suudi Arabistan, bu yönü ile Arap Yarımadası'ndaki diğer isyanlardan ayrılır. Ayrıca zengin petrol yatakları ile görece güçlü bir ekonomisi olan Suudi Arabistan'ın yöneticisi Kral Abdullah'ın, halkın gözünde çizdiği Arap çıkarlarının savunucusu profili vardır. Petrole dayalı da olsa ekonomisinin diğer Arap Baharı ülkelerine göre görece kuvvetli olması, refah düzeyinin görece yüksek olması, Amerika Birleşik Devletleri ile müttefik görünmesi, Kral Abdullah'ın Arap milliyetçiliği gibi sebepler Arap Baharı'nın Suudi Arabistan'a da yansımaları engelleyeceği düşünülse de, burada da diğer ülkeler gibi ayaklanmalar yaşanmıştır.²²¹

Bahreyn'de yaşananlar, dinsel ve etnik kökenlidir. Bu yönüyle Bahreyn diğer isyanlardan farklılık gösterir. Benzer yönü ise, ayaklanmalar sırasında Şii grubun, demokrasi, özgürlük ve ekonomik kalkınma taleplerinin olmasıdır. Mezhepsel farklılığa dayalı çatışmalar yaşansa da, diğer Arap Baharı ülkeleri gibi ekonomik ve yönetsel beklentilerin talep edilmesi Bahreyn için önemlidir. Ayrıca Arap Yarımadası'nda Amerika Birleşik Devletleri ile arası iyi olan ikinci ülke

²²⁰ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 10.

²²¹ S. Paksoy, H. M. Paksoy ve E. Alancıoğlu, Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 46, 2013, s. 177.

Bahreyn'dir. Diğer Arap Yarımadası ülkelerine kıyasla Bahreyn uluslararası sisteme daha entegre bir profili vardı. Arap Baharı'nın yaşandığı diğer ülkeler gibi Bahreyn'de de olayların başlamasının en büyük sebebi ekonomiktir. Nüfus olarak Şiiilerin daha yoğun olduğu ülkede, Sünnilere ayrımcılık yapıldığı algısı üzerine olaylar patlak verdi. Şiiiler, Sünnilere daha kolay istihdam sağlandığı, onların daha iyi şartlarda yaşadığı ve yönetimin onlara ayrıcalıklar tanıdığı iddiası ile tepkilerini ortaya koymuşlardır. Tüm bunların yanında, Bahreyn'de olayların patlak vermesi uluslararası basında ciddi şekilde yer bulmuştur. İran'ın Şiiileri desteklemek için Bahreyn'e müdahale etme ihtimali, Batılı devletleri özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ni büyük ölçüde rahatsız etmiştir. Bölgede Amerika'nın en ciddi müttefiki olan Suudi Arabistan bu sebeple, Bahreyn'e asker çıkartmıştır. Diğer ülkelerde çok ciddi gelişmeler yaşanmasına rağmen Bahreyn'e asker desteği yapılması önemlidir. Bahreyn'de yaşananlar net bir şekilde göstermiştir ki; burada yaşananlar bir ülkenin iç meselesi olmaktan daha çok, çok uluslu bir çıkar çatışmasının ürünüdür.²²²

Umman ve Ürdün ekonomisi petrole dayalı olan ülkelerdir. Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi bu ülkeler de, politikalarını belirlerken Amerika Birleşik Devletleri tarafında politikalar benimsemekteydi. Ancak diğer örneklerde olduğu gibi bu iç karışıklıklar yaşanmasını önlememiştir. Yine monarşi ile yönetilen bu ülkelerde ayaklanmalar yaşanması, yönetim şekline rağmen muhalif bir kesimin olabileceği gerçeğini göstermiştir.²²³

Yemen'de yaşananlar ise Arap Yarımadası'ndaki diğer örneklerden farklıdır. Suudi Arabistan, Bahreyn, Ürdün ve Umman petrol sayesinde bir miktarda da olsa istikrarlı ekonomilerdir. Yemen ise oldukça fakir bir ülkedir. Bu sebeple burada yaşananlar daha çok ekonomik temellere dayanır. Arap Baharı sürecinde, Yemen'i diğer Arap Yarımadası ülkelerinden ayıran bir özellik de terör örgütlerinin aktiflik seviyesidir. Terörist faaliyetlerden diğer Arap Yarımadası ülkelerinden daha çok etkilenen Yemen, zayıf ekonomisi ve terörist faaliyetlerin aktifliği yönüyle Arap Yarımadası'ndaki diğer isyanlardan ayrılır.²²⁴

Arap Yarımadası'nda yaşananlar, Arap Baharı'nın yaşandığı diğer ülkelerle

²²² Koraltan, a.g.e., s. 29.

²²³ Paksoy, Paksoy ve Alancioğlu, a.g.e., s. 178.

²²⁴ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 11.

karşılaştırıldığında daha az sancılıdır. Burada yaşananlar, diğer ülkelerdekine kıyasla daha az kanlı sonuçlar vermiştir. Yine de Arap Baharı süreci, Arap Yarımadası'nı da etkilemiştir. Burada yaşananlar da domino etkisinin bir sonucudur. Ülkeleri tek tek değerlendirdiğimizde, olayların sebepleri farklılık gösterse de, genel olarak değerlendirdiğimizde burada da olayların nedeni anlık değil geçmişe dayalı, kronik sebeplerdir. Arap Yarımadası'ndaki ülkeler, görece güçlü ekonomileri ve uluslararası camiada yer edinebilmiş olmaları sebebiyle daha az kanlı sonuçlarla Arap Baharı'nı atlattır.²²⁵

4.2.5. Sonu Bilinmeyen Devrim: Libya

Arap Baharı sürecinden en ciddi şekilde etkilenen ülkelerden biri de Libya'dır. En kanlı mücadelelerin verildiği ülkelerin başlarında gelen Libya, yaşananlar sırasında gelişmelerin takip edilmesinin zorluğu yönüyle de diğerlerinden ayrılır. Olaylar sırasında basına yansıyanlardaki değişkenlik dikkat çekicidir. Bir önceki gün Kaddafi kuvvetlerinin yönetimi tekrar ele geçirdiği duyurulurken, bir gün sonra devrimcilerin Kaddafi kuvvetlerini büyük ölçüde zayıfata uğrattığı söyleniyordu. Şehirler ve bölgeler sürekli el değiştiriyor, süreç esnasında kimse nasıl sonuçlanacağı konusunda bir tahmin yürütemiyordu. Gelişmelerin çok hızlı değişmesi ve tarafların üstünlük mücadelesinde bir türlü üstünlüğü ele geçirememesi açısından, Libya'da devrim yaşandığı sırada sonu bir türlü bilinmiyordu. Libya'da yaşananları diğerlerinden farklı kılan bir diğer özellik ise, diğer ülkelerin burada yaşananlara karşı sergilediği tavidir. Ayrıca ciddi yer altı kaynağını bünyesinde barındıran Libya'da, halkın ekonomik durumunun iyi bir seviyede olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Mısır ve Tunus'ta yaşananlara ek olarak, yöneticilerin çok zengin bir şekilde yaşamasına, üstelik bunu açık açık bir şekilde yapmasına rağmen insanların fakir bir hayat sürmesi isyanın başlamasında etkili olmuştur.²²⁶

Mısır ve Tunus örneklerinde yaşananın aksine Libya'da olayların başlangıcında göstericiler, direk olarak Kaddafi'yi eleştiren bir yaklaşım

²²⁵ Koraltan, a.g.e., s. 30.

²²⁶ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 11.

sergilememiştir. En başta, hükümete ve uygulamalarına karşı ayaklanan göstericiler, ilerleyen süreçte, Tunus ile Mısır'a paralel şekilde, despotik olan yönetimi yani Kaddafi'yi hedef almaya başlamıştır. Hükümete karşı başlayan gösterilere, hükümet yanlısı bir kitlenin de karşılık vermesiyle, çatışmalar başlamıştır. Bu haliyle, Libya örneği bir devrim hareketinden ziyade, iç savaş olarak ele alınabilir.

Libya'da gösteriler ilk başladığında, göstericilerin sayısı oldukça azdı. O kadar ki; ilk gösterileri başlatanlar Kaddafi yönetimini eleştirmeyi dahi göze alamamışlardı. Hatta amaçlarının sadece hükümete yaptırımlarda bulunmak olduğunu söyleyebiliriz. Hükümeti devirmeyi dahi amaçlayamayacak kadar küçük başlayan ayaklanmanın Kaddafi'nin öldürülmesi ile sonuçlanacağı kimsenin aklına gelmezdi. Despot yönetimlerin olduğu yerlerde, ayaklanma ve iç karışıklıklar oldukça sert bir tepkiyle karşılık bulur. Haliyle Libya'da da aynı şekilde göstericilere yönelik şiddet oldukça fazladır. Libya'da gösterilerin büyümesini, ilk başta gösteri yapanlara yönelik uygulanan orantısız şiddete bağlamak mümkündür. Sert müdahaleler göstericilere halkın katılımıyla sonuçlanmıştır. Başlangıçta protesto olarak başlayan Libya devrimi, eylemcilere yapılan sert müdahale ile güçlenmiş, karşıt görüşe sahip kitlenin de silahlı müdahalesi ile iç savaşa kadar büyümüştür. Çatışmalar süresinde Libya ordusundan muhaliflere katılımlar olmuş ve belli bölgeler Kaddafi yönetiminin kontrolünden çıkmıştır.²²⁷

Libya'da yaşananları diğer örneklerden farklı kılan, Kaddafi kuvvetlerinin muhaliflere uyguladığı şiddetin boyutudur. Gösterilere yapılan müdahaleler insanlık dışı boyutlara ulaşmış, üstelik bunlar basın yoluyla tüm dünyanın gözleri önüne serilmiştir. Özellikle Şubat ayından itibaren, eylemcilere uygulanan şiddet özenli bir biçimde tüm dünyaya basın yoluyla servis edilmiştir. Bu süreçten fazla bir zaman geçmeden, uygulanan şiddet bahane edilerek, Birleşmiş Milletler bölgeye askeri müdahalede bulunmuştur. Arap Baharı sürecinde Kuzey Afrika ve diğer Ortadoğu ülkelerinde yaşananlara bu şekilde dışardan bir müdahale hiç gerçekleşmemiştir. Bu yönüyle Libya'da yaşananlar diğerlerinden ayrılır. Askeri müdahaleye sebep olarak, kimyasal silah kullanılması gösterilmiştir.²²⁸

²²⁷ Koraltan, a.g.e., s. 30.

²²⁸ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 12.

Libya'ya yapılan müdahale kimileri tarafından Bahreyn'e Suudi Arabistan'ın müdahalesi gibi yorumlansa da, nitelik ve nicelik olarak oldukça farklıdır. Bu örnekte Bahreyn'den farklı olarak dışardan bir müdahale vardır ve kimi çevrelerce Batı'nın Libya'nın zengin kaynaklarından çıkar elde etme çabası olarak yorumlanmıştır. Daha önce Irak'ta olduğu gibi emperyalist güçler, burada da demokrasi, özgürlük, insan hakları gibi bahaneleri kullanarak sömürü düzeninin devamı niteliğinde hamleler yapmışlar ve Libya kaynakları için karşı karşıya gelmişlerdir. Bu önermeyi destekleyen en büyük kanıt ise Fransa'nın süreçle ilgili tutumudur. Dış politikada genellikle anlık tepkiler vermekten kaçınan Fransa, Libya konusunda ani çıkışlar yaparak, olayları kendi faydaları doğrultusunda yönlendirmek için hamleler yapmıştır. Deniz aşırı ülkeler, kilometrelerce uzaktaki ülkenin iç işleri yüzünden birbirleriyle karşı karşıya gelmiş, yaşananlar şekillendirilmeye çalışmış, fiziki ve askeri müdahalelerde bulunulmuştur.²²⁹

Libya devriminin görünen sebepleri ise; 1969'dan beri yönetimde olan Kaddafi'nin despot yönetim anlayışı, baskıcı bir rejim kurgulaması, ciddi kaynaklara sahip olan Libya'da halkın refah düzeyinin oldukça düşük olması, göstericilere uygulanan şiddetin çok ileri boyutlara ulaşması gibi sebeplerdir. Burada yaşananları diğerlerinden ayıran yön ise NATO ve Birleşmiş Milletler'in tutumudur.

4.2.6. Bitmeyen Savaş: Suriye

Ortadoğu'da yaşanan olayların son sıradığı yer Suriye olmuştur. Suriye gerek tarihsel ilişkiler, gerek ülkemizin en uzun sınırını oluşturan ülke olması açısından Türkiye için oldukça önemli bir ülkedir. Arap Baharı sürecinde ve sonrasında Türkiye'yi en çok etkileyen doğal olarak Suriye'de yaşananlar olmuştur. Suriye'deki olayların diğer ülkelerden sonra başlamasının sebebi Esad'ın tutumudur. Esad reform yapacağı güvencesiyle insanları bir müddet durdurmayı başarmış, ancak yine de sonuçtan kaçınamamıştır. Halkın isteklerini yerine getireceği yönünde açıklamalar yapan Esad Arap Baharı'nın Suriye'ye uğramasını bir müddet

²²⁹ Paksoy ve Alancıoğlu, a.g.e., s. 173.

geciktirmiştir.²³⁰

Diğer Arap Baharı ülkelerine benzer şekilde, Suriye’de yaşananların da temelinde ekonomik sebepler yatmaktadır diyebiliriz. Ancak ülkeyi elinde tutan Nusayri Esad ailesinin çoğu Sünni olan Suriye halkını demokratik biçimde yönetmemesi de göz ardı edilmeyecek etkenlerden biridir. Fakat Suriye’yi diğer örneklerden ayıran en önemli özellik, özgürlük ve demokrasi fikirlerinin ayaklanmaların ana sebebi olmasıdır. Önceleri olağanüstü halin kaldırılması siyasi suçluların çıkarılması demokratik bir şekilde seçimlerin yapılması bazı kesimlerce talep edilmiştir. Olayların başlangıcında da bu istekleri dile getiren protestocuların tutuklanması fitili ateşlemiştir. Olayların temelini 2000 yılındaki Şam Baharına götürmek de mümkündür. Doneler ışığında görüyoruz ki; Şam Baharı ile entelektüeller, Suriye’de yanan ateşin temelini çok önce atmışlardır. Suriye’de yaşanan olaylar da diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi sosyo-ekonomik nedenlerle başlamış ancak etnik-dini grupların çatışmaları haline dönmüştür. Rusya ve İran’ın su götürmez desteğini alan Esad ailesi olayların patlak vermesinden neredeyse 7 yıl geçmesine rağmen direnmiş ve diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi yönetimin değişmesi söz konusu olmamıştır. Hatta bu arada Esad göstermelik bir seçime gitmiştir. BM her ne kadar olaya müdahil olmak istese de Genel Kuruldaki Rusya ve Çin’in karşı oyları Esad ailesini kurtarmıştır.²³¹

Suriye’deki olayları devrim girişimi olarak nitelendirmek, diğer ülkelerden daha olasıdır. Çünkü özgürlük, demokrasi kavramları, ekonomik sebeplerden önde gelmektedir. Bir çok örnekte olduğu gibi işsizlik, istihdam problemi, yoksulluk tabii ki muhalif grubun güçlenmesini sağlamıştır. Ancak asıl sebep demokrasi ve özgürlük arayışıdır. Ancak sürecin ilerleyen aşamasında burada da iç savaşa dönüşmüş ve devrim girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Suriye’de yaşanan krizin bu denli büyümesinin arkasında yine büyük aktörlerin çıkar çatışmasının olduğunu söylemek mümkündür. Esad yönetimi net şekilde Rusya ve Çin ile müttefik olduğunu duyurmuş, hatta Arap Baharı başlamadan önce Akdeniz’de bu üç ülke gövde gösterisi yaparcasına, askeri bir tatbikat gerçekleştirmiştir. Yine iç karışıklıkların ardında Rusya net bir biçimde Esad yönetimini askeri anlamda desteklemiştir. Ayrıca

²³⁰ Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 13.

²³¹ Paksoy, Paksoy ve Alancıoğlu, a.g.e., s. 175.

bölgeye NATO, Rusya ve Türkiye asker çıkartmış, neredeyse büyük savaşları başlatabilecek gelişmeler yaşanmıştır.²³²

Olayların sonucu olarak, Suriye’de savaş yıllarca sürmüş, Suriye toprak bütünlüğünü koruyamamış, terör örgütlerine de ciddi kayıplar vermiştir. Yaşanan savaşlar ve terör olaylarında bir çok insan ölmüş, bunun yanında milyonlarca Suriyeli, başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Hatta göçmen krizi o kadar büyümüştür ki, Avrupa ile Türkiye arasında ciddi sorunlar patlak vermiştir. Binlerce mülteci illegal yollardan Avrupa ve diğer ülkelere girmeye çalışırken hayatlarını kaybetmiştir. Dünyanın her yerine mülteci akını yaşanmasının yanında, Suriye’de kalan pek çok Suriyeli yakın çevresini kaybetmiş, ailesinden kayıplar vermiştir. Bugün bakıldığında görülebilir ki Arap Baharı’nın en acı sonuçları Suriye’de yaşanmıştır.²³³

²³² Çakmak, Yetim ve Çolak, a.g.e., s. 14.

²³³ Koraltan, a.g.e., s. 33.

V. BÖLÜM

5. Küresel/Bölgesel Aktörlerin Tutumu ve Arap Baharı'nın Yansımaları

Bu bölümde Arap Baharı sonrasında, Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerde yönetim yapısının ne yönde değiştiğini ve küresel ve bölgesel aktörlerin tutumunu değerlendireceğiz.

5.1. Arap Baharı Ülkelerinde Yönetim Yapısındaki Değişiklikler

Bu bölümde Arap Baharı sürecinin yaşandığı ülkelerin hepsi için teker teker şu soruların cevaplarını arayacağız: Arap Baharı kitlelerin hedeflediği şekilde reformların ortaya çıkmasını mı sağladı, yoksa daha büyük baskılar mı getirdi? Yapılan reformlar göstermelik mi, yoksa ciddi yapısal değişikliklere ön ayak olacak mı? Önceki bölümlerdeki sıra ile Arap Baharı ülkeleri için sırası ile değerlendirmeler yapacağız.

5.1.1. Tunus Yönetim Yapısındaki Değişiklikler

Bu bölümde Arap Baharı sürecinin ilk adımının atıldığı Tunus'ta Arap Baharı süreci sonrası yönetim anlamında ne gibi değişiklikler olduğunu inceleyeceğiz. Tunus'ta ne tür sistemsal değişiklikler olacağı, Arap Baharı'nın başladığı ülke olması sebebiyle ve diğer ülkelerin burada olacakları Arap Baharı'ndaki gibi örnek olarak alabileceği görüşünden ötürü oldukça merak konusuydu. Bunun yanında değişen yönetimin halkın taleplerini karşılamak adına yapması gereken çok fazla hamle ve gerçekleştirilmesi gereken bir çok reform vardı. Kanlı bir mücadele ile zafer kazanmış Tunus halkının beklentisi haliyle yüksekti.²³⁴

²³⁴ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, Tunus ve Mısır'da Sancılı Dönüşüm, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), <http://www.usakgundem.com/dosyalar/tunus-misir-analiz.pdf>, 2011, s. 9, erişim: 24.05.2018.

Arap Baharı'nın ardından Tunus'ta yapılan seçimlerde, gayet demokratik bir anlayışın benimsendiği söylenebilir. Yapılan seçimlere gözlemci olarak sivil toplum kuruluşlarından, partilerden, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'dan temsilciler katılmıştır. Bu temsilcilerin ortak kanısı seçimlerin gerektiği gibi, şeffaf, barışçıl, hilesiz yapıldığı yönündedir.²³⁵ Önceki bölümlerde bahsettiğimiz Zeynel Abidin Bin Ali dönemindeki yapıya kıyasla, Tunus'ta herkesin güvendiği hilesiz, eşit şartlarda bir seçim yapılması demokrasi adına bir zafer olarak kabul edilebilir. Seçimin ardından Tunus halkının beklentisi demokratikleşme hareketinin ve diğer alanlardaki reformların devam etmesi yönünde idi. Haliyle halk tarafından yeni devrilmiş bir hükümetin ardından gelen hükümet bu anlamda yapıcı adımlar atmak zorunda kalacaktı.²³⁶

Tunus'ta Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesinin ardından yapılan gerçek anlamda demokratik seçimler sonucunda yönetime El Nahda partisi geçmiştir. Tunus'taki Müslüman Kardeşler hareketi ile aynı çizgide tutum sergileyen bu parti, Raşid Gannuşi tarafından 1981 senesinde ilk kez siyasi sahneye çıkmıştır. Zeynel Abidin Bin Ali döneminde Gannuşi sürgüne gönderilmiş diğer bütün muhalif yapılar gibi bu parti de baskı altında tutulmuştur. Liberal İslamcı bir yapıya sahip olan partinin bazı yöneticileri, Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi ile aynı çizgiye sahip oldukları ve Adalet ve Kalkınma Partisinin siyasetini Tunus'ta benimseyeceği yönünde açıklamalar yapmışlardır.²³⁷

Tunus'taki halk hareketleri diğer ismi ile Yasemin Devrimi, ülkede demokrasinin yayılmasını ve siyasi bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Ancak, bu siyasi dönüşüm çabalarının istikrarı, Selefî protestoları ve solcu siyasi partilerin liderlerinin suikastları ile zaman zaman azalmıştır. Ülkenin solcu lideri Şükrü Beleydin şubat ayı 2013 yılında öldürülmesi, ülkenin yeniden düzenleme prosesini büyük anlamda tehlikeli duruma getirmiştir. Ülke gündeminden düşmeyen siyasal kutuplaşma dönemde gerçekleşen 2014 ulusal seçimlerinden, %40 oy oranı ile Nida Tunus Partisi iktidara geçmiştir. Son beş yıl içerisinde de ülkede çok farklı devlet adamı ve hükümet görev başına gelmiş; mevcut siyasi istikrarsızlık daha da kötü

²³⁵ Özdemir, a.g.e., s. 110-111.

²³⁶ Bahadır ve Çoşkun, a.g.e. s. 4.

²³⁷ Oktay Türel, 2011 Yazında Ortadoğu'yu Düşünürken, Mülkiye Dergisi, Cilt:35, Sayı:272, Ankara, 2011, s. 27.

duruma gelmiştir.²³⁸

5.1.2. Mısır Yönetim Yapısındaki Değişiklikler

Mısır'da da Tunus gibi Arap Baharı süreci mevcut despot yönetimin devrilmesi ile sonuçlanmıştır. 50'den fazla yıldır despot ve baskıcı bir şekilde tutum sergileyen Hüsnü Mübarek rejimi Arap Baharı ile son bulmuştur. Tunus gibi burada da yeni gelen yönetimin işi oldukça zordu. Çünkü istediklerini çok ciddi bedeller ödeyerek elde eden halkı tatmin etmek kolay değildi. Çünkü Mısır'da yönetimi Hüsnü Mübarek'in elinden alan halk için, bu durum demokrasi anlamında adımlar atılması için büyük bir avantajdı.²³⁹ Bu anlamda atılan ilk adımı 2011 yılında yapılan anayasa değişikliği referandumudur. Her ne kadar anayasa değişikliğinde karar mercisinin halk olması, Mısır yönetim yapısı açısından pozitif bir adım gibi gözükse de, birtakım soru işaretlerini de yanında getirmiştir. Öncelikle Mısır ordusu seçimler sırasında aceleci bir tutum sergilemiştir. Bunun yanında devlet başkanının geniş yetkileri ve hükümetin istismara açık yapısı yeni anayasada değiştirilmemiştir. Bu da halk tarafından ciddi bir reform olarak kabul edilmemiştir. Ancak siyasi sistemde yapılacak reformların her yerde hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleşmesi beklenemez. Uzun yıllar boyu monarşi ile yönetilen Mısır, için referandum bile yapıcı bir adımdır. Mısır'da demokratik bir sistemin tam anlamıyla yerleşmesi, uzun ve zorlu bir yolculuk gerektirmektedir.²⁴⁰

Referandumun en dikkat çeken özelliği, referanduma katılımın Mısır tarihinde daha önce hiç görülmemiş bir sayıda gerçekleşmesidir. Rekor düzeyde katılımı ile gerçekleşen bu referandum, şaibeler ve soru işaretlerini beraberinde getirse bile, Mısır yönetim yapısında bir mihenk taşıdır. Geçmişte yapılan göstermelik seçimlerden sonra, Hüsnü Mübarek döneminde siyasi mecrada kendini göstermesi engellenmiş Müslüman Kardeşler Hürriyet ve Adalet Partisi adı ile yönetime

²³⁸ Can Demir, Suriye'de Kara Kışa Dönen Arap Baharı: Küresel Ve Bölgesel Güçlerin Yönetimindeki Vekalet Savaşı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, s. 19-20.

²³⁹ Müjge Küçükkeleş vd., 25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya Mısır'da Dönüşümün Anatomisi, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı SETAV, Rapor, No:2, Ankara, 2011, s. 31.

²⁴⁰ Özdemir, a.g.e., s. 110-111.

geçmiştir.²⁴¹

Seçimlerin ardından Mısır halkının beklentisi yeni anayasal düzenleme ve değişikliklerin yapılması, bununla birlikte cumhurbaşkanının yine halk tarafından seçilmesi yönündedir. Bu beklentiler doğrultusunda, yapıcı adımlar atılmış ve 2012 yılı seçim ve anayasa değişikliği yılı olmuştur. Bu dönemden sonra da Mısır için demokratikleşme anlamında çok ciddi adımlar atıldığı söylenebilir.²⁴²

3 Temmuz 2013 tarihinde Genelkurmay Başkanı El-Sisi liderliğindeki ordu darbe girişiminde bulunarak Mursi'yi iktidardan indirip ve yönetimi ele geçirmişlerdir. Anayasa düzenlenmeden geçici bir süreç içine girilmiştir. Darbe karşıtı olan halkın bir kısmı protestolara başlamış ancak bu protestolar silahlı kuvvetler tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış ve binlerce kişinin ölümü ile sonlanmıştır. Devrim yanlıları ve karşıtları arasında alevlenen güç savaşı, siyasi kutuplaşmanın daha da derinleşmesi ile sonuçlanmıştır. 2014 yılı seçimlerinde Sisi ülkenin Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu yönetim, Müslüman Kardeşler hareketini (ihvan) terör örgütü olarak nitelendirmiştir. Son noktada, Mısır halkı, devrim öncesi yaşanan olumsuzluklar devam etmekte olup, siyasi kutuplaşma daha da uç boyutlara ulaşmıştır.²⁴³

5.1.3. Libya Yönetim Yapısındaki Değişiklikler

Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi Libya'da da iç savaş mevcut yönetimin yıkılması ile sonuçlanmıştır. Ancak Muammer Kaddafi'nin öldürülmesi ve mevcut hükümetin yıkılması yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi, Muammer Kaddafi'nin ardından güç dengeleri arasında rekabettir. Bu rekabet, neredeyse iç savaşın yeniden başlaması ile sonuçlanacak kadar gerilimi beraberinde getirmiştir.²⁴⁴ Kabilelere dayalı bir toplumsal yapıya sahip olan Libya'da

²⁴¹ Nebahat Tanrıverdi, Mısır'da Seçim Sandığının Söyledikleri, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi ORSAM, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=2945>. 2011, s. 3, erişim: 24.05.2018.

²⁴² Ramazan Yıldırım ve Tarık Abdülcelil, Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya, SETAV, <http://www.setav.org/ups/dosya/102647.pdf>, 2012, s. 117, erişim: 24.05.2018.

²⁴³ Can Demir, a.g.e., s. 20-21.

²⁴⁴ Selin M. Bölme vd. İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları, SETAV, <http://www.setav.org/ups/dosya/97622.pdf>, 2011, s. 48, erişim: 24.05.2018.

bu güç dengesinin kurulması doğal olarak zorlu bir süreçtir. Bu güç savaşında demokratik atılımların ne şekilde gerçekleşeceği sorunu, Libya yönetim yapısını ciddi şekilde etkileyecek soruların başında gelmektedir. Ayrıca daha önce Muammer Kaddafi'nin kurduğu sistem gereği ülkede aktif bir siyasi parti yoktur. Haliyle çok partili bir sisteme geçiş diğer ülkelerde olduğundan daha sancılı bir şekilde gerçekleşecektir. Libya'nın demokratikleşmesinin önünde bulunan bu engeller zaman içinde aşılır mı bilinmez ama yine de Libya yönetim yapısı açısından Muammer Kaddafi yönetiminin düşmesi çok önemli bir gelişmedir.²⁴⁵

Özetlemek gerekirse: Libya'da Muammer Kaddafi ve güçleri mağlup olmuş olsa da, galip tarafta yaşanan güç mücadelesi, demokratikleşmenin önündeki en büyük engeldir. Halkın beklentisi yeni anayasa, siyasi mecrada kendini gösterebilecek partiler ve çok partili bir sistem, insan hakları reformları gibi değişimlerdir. Kurulan Ulusal Geçiş Konseyi ismindeki kuruluşun seçim ve referandum çalışmaları bu anlamda umut vaat etmektedir. Ayrıca tam bu dönemde Libya'da seçim yasası kabul edilmiş ve siyasi partilerin kurulup seçimlerin yapılmasının önü açılmıştır.²⁴⁶

5.1.4. Suriye Yönetim Yapısındaki Değişiklikler

Suriye'de Arap Baharı'nın sonlandığını bugün bile söylemek mümkün değildir. Arap Baharı'nın Suriye'ye de sıçraması üzerine, Beşar Esad muhalifleri büyük bir baskı ile karşılamıştır. Esad, devletin kolluk kuvvetlerini, askerlerini ve hatta kendisine sadık milisleri muhalif kuvvetlere karşı kullanmıştır. Arap Baharı'nın yaşandığı diğer ülkelerde olayların çıkış noktası genellikle büyük kentlerdi. Büyük kentlerde başlayan ayaklanmalar daha sonra ülkelerin geneline yayılmıştı. Büyük kentlerde nüfus fazla olduğu için ayaklanan halkı buralarda bastırmak zor oluyordu. Ancak Suriye'de durum bu şekilde gelişmedi. Başkent Şam, Beşar Esad ve hükümetin kalesi konumundaydı. Ayrıca mezhepsel olarak bakıldığında da Suriye iç dinamikleri de Beşar Esad'i destekleyen yönde gelişti. Esad Ailesi, Alevi

²⁴⁵ Özdemir, a.g.e., s. 110-111.

²⁴⁶ Libya'nın Yeni Seçim Yasası Açıklandı, BBC Haber Türkçe İnternet Sayfası, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/02/120209_libya_election_law.shtml, 2012, erişim: 24.05.2018.

olduğundan ve Hafız EsAd döneminde de, Beşar EsAd döneminde de ordunun ve bürokrasinin önemli noktalarına hep Alevi azınlığı getirdiklerinden, ordu diğer ülkelerdeki aksine Beşar Esad'ı desteklemiştir.²⁴⁷

Suriye'de Alevi azınlığın devletin önemli kademelerinde bulunması, özellikle ordunun Beşar Esad Hükümeti'ni desteklemesi ve muhaliflerin Sünniler etrafında toplanması, Suriye iç savaşına mezhep kavgası boyutu kazandırmıştır. İçeride sürecin mezhepsel bir çatışmaya dönüşmesinde ve sonrasında faydacı politikalar güden Beşar Esad hükümeti, dışarıda da İran, Çin ve özellikle de Rusya'nın açık desteğini alarak bir şekilde ayakta kalmayı başarmıştır. Suriye'de muhaliflere yapılan insanlık dışı muamelelere göz yuman bu devletlerin ve Beşar Esad Hükümeti'nin ortak görüşü Arap Baharı sürecinin başından beri emperyalist güçlerin bir kurgusu olduğu yönündedir.²⁴⁸

Özetleyecek olursak Arap Baharı başlamasının üzerinden uzunca bir zaman geçmesine rağmen Suriye'de Beşar Esad ve hükümet yerini korumayı başarmış, bunun yanında da muhalif kuvvetler tek bir cephede toplanmayı gerçek anlamda başaramamıştır. Dışardan aldığı destek ve iç dinamiklerde mezhep kavgasını avantajına çevirmesi sonucu, iç savaşa terör örgütlerine ve diğer ülkelerin askeri müdahalelerine rağmen Beşar Esad yönetimi varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Bunun için insan haklarını ihlal eden bir çok yöntem kullanmış olmaları, ülkede akan kanın çok ciddi boyutlara ulaşmasını sağlamış, Suriye özellikle de Türkiye'ye çok ciddi göç vermiş, ekonomisi çökmüştür. Buna rağmen Beşar Esad'ın reform yapacağı sinyalini veren açıklamaları olsa da Suriye'de yönetim anlamında ciddi bir yapılanmanın ve değişikliğin varlığından söz edilemez.²⁴⁹

5.2. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Tutumu

Arap Baharı her ne kadar Ortadoğu'da yaşanmış olsa da, aslında tüm dünyayı

²⁴⁷ Gülzar İsmayil, Ortadoğu'da Son Dönem Türkiye Rusya-İlişkileri (Suriye Krizi Örneğinde), Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 45, 2017, s. 181-189.

²⁴⁸ Ahmet Akın, Arap Baharının Suriye'ye Etkisi: Suriye İç Savaşa mı Sürükleniyor? Stratejik Analiz, http://www.stratejikanaliz.com/kategoriler/dis_politika/suriye/arap_baharinin_suriyeye_etkisi.html, 2011, erişim: 24.05.2018.

²⁴⁹ Özdemir, a.g.e., s. 115.

etkileyen bir olaylar silsilesidir. Ortadoğu'da kısa bir zamanda bir çok ülkeyi kanlı olaylara sürükleyen Arap Baharı'nın etkileri kısa zamanda yayılmış ve tüm dünyayı etkiler bir vaziyet almıştır. Ciddi bir göç ve mülteci akını oluşması, terör örgütlerinin faaliyetlerin ve etki alanlarının artması yoluyla tüm dünyada terör olaylarının artması, ticari ve askeri ilişkileri etkilemesi ve büyük aktörlerin çıkar çatışmaları Arap Baharı'nın etkilerinin tüm dünyayı yayılmasını sağlamıştır. Bu coğrafyadan olmayan ülkeler bile doğrudan ya da dolaylı olarak, az ya da çok Arap Baharı'ndan etkilenmişlerdir. Hem Arap Baharı'nın küresel etkileri hem de bölge içi veya dışı büyük aktörlerin çıkar çatışmaları uluslararası örgütlerin ve büyük aktörlerin sürece karşı tutumunu etkilemiştir. Bu bölümde Arap Baharı sürecinde ve sonrasında küresel ve bölgesel aktörlerin, Arap Baharı'na karşı tutumunu inceleyeceğiz. Bu incelemeyi yaparken toplu bir bakış olması açısından daha çok uluslararası kuruluşlar ve en büyük aktörlerin tutumunu detaylandıracağız.

5.2.1. Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Birleşmiş Milletler'in Tutumu

Arap Baharı'nın başlangıcından itibaren yarattığı etkiden mi, yoksa başka sebeplerden mi bilinmez Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Birleşmiş Milletler'in ilgisini çekmiştir. Bir çok toplantıda ve Amerika Birleşik Devletleri'nin açıklamalarında Arap Baharı sürecinin tamamıyla ilgili veya tek tek ülkeler ile ilgili demeçler bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler her ne kadar teoride diğer ülkelerin iç işlerine karışmamayı düstur edinmiş olsa da, pratikte her türlü müdahaleyi yıllar boyunca yaptığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Neredeyse her durumda Amerika Birleşik Devletleri politikaları ile aynı çizgide hareket eden Birleşmiş Milletler, Arap Baharı sürecinde de farklı bir yol izlememiştir. İlk olarak, olaylar henüz yeni başlamışken Birleşmiş Milletler genel sekreteri Ban ki Moon, demokratikleşme anlamında atılan adımları Birleşmiş Milletler'in destekleyeceği yönünde bir açıklama yapmıştır. Demokrasi, özgürlük ve insan hakları için yapılan gösterilere her türlü desteğin verileceğini söyleyen Ban ki Moon, dolayısı ile Birleşmiş Milletler, Arap Baharı'na açık bir destek vermişlerdir.²⁵⁰

Birleşmiş Milletler'in Arap Baharı'na karşı tutumuyla ilgili konuşulması

²⁵⁰ Özdemir, a.g.e., s. 118.

gereken ilk önemli konu Libya'ya ve Kaddafi yönetimine karşı sergilediği tutumdur. Birleşmiş Milletler ve Amerika Birleşik Devletleri, Libya'da göstericilere karşı insanlık dışı müdahaleleri medyaya servis ederek, bu gerekçeyle Libya'ya askeri müdahalede bulunmuştur. Libya'ya dışardan askeri bir müdahale olmasaydı, Arap Baharı süreci Libya özelinde nasıl sonuçlanırdı bilinmez ama Birleşmiş Milletler kararı ile bölgeye asker takviyesi yapılması, küresel aktörlerin Arap Baharı sürecinden çıkarlar peşinde olduğunun en büyük göstergesi olarak kabul edilmiştir. Bu müdahaleyi haklı bir gerekçe getirmek için Birleşmiş Milletler bu dönemde açıklamalarında Arap Baharı'nın Ortadoğu'nun bir iç meselesi olmadığını ve dışardan müdahale ile burada gerçekleşen olayların bir an önce sonuçlanacağını savunmuştur. Nitekim Suriye'ye de askeri müdahale gelmesi çok da gecikmemiştir.²⁵¹

Askeri müdahalelerin yanında Birleşmiş Milletler, bölgede yaşanan özgürlükçü ve demokrasi yanlısı hareketi desteklediğini göstermek için Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program) aracılığı ile Kahire şehrinde bir forum düzenlemiştir. Tarihteki demokratikleşme süreçleri ile ilgili örnekler üzerinden verilen örneklerle Araplara yol gösterilmiş ve teşvikte bulunulmuştur.²⁵² Bunun yanında Birleşmiş Milletler Arap Baharı sonrasında seçimlerde de doğrudan ya da dolaylı rol almıştır. Hem seçimlere gözlemciler göndererek doğrudan müdahil olmuş, hem de açıklamalarla seçimlerin nasıl olması gerektiği ile ilgili fikir beyan etmiştir.

Birleşmiş Milletler'in ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Arap Baharı'nın gidişatına hem fiziki hem de manevi desteği ve Arap Baharı sırasında ve sonrasında müdahaleci tutumu, bir çok soru işaretini birlikte getirmiştir. Birleşmiş Milletler'in ve Amerika Birleşik Devletleri'nin tarafsız kalmaması ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, bu desteği açık bir şekilde yapması Arap Baharı sürecinin tasarlanması aşamasında da bu yapıların parmağı olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bu söylemi destekleyen bir başka gelişme de Uluslararası Af Örgütü'nün 2011 senesinde hazırladığı raporda Birleşmiş Milletler'in Arap Baharı

²⁵¹ Özdemir, a.g.e., s. 119.

²⁵² Evren Çelik, Latin Amerika ve Arap Baharı, Ortadoğu Analiz, Cilt:4, Sayı:37, Ankara, 2012, s. 63.

süresince insan hakları ihlallerine verdiği tepkilerin ve müdahalelerin tarafsız bir şekilde yapılmadığını söylemesidir.²⁵³

Her ne kadar Amerika birleşik Devletleri'nin ve Birleşmiş Milletler'in Arap Baharı sürecindeki tavrı eleştirileri de beraberinde getirirse de, bu ikilinin dünya siyasetindeki rolü göz ardı edilemez. Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler Arap Baharı sürecinde kendi çıkarlarını mı daha çok düşünmüş, yoksa demokrasi ve özgürlüğe dürüst bir şekilde destek mi vermiş bilinmez ama, sürecin gidişatına ve sonrasında kurgulanan düzene ciddi müdahalelerde bulunmuşlardır.

5.2.2. Avrupa Birliği'nin Tutumu

Arap Baharı, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu politikalarını doğrudan değiştirmiş ve şekillendirmiştir. Yakın geçmişte Avrupa Birliği, Ortadoğu üzerindeki etki alanı ciddi atlımlar yapmasına rağmen belirli bir ölçüde kalmıştı. Arap Baharı'ndaki taraflı ve çıkarıcı tutum, Avrupa Birliği'ne olan güveni neredeyse tamamen yok etmiştir. Örnek verecek olursak Fransa'nın normalde dış politikada sert tutumlar sergilememesine rağmen Arap Baharı sürecinde Tunus'ta Bin Ali'ye polis yardımında bulunma girişimi gibi hamleleri bu konuya güzel bir örnek olur.²⁵⁴

Bölge halkında bıraktığı olumsuz imajın getirdiği farkındalıkla, Avrupa Birliği ilerleyen süreçte, bölgede insan hakları ve demokrasinin savunucusu olduğunun altını çizmiş ve bu yönde açıklamalar yapmıştır. Hatta Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının yapılanmasını destekleyeceğini bildirmiştir. Avrupa Birliği komisyonu sorumlusu Stefan Füle yaptığı açıklamalarında, sürecin ciddi bir fırsat olduğunu ve demokrasi ve insan hakları adına adımlar atılabileceğinin altını çizmiştir. Üstelik 1,2 milyar dolarlık bir fon sağlanabileceğini belirterek, kesin ve net bir rakam vermiştir. Stefan Füle yaptığı bir başka açıklamada da, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'da demokrasinin destekçisi olmayı geciktirdiğini ve daha önce demokrasi ve özgürlük değerlerinin Avrupa

²⁵³ Özdemir, a.g.e., s. 119.

²⁵⁴ Ayşegül Aras, Türkiye ve Ortadoğu Bağlamında "Arap Baharı", SASAM, <http://sahipkiran.org/2017/11/26/arap-bahari/>, 2017, erişim: 24.05.2018.

Birliği tarafından bu bölge özelinde yeterince desteklenmediği öz eleştirisinde bulunmuştur. Hatta Fransa'nın Bin Ali'ye polis yardımını desteği teklifine de değinip, bölgede Avrupa Birliği'nin artık demokrasi yönünde adımlar atması gerektiğinin altını çizmiştir.²⁵⁵

Genel olarak bakıldığında Arap Baharı süreci boyunca Avrupa Birliği'nin tutumu ciddi değişiklikler göstermiştir, üyelerin bireysel çıkışları, örgütün yaklaşımıyla ters düştüğü durumlar olabilmıştır. Zaman zaman özgürlük yanlısı, özellikle de Arap Baharı'nda muhalif kesimin güçlenmesinden sonra da demokrasi yanlısı bir tutum sergilemesi, Avrupa Birliği'nin olaylara objektif yaklaşmadığının en net göstergesidir. Bu sübjektif tutumun Avrupa Birliği'nin bölge üzerindeki çıkarlarının, tavrını belirlemesinden ve çok yakın olan Ortadoğu coğrafyası ile zorunlu ekonomik bağlarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yakın bir geçmişe kadar bölgede fiziki olarak varlığını sürdüren, sömürgeci, emperyalist bir anlayış sergileyen batının, bu gün de bölgedeki çıkarlarının peşinde koştmasının en net göstergesi, Arap Baharı'nın başlamasında ve sonrasında katkıları ve tutumudur.

5.2.3. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Tutumu

İslam Konferansı Örgütü yeni ismiyle İslam Birliği Teşkilatı'nın Arap Baharı ile ilgili tutumundan bahsedeceğimizde, karşımıza çıkacak olan ilk söylem, örgütün genel sekreteri ve Türkiye'de de çok yakından tanınan bir isim olan Ekmeleddin İhsanoğlu'nun Arap Baharı ile ilgili açıklaması olur. İhsanoğlu yaptığı açıklamada Arap Baharı sürecinin İslam ile demokrasiyi daha fazla bir araya getireceği görüşünü sunmuştur. Ayrıca İhsanoğlu Arap Baharı isminin yetersiz ve yanılırlara sebep olacak bir isim olduğunu, Arap Baharı'na "Diktatörlerin Sonbaharı" isminin verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yaşananların bölgede demokrasi ve insanca yaşam adına güzel günlerin mesajını verdiğini savunan İhsanoğlu, atılan adımların bir gün mutlaka başarıya ulaşacağını söyleyerek Arap Baharı sürecine açık destek

²⁵⁵ Aslıhan P. Turan, AB Akdeniz Politikası ve Arap Baharı, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2005:ab-akdeniz-politikas-ve-arap-bahar&catid=70:ab-analizler&Itemid=134, 2012, s. 7, erişim: 24.05.2018.

vermiştir.²⁵⁶

İhsanoğlu'nun açıklamaları dışında, İslam İşbirliği Teşkilatı Azerbaycan Bakü'de düzenlediği bir forumla, Arap Baharı sürecinin yaşandığı ülkelerde ciddi yıkımlara sebep vermeden nasıl başarıya ulaştırılacağı konusunda bir çözüm önerisi üretmeye çalışmıştır. Bu teorik yaklaşımın yanında, teşkilat pratikte de aksiyon alma kararı vermiş ve Suriye'ye uzman bir ekip gönderilmesi kararı Bakü forumunda alınmıştır. Bu ekibin amacı incelemeler yapmak ve temaslarda bulunmak çıkan sonuçları da teşkilat ile ve dünya kamuoyu ile paylaşmaktır.²⁵⁷

5.2.4. Arap Ligi'nin Tutumu

Arap Ligi, Arap Baharı süreci açısından oldukça önemlidir. Çünkü Arap Baharı sürecinde çok aktif rol almıştır. Örneğin; Arap Ligi'nin Libya hava sınırlarında uçuş yapılmasının yasaklanması yönünde Birleşmiş Milletler güvenlik konseyine başvurusu, daha sonra NATO'nun bölgedeki müdahalelerine gerekçe olarak sunulmuştur.²⁵⁸ Bunun yanında Arap Ligi'nin, Arap Baharı sürecinde en etkin şekilde rol oynadığı ülke Suriye'dir. Beşar Esad'e karşı içeride ve dışarda bir kamuoyu oluşmasında ciddi bir paya sahiptir. Arap Ligi Beşar Esad'in kolluk kuvvetlerinin şiddet yanlısı tutumunu bir an önce sonlandırması, daha sonra ise Esad'ın yönetimi bir geçiş hükümetine vererek, yönetimde köklü değişikliklerin yapılması gerektiğini savunmuştur. O dönem Arap Ligi, muhaliflerin taleplerinin yerine getirilmesi gerektiğini aksi durumda ülkede iç savaş çıkabileceğini savunmuştur. Hatta bu iç savaşın Irak ve Lübnan'a da sıçrama ihtimalinin altını çizmiştir.²⁵⁹

Arap Ligi ile ilgili Arap Baharı sürecinde yaşanan en çarpıcı gelişme ise

²⁵⁶ Yaşanan Arap Baharı Değil, Son Diktatörlerin Sonbaharı, Star Gazetesi İnternet Sayfası, <http://www.stargazete.com/politika/yasanan-arap-bahari-degil-son-diktatorlerin-sonbahari-haber-420146.htm>, 2012, erişim: 24.05.2018.

²⁵⁷ İslam İşbirliği Ülkelerinde Değişim ve Dönüşüm Forumu Bakü'de Başladı, Haberler İnternet Sayfası, <http://www.haberler.com/islam-isbirligi-ulkelerinde-degisim-ve-donusumler-3413433-haberi/>, 2012, erişim: 24.05.2018.

²⁵⁸ Arap Ligi (AL), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/arap-ligi.tr.mfa>, 2012, erişim: 24.05.2018.

²⁵⁹ Arap Birliği'nin Artan Gücü, Deutsche Welle İnternet Haber Sayfası, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15752963,00.html>, erişim: 24.05.2018.

Suriye'nin Arap Ligi üyeliğinden çıkmasıdır. Suriye Arap milliyetçiliği konusunda önde gelen bir ülke olmasına rağmen Arap Ligi üyeliğini sonlandırmış, buna tepki olarak Arap Ligi de Suriye'ye karşı ekonomik ve siyasi yaptırımlarda bulunmuştur.²⁶⁰ Yine de Arap Ligi Suriye'de yaşananların savaş yolu ile değil barışçıl bir şekilde çözülmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. 2012 yılında Arap Ligi genel sekreteri yaptığı açıklamada, askeri müdahale yapmanın doğru olmadığını savunmuştur.²⁶¹ Arap Ligi'nin tutumu, Arap Baharı sürecinde her zaman, Arap Ligi üyesi ülkelerin tutumuyla bire bir örtüşmüştür demek doğru olmaz. Zaman zaman Arap Ligi ülkelerin bireysel politikalarından farklı şekilde tepki vermiştir.

5.2.5. Türkiye'nin Tutumu

Arap Baharı bölgesel olarak başlamasına rağmen, kısa zamanda yayılmış ve tüm dünyayı etkileyen bir hal almıştır. Ancak direk olarak sürecin içinde bulunan ülkelerden sonra, en çok etkilenen şüphesiz Ortadoğu ülkeleridir. Türkiye de bu durumdan ciddi şekilde nasibini almıştır. Daha önceki bölümlerde sürecin ülkemizi ne denli etkilediği ve bizim için bu coğrafyada yaşanan bu boyutlarda olayların ne kadar önemli olduğunu anlatmıştık. Bu bölümde ise özel olarak Türkiye'nin Arap Baharı karşısındaki tutumunu anlatacağız.

Arap Baharı öncesi Türkiye bölgede barışçıl bir rol izlemekteydi. Özellikle komşu devletler ile sorunlar yaşamaktan kaçınan, yapıcı politikalar izlemekteydi. Ancak Ortadoğu'nun neredeyse tamamına yayılan savaş, Türkiye'nin tutumunu ciddi şekilde etkiledi. Örneğin Arap Baharı öncesinde barışçıl politikaların benimsendiği, birlikte ciddi adımların atıldığı Suriye ile süreç yüzünden karşı karşıya gelindi.²⁶² Hatta ilerleyen süreçte Türkiye sınır dışı operasyonlar yapmak zorunda kaldı.

Türkiye Arap Baharı sürecinde liderlerin tarafında değil halkın yanında olmuştur. Bu anlamda bölgede liderlik hedefiyle ilerleyen Türkiye süreçten karlı şekilde çıkmıştır denebilir. Çünkü yıllardır bu bölgede hüküm süren diktatörler birer

²⁶⁰ Müjge Küçükkeleş, Arap Birliği'nin Suriye Politikası, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV), Sayı:51, <http://www.setav.org/ups/dosya/110172.pdf>, 2012, erişim: 24.05.2018.

²⁶¹ Arap League Plan For Syria "unwanted medicine", Euronews İnternet News Page, <http://www.euronews.com/2012/02/08/arab-league-plan-for-syria-unwanted-medicine>, erişim: 24.05.2018.

²⁶² Ceyhun Çiçekçi, Arap Baharı Sürecinde Türk Dış Politikasındaki Dönüşümün Anahatları, Academia, http://comu.academia.edu/Ceyhun%20%27i%20%27i/Papers/1483425/Arap_Bah_ari_Surecinde..._Ceyhun_CICEKCI (03.04.2012),2012, s. 20.

birer koltuklarını kaybederken, Türkiye demokrasinin ve bölge halklarının yanında olduğunu göstermiştir. Özellikle sürecin ilk yıllarında Türkiye bölgedeki bu değişimi desteklediğini sık sık belirtmiştir.²⁶³

Aktif bir şekilde dış siyaseti ve faaliyetleri ile bölge halklarının yanında tutum sergileyen Türkiye, ilerleyen süreçte bazı ülkelerin baskılara devam etmesi ile sahaya inmek zorunda kalmıştır. İlk aşamada yapılan ziyaretler ve açıklamalar Türkiye'nin sürece dahil olmasını sağlamıştır. İlerleyen süreçte kapılarını mültecilere açması ile fiziki olarak da sürece dahil olan Türkiye, en son bölgede askeri müdahale ile bir oyun kurucu bir rol benimsediğini göstermiştir. Türkiye bu süreçte zaman zaman Rusya, zaman zaman Amerika Birleşik Devletleri ile karşı karşıya gelmiş ancak bölge halklarının çıkarlarını savunmaktan vaz geçmemiştir.²⁶⁴

Arap Baharı sürecinde kurgulayıcı bir role soyunan ve bu süreçten bölge halklarının güvenini kazanarak başarılı bir şekilde çıkan Türkiye, uluslararası camiada büyük ses getirmiştir. Uluslararası camiada sürecin ve yansımalarının gidişatından Türkiye'nin Ortadoğu'da liderlik rolüne soyunduğu görüşünü bile savunanlar olmuştur.²⁶⁵

Türkiye diğer bir çok ülke gibi sadece çıkarları doğrultusunda sürece yaklaşmamıştır denebilir. Eşitlikçi bir yaklaşımla bölgedeki olayları yorumlayan Türkiye, ülke çıkarları doğrultusunda süreci değerlendirmek yerine, eşitlikçi bir ilke ile bölge halklarının yanında olmuştur. Hatta çıkarları ile çatışsa bile zaman zaman, süreç ile ilgili dik bir duruş sergilemiş ve gerekirse büyük devletlerle karşı karşıya gelmiştir. Süreç içinde önce Rusya sonra da Amerika Birleşik Devletleri ile ipler gerilmiş, ancak Türkiye Ortadoğu'da halkın yanında olmaktan vaz geçmemiştir.

Şu ana kadar ortaya çıkan durum ve mevcut veriler, sürecin Türkiye

²⁶³ Ebu'l-Hasan Halic Münferid, Bölge Devrimleri ve Türkiye'nin Rolü (Örnek Olma Çabası), Sedat Baran,(Çev.),Uluslararası İslami Mezhepleri Yakınlaştırma Kurulu ve İslamic Mazahep Uni. http://www.taqrif.info/turkish/index.php?view=article&catid=1%3Ajahane-eslam&id=655%3Aboelge-devrimleri-ve-tuerkiyenin-rolue-oernek-olma-cabas&format=pdf&option=com_content&Itemid=27, 2012, s. 5, erişim: 24.05.2018.

²⁶⁴ Erol Kurubaş, Türkiye'nin Ortadoğu'da Misyon Arayışları, Ankara Strateji Enstitüsü, <http://www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-erol-kurubas/turkiye-nin-orta-dogu-da-misyon-arayislari/>, 2011, erişim: 24.05.2018.

²⁶⁵ Cody Knapp, Turkey: The Past, Present, and Future Leader of the Middle East, The Georgia Political Review,<http://www.georgiapoliticalreview.com/turkey-the-past-present-and-future-leader-of-the-middle-east/> erişim:24.05.2018.

ekonomisine olumlu ve olumsuz yansımaları ve bundan sonraki süreçte karşılaşılabilecek riskler hakkında veriler sunmaktadır. İçinde bulunulan durum itibariyle, kamuoyu tarafından konunun daha çok politik boyutları dikkate alınsa da, ekonomik boyut da ihmal edilmemelidir.

Arap Baharı öncelikle petrol fiyatlarının yükselmesi nedeniyle petrol ithalatçısı bir ülke olarak Türkiye'ye önemli bir maliyet getirmiştir. Aynı şekilde Türkiye, bu süreçte bu bölgelerden gelen turist sayısı bakımından belli bir kayba uğramıştır. Bu da Türkiye açısından önemli bir kayıp olarak kayda geçirilebilir. Bununla beraber, bu ülkelerle olan ithalatımızın bu süreçten etkilenmesinin yanında, bölge ülkelerine olan ihracatımızın belirgin şekilde arttırılabilmiş olması ise önemli bir başarı olarak görülmelidir. Türkiye açısından en büyük sorun, Suriyeli mülteciler konusundadır. Sayıları 500.000'i aşan mülteciler için Birleşmiş Milletler ve uluslararası camianın yeterli yardımı yapmaması, bir yandan Türkiye'ye ciddi bir maliyet yüklerken, diğer yandan da bu mültecilerin kayıt dışı ve ucuz işgücü olarak istihdamı potansiyel sorun alanları oluşturmaktadır. Bu nedenle, özellikle bu konuda sorun alanlarını ortadan kaldıracı önlemler alınmalıdır.²⁶⁶

Sonuç olarak, Türkiye Müslüman bir ülke olması ve demokrasi ile yönetilmesi nedeniyle Arap Baharı sürecinde bir model olarak görülmüştür. Bunun yanında Arap Baharı sürecinde bölge halkının yanında olması, mültecilere kucak açması ve gerektiğinde sahaya inerek bölge halklarını desteklemesi ile Ortadoğu'da liderlik rolüne soyunduğunu açık şekilde göstermiştir. Bütün bu süreç Türkiye'nin Ortadoğu halklarının güvenini kazanmasını sağlamıştır. Arap Baharı ile bölgede güç kazanmasının yanında, yaşanan olaylardan en çok etkilenen ülkelerden bir de Türkiye'dir. Ülkeye yaşanan göç, komşu devletlerde yaşananların sınıra kadar gelmesi ve sınır güvenliğini tehdit etmesi, bizatihi askeri müdahale gerekliliği, iç ve dış politikada Türkiye'nin tutumunu ciddi şekilde etkilemiştir.

²⁶⁶ Özge Uysal Şahin, Mehmet Şahin, Arap Baharı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı:23, 2014, s. 185-186.

6. Sonuç

21'inci yüzyılda Ortadoğu coğrafyasında başlayan halk hareketleri, Arap ülkelerinin iç politik dengelerinin ve huzurdan yoksun halkların siyasi ve sosyo-ekonomik isteklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ortadoğu küresel ve bölgesel güçlerin yönlendirmelerine maruz kalan süreç sonrasında, Arap coğrafyasındaki genel siyasi ve sosyo-ekonomik durum daha da istikrarsız hale gelmiştir.

Dikkatli bakıldığında Amerika'nın Ortadoğu'ya ilişkin çıkarları söz konusu olduğunda bunların arasında bölgenin daha demokratik bir bölge haline gelmesi bulunmamaktadır. ABD uzun yıllar istikrar ve demokrasi arasında tercih yamak durumunda kalmış ve bu tercihini istikrardan yana kullanmıştır. Bölgedeki rejimler, bütün anti-demokratik ve anti-liberal özelliklerine rağmen, Amerika'nın bölge politikalarının çıkarları doğrultusunda olduğu sürece, Amerikan yönetimleri tarafından farklı farklı şekillerde desteklenmişlerdir. Bu duruma en iyi örnek ise ABD'nin Mısır ve Suudi Arabistan'la olan ilişkileridir.

2011 yılında Arap Baharının bir ayağı olan ve halk hareketleri ile birlikte kısa bir zaman sonra bir iç savaşa dönen Suriye krizi, sekizinci yılına girmiştir. Şimdiye kadar yarım milyona yakın insanın öldüğü, on binlerce insanın yaralandığı, yüzbinlerce insanın savaşın beraberinde getirdiği yıkıcı etkilerle mücadele etmek zorunda kaldığı, ülkenin büyük bir bölümünün diğer ülkelere iltica ettiği bu iç savaş, Arap Baharı'nın ve de 21'inci yüzyılın en büyük siyasi krizi olarak tarihe geçmiştir.

Ulusal düzeyde ortaya çıkan en önemli gelişme eski rejimlerin birer birer kaldırılıp yerlerine halkların taleplerini dikkate alan yeni yönetimlerin gelme sürecinin başlangıcı niteliğinde olmasıdır. Ortadoğu coğrafyası rejim yönünde bir değişimi ilk kez bu kadar derinden ve hızlı yaşamaktadır. Bu sürecin uzun olması kaçınılmaz olmakla birlikte, zorluklarla ve belirsizliklerle dolu olacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu kadar büyük bir değişimin olması gerçekçi olmasa da bundan sonra şimdiye kadar olan rejimlerdeki gibi baskıcı, mutlak güce sahip ve antidemokratik düzenin devam etmeyeceği aşıkardır. Bununla birlikte bu tarz rejimlerin ayakta kalması zor olacaktır.

Bölgesel düzeyde ortaya çıkan ilk yansıma Ortadoğu'da istikrarsızlık, belirsizlik ve kaos ikliminin hakim olmasıdır. Bu durum bölge ülkelerinin birbirlerine ve bölgesel güç dinamiklerine karşı olan tutumlarını radikal bir şekilde değişime uğratmıştır. Bölge içi ilişkilerde bir kutuplaşma atmosferinin ortaya çıkmakta olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Arap Baharı'nın neden ortaya çıktığı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kimi teoriler bu olayların meydana gelmesinde dış güçleri sorumlu tutarken kimileri bu ülkelerdeki siyasi, ekonomik yapıların, tarihsel sürecin ve ulus-devlet olma konusundaki zaafiyetlerin Arap Baharı'nın ortaya çıkmasına yol açtığını ileri sürmektedirler. Yanısıra, Arap Dünyası'ndaki okuma-yazma oranlarının artışı ve Arap toplumlarının sanayileşmiş Batılı ülkelerdeki gelişmeler hakkında teknolojik olanakların artışıyla birlikte daha fazla haberdar olmaları nedeniyle beklenti ve taleplerinin de yükselmesinin Arap Baharı'nın ortaya çıkışına zemin hazırladığı savunulmaktadır. Diğer taraftan sosyal medyanın Arap Baharı'nın patlak vermesinde ve hızla yayılmasında etkili bir araç olduğu da göz ardı edilemeyecek bir olgudur.

Arap Baharı'nın ortaya çıkması konusundaki nedenler ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Tunus ve Mısır gibi ülkelerde ekonomik faktörler ön plandayken Suriye ve Libya gibi ülkelerdeyse siyasi faktörler yani rejimlerin otoriter yapısı bu ülkelerde protesto gösterilerinin ortaya çıkmasında birincil rol oynamıştır. Yemen'i de dahil ettiğimizde yukarıdaki ülkelerle birlikte beş ülke Arap Baharı'ndan en çok etkilenen ülkelerdir. Diğer taraftan Arap Baharı, zengin Arap Körfez monarşileriniye teğet geçmiştir. Bu ülkelerde Arap Baharı sürecinde çeşitli protesto gösterileri düzenlenmekle birlikte bu gösteriler Körfez rejimlerine tehdit oluşturma konusunda önemli bir etkiye sahip olmamışlardır. Körfez monarşilerinin bu protestoları bastırmak için güvenlik güçlerini kullanması, ABD gibi önemli bir müttefikin desteğini arkalarına almaları ve bu ülkelerin Arap Baharı sürecindeki memnuniyetsizlikleri gidermek için ekonomik kaynaklarını kullanmaları Körfez monarşilerinde Arap Baharı'nın etkisini önemsiz hale getirmiştir.

Türk dış politikasında komşuları ile sorun yaşamamak hedefi olan Türkiye, Arap Baharı'nın yansımaları ile birlikte ciddi bir revizyon yaşamaktadır. Öncelikle bundan sonrası için Türkiye kendi değerleri ile uyumlu gelişmeleri daha fazla destekleyecektir. Artık Ortadoğu'da rejimlerin iç işlerinde nasıl yönetildiklerine

bakılmaksızın Türkiye'nin onlarla tamamen çıkarıcı ilişkiler kuramaz. İkinci olarak Ankara bir yandan bölgede artmakta olan belirsizlikler karşısında olayları şekillendirmek adına daha aktif davranacaktır.

Arap Baharı'nın uluslararası düzeyde ortaya çıkardığı etkilere gelince bunların ilki bundan sonrasında Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerinin küresel sistemin dışarısındaki konumlarının yavaş yavaş biteceğidir. Bu bölgelerdeki ülkeler yaşayacakları demokratik dönüşümler ile birlikte küresel sisteme daha fazla entegre olacaklardır. Fakat bu dönüşümün sorunsuz olması beklenemez aksine sancılı bir süreç olması kaçınılmazdır.

Artık bölgede hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı ise tartışılmaz bir gerçektir. Bundan sonraki süreçlerde yerel aktörler kendi kaderlerini yakın geçmişe göre daha fazla kendi ellerinde tutmakta olup yine kendileri yön verme gücüne sahip olacaklardır, bölge dışı aktörler de bu duruma ayak uydurmak zorunda kalacaktır.

Kaynakça

Akın, Ahmet, Arap Baharının Suriye'ye Etkisi: Suriye İç Savaşa mı Sürükleniyor? Stratejik Analiz, http://www.stratejikanaliz.com/kategoriler/dis_politika/suriye/arap_baharinin_suriye_ye_etikisi.htm, 2011, erişim: 24.05.2018.

Akın, Kenan, Libya ve Kaddafi, Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1981.

Akgül, Öner, Libya'da İç Savaşa Dış Müdahale: Avrupa Birliği Devrimin Neresinde? Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:36, Ankara, 2011.

Akgür, Muhsin ve Roca, Derya B., Mısır Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, Lehib Yalkın Yayınları, İstanbul, 1997.

Akman, Halil, ABD'nin Ortadoğu Politikaları ve Türk Dış Politikalarına Etkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

Aktaş, Gözde ve Gök, Ali Can, Kuzey Afrika Ülkeleri, Dış Politika Enstitüsü, http://www.dispolitika.org.tr/dosyalar/ogrenci_kosesi/kuzey_africa_ulkeleri.pdf, 2011, erişim: 24.05.2018.

Anderson, Lisa, Arab Democracy: Dismal Prospects, World Policy Journal, Vol:18, No:3, Fall, <http://www.worldpolicy.newschool.edu/journal/articles/wpj01-3/anderson.pdf>, 2001, ss. 53-59, erişim: 24.05.2018.

Arap Birliği'nin Artan Gücü, Deutsche Welle İnternet Haber Sayfası, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15752963,00.html>. 2012, erişim: 24.05.2018.

Arap League Plan For Syria “unwanted medicine”, Euronews İnternet News Page, <http://www.euronews.com/2012/02/08/arab-league-plan-for-syria-unwanted-medicine>, 2012, erişim: 24.05.2018.

Arap Ligi (AL), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/arap-ligi.tr.mfa>, 2012, erişim: 24.05.2018.

Aras, Ayşegül, Türkiye ve Ortadoğu Bağlamında “Arap Baharı”, SASAM, <http://sahipkiran.org/2017/11/26/arap-bahari/>, 2017, erişim: 24.05.2018.

Atlıoğlu, Yasin, Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi, Bilge Strateji Dergisi, Cilt:1, Sayı:1 (Güz), İstanbul, 2009.

Arı, Tayyar, Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.

Arı, Tayyar, Irak, İran, ABD ve Petrol, Alfa yayınları, İstanbul, 2007.

Arı, Tayyar, Geçmişten Günümüze ORTADOĞU (Siyaset, Savaş ve Diplomasi), Cilt 1, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, İstanbul, 2012.

Armaoğlu, Fahir, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1988.

Atay, Mehmet, Ortadoğu'da Terör Savası ve Barış Arayışları, Avrasya Dosyası, c.3, s.2, Yaz, 1996.

Atiya, Farid and Fayed, Lamis, Egypt, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Aydın, Mustafa, Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

Ayhan, Veysel, Arap Baharı: İnsanlar, Devrimler ve Değişim, Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları, 2012.

Ayhan, Veysel, Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:27, Ankara, 2011.

Bacık, Gökhan, Arap Baharından Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın Geleceğine Bakmak, Müsiad Çerçeve Dergisi, http://www.musiad.org.tr/F/Root/burcu2014/Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%20Yay%C4%B1n/Pdf/%C3%87er%C3%A7eve/Cerceve_Dergisi_Sayi_57.pdf, Aralık 2011, erişim: 24.05.2018.

Balbay, Mustafa, Suriye Raporu, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006.

Bayraktaroğlu, Ulaş, Ortadoğu'da Yeniden Yapılanma Sürecinde Kültür – İktidar İlişkileri (2003 Irak Savaşı Sonrası), (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Bianco, Mirella, Kaddafi Çölün Elçisi, 1974.

Bölme, Selin vd. İsyen, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları, SETAV, <http://www.setav.org/ups/dosya/97622.pdf>, 2011, erişim: 24.05.2018.

Bölme, Selin vd. Batı ve Kaddafi Makasında Libya, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV), <http://www.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=78942&q=batı-ve-kaddafi-makasinda-libya>, Ankara, 2011, erişim: 24.05.2018.

Brar, Harpal ve Rule, Ella, Ortadoğu ve Emperyalizm, Evren Mardan (çev.), İstanbul, Papirüs Yayınevi, 2004.

Buheiry, Marwan R., The Formation and Perception of the Modern Arab World, The Darwin Press, New Jersey, 1989.

Bodur, Ezber, Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, Kahramanmaraş, 2003.

Boran, Yıldırım, El-Fetih, Hamas, Hizbulla Ortadoğu'da Direniş, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul, 2011.

Ceviz, Nurettin, Libya'nın Tarihine Kısa Bir Bakış, Ortadoğu Analiz, Cilt:3 S: 27, Ankara, 2011.

Çakmak, Cenap, Yetim, Mustafa ve Çolak, F. Gözde, Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye, Bilgesam, İstanbul, 2011.

Çelik, Evren, Latin Amerika ve Arap Baharı, Ortadoğu Analiz, Cilt:4, Sayı:37, Ankara, 2012.

Çelik, Hamit, Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Çekinmez, Vural, İsrail Ülke Profili, Ankara, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2005, s.3.

Çiçekçi, Ceyhun, Arap Baharı Sürecinde Türk Dış Politikasındaki Dönüşümün Anahatları, Academia,http://comu.academia.edu/Ceyhun%C3%87i%C3%A7ek%C3%A7i/Papers/1483425/Arap_Bah_ari_Surecinde...-Ceyhun_CICEKCI, 2012, s. 20, erişim: 24.05.2018.

Çimen, Adnan, Yasemin Devrimi Sonrası, Mavi Kapı ve Pencereli Beyaz Evler Ülkesinde 6 Gün: 02.06.2013-07.06.2013 Tunus Ziyareti İzlenimleri, İstanbul: İdarecinin Sesi Dergisi, Sayı: 156, Yıl: 2013, Mayıs-Haziran Dönemi, s. 88 – 93.

Çimen, Ali, Tarihi Değiştiren Diktatörler, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Dalar, Mehmet, Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi, Alternatif Politika Dergisi, Cilt Numarası:2, Sayı (Özel sayı):1, Güz (Kasım), 2010, 48-73.

Demir, Can, Suriye'de Kara Kışa Dönen Arap Baharı: Küresel Ve Bölgesel Güçlerin Yönetimindeki Vekalet Savaşı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2018, s.19-22.

Dinçer, O. Bahadır ve Çoşkun, Gamze, Tunus ve Mısır'da Sancılı Dönüşüm, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), <http://www.usakgundem.com/dosyalar/tunus-misir-analiz.pdf>, 2011, erişim: 20.04.2018

Dinler Tarihi Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, cilt 1, 1976, s. 60-90.

Dedeoğlu, Beril, Ortadoğu Üzerine Notlar, Derin Yayınları, İstanbul, 2002.

Doster, Barış, Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek, ORSAM Araştırma Raporu, İstanbul: ORSAM Yayınları, 2013.

Dursun, Davut, Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapısı, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, sayı 50, 2005, s.1232-1234.

Fortescue, A., Batı Süryaniler'den Melkitler, Meral Ünivar (Çev.), Assyrian Chaldean Syriac Association, <http://www.acsatv.com/fil/Malkoye.pdf>, 2009, s. 13-14, erişim: 17.02.2018.

El Benna, Hasan, Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Akif Nuri Karcioğlu (Çev.), Dava Yayınları, İstanbul, 1969.

El-Kaddafi, Muammer, Yeşil Kitap, Libya Halk Bürosu Yayınları, 1976.

Ekici, Birol, Mısır Arap Cumhuriyeti Yönetim Sistemi, Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi, http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Dunyada_Kamu_yon/misir.pdf, Ankara, erişim: 23.01.2018,

Erendil, Muzaffer, Çağdaş Ortadoğu Olayları, T.C Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1992.

Ersin, Nihat, Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası, Gündem Yayınları, İstanbul, 2003.

Eroğlu, Ahmet Hikmet, Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara , 2000, C. XLI, s. 319-325.

Gelvin, James, The Modern Middle East, Second Edition, Oxford University Press, New York, 2008.

Gül, Hacer Kaya, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye , (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2009.

Güler, Zeynep A. Suda, Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık; Tahrir Meydanında Korkuyu Yenmek, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2011.

Haktanır, Handan (Ünlü), Bir Avuç Mısır, Rüstem Kitabevi, Lefkoşa, 2010.

Hacısalihoğlu, Yaşar, Avrasya Jeopolitigi, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, Tarihte Doğu Batı Çatışması, Derleyenler: U. Özcan, E. Eğribel, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Hizmetli, Sabri, Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezayir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:32, Ankara, s.1-21.

İslam İşbirliği Ülkelerinde Değişim ve Dönüşüm Forumu Bakü'de Başladı, Haberler İnternet Sayfası, <http://www.haberler.com/islam-isbirligi-ulkelerinde-degisim-ve-donusumler-3413433-haberi/>, 2010, erişim: 24.05.2018.

Kahraman, Ahmet, Mukayeseli Dinler Tarihi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999.

Karaaslan, Tufan, Ortadoğu'nun Coğrafyası, Atlas Kitabevi, Konya, 1998.

Karabayır, Cengiz, Mısır Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.kobishowroom.com/images/stories/Ulke_Raporlari_2011/Misir_ulke_raporu_2011.pdf, Ankara, 2011, erişim: 23.01.2018.

Kaya Gül, Hacer, Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2009.

Kıraç, Ziya K., Büyük Ortadoğu Projesi ve Bu Bağlamda Su Olgusu, (Yayımlanmış Lisans Tezi), Selçuk üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

Knapp, Cody, Turkey: The Past, Present, and Future Leader of the Middle East, The Georgia Political Review, <http://www.georgiapoliticalreview.com/turkey-the-past-present-and-future-leader-of-the-middle-east/>, 2012, erişim: 24.05.2018.

Kocaoğlu, Mehmet, Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Koraltan, Feyza Hilal, Bir Devrim Süreci: Arap Baharı, FMV Işık Üniversitesi, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi, Yeni Ortadoğu: Toplum Siyaset ve Ekonomi Konferansı, İstanbul, 2016.

Kurubaş, Erol, Türkiye'nin Ortadoğu'da Misyon Arayışları, Ankara Strateji Enstitüsü, <http://www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-erol-kurubas/turkiye-nin-ortadoğu-da-misyon-arayislari/>, 2011, erişim: 24.05.2018.

Kuyumcu, Oğuz, Suriye Ülke Raporu, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Suriye_ulke_raporu_2011.pdf, Ankara, 2011, erişim: 24.05.2018.

Küçük, Abdurrahman ve Tümer, Günay, Dinler Tarihi, Ocak Yayınları, Ankara, 2002.

Küçükkeleş, Müjge, Arap Birliği'nin Suriye Politikası, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV), Sayı:51,

<http://www.setav.org/ups/dosya/110172.pdf>, 2012, erişim: 24.05.2018.

Küçükkeleş vd., 25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya Mısır'da Dönüşümün Anatomisi, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı SETAV, Rapor, No:2, Ankara, 2011.

Kütük, Dilek, Libya'daki Gelişmelerin Ortadoğu ve Dünya Politikasına Etkileri, Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/ortadogu/1832-libyadaki-gelismelerin-ortadogu-ve-dunya-politikasina-etkileri>, 2011, erişim: 24.05.2018.

Libya, CIA World Factbook, United States Of America Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html>, 2012, erişim: 24.05.2018.

Manisalı, Erol, Ulusal Cephede Vurusanlar, Derin Yayınları, İstanbul, 2004.

Manaz, Abdullah, Dünden Bugüne Suriye, Stradigma Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/11_2003_05.pdf, 2003, erişim: 24.05.2018.

Mansfield, Petter, The Middle East: A Political and Economic Survey, Fifth Edition, Great Britain At The University Press, Oxford, 1980.

Memiş, Ekrem, Kaynayan Kazan Orta Doğu, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.

Mominkulov, Canat, Arap Dünyasında Yaşanan Olayların Temel Sebepleri ve Bölgeye Etkisi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/2671?s=orsam%7Cturkish>, 2012, erişim: 24.05.2018.

Münferid, Ebu'l-Hasan Halic, Bölge Devrimleri ve Türkiye'nin Rolü (Örnek Olma Çabası), Sedat Baran,(Çev.),Uluslararası İslami Mezhepleri Yakınlaştırma Kurulu ve İslamic Mazahep Uni. http://www.taqrrib.info/turkish/index.php?view=article&catid=1%3Ajahane-eslam&id=655%3Aboelge-devrimleri-ve-tuerkiyenin-rolue-oernek-olma-cabas&format=pdf&option=com_content&Itemid=27, 2012, erişim: 24.05.2018.

Sander, Oral, Siyasi Tarih 1918-1994, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Orhan, Oytun, Suriye'nin Bölgesel Pozisyonu Güçleniyor: Kral Abdullah ve Beşar Esed'in Beyrut Ziyareti, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Cilt:2, Sayı:21, Güz (Eylül), http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2010916_oytun%20orhan.pdf, 2010, erişim: 24.05.2018.

Öngör, Sami, Ortadoğu, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.

Örmeci, Ozan, Mısır: Siyasal Tarihi-Bugünü, Caspian Weekly, <http://tr.caspianweekly.org/ana-kategoriler/orta-dogu/3357-misir-siyasal-tarihi-ve-bugunu.html>, 2011, erişim: 24.05.2018.

Özbilgeç, Ali, Ortadoğu ve Şiilik: Yeni Ortadoğu Jeopolitiğinde Şia Etkisi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Özcan, Mesut, Ortadoğu'da Sınırlar ve Sorunlar, Anlayış Dergisi, Sayı:74, İstanbul, 2009.

Özdemir, Gürbüz, Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme, TESAM Akademi Dergisi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287321>, erişim: 24.05.2018.

Özdemir, Çağatay, Doğu ve Arap Baharı Ortadoğu Ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Model Olabilir mi?), Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, erişim: 24.05.2018.

Özer, Gökben, Günümüzde Ortadoğu'da Toplumsal Çatışma, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2005.

Özey, Ramazan, Jeopolitik Açından Akdeniz'i İkiye Ayıran Ülke: Tunus, Altınoluk Dergisi, Sayı:137, İstanbul, 1997.

Özey, Ramazan, Dünya Denklemine Ortadoğu, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2004.

Özkan, Mehmet, Mısır Dış Politikasında Filistin ve Bölgesel Yansımaları, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt:4, Sayı:1, İstanbul, 2009.

Özkaya, Abdi Noyan, Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devletinin Politikaları, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını, Cilt:2, Sayı:8, <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/IdZgitj2V2vbuyxGGkzJnS8yvQqpT5.pdf>, 2007, erişim: 24.05.2018.

Özmen, Süleyman, Ortadoğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Paksoy, Sadettin, Paksoy, H. Mustafa ve Alancioğlu, Erdal, Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2013.

Perçin, Melih, Ortadoğu'da Savunma Harcamaları ve Askeri Güç Değişimi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ve İslam Ülkeler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Pekcan, Erdoğan ve Mustafaoğlu, Mehveş, Tunus Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:38, İstanbul, 1997.

Sabra, Majed, Arap Baharı: Mısır Örneği, T.C. Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.

Sağlam, Zafer, Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeostratejik Konumları İtibariyle Türkiye-Suriye İlişkilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul, 2006.

Salık, Nuri, Suriye Politik Kültüründe Tarihsel Pragmatizm, Beşar Esed Dönemi Suriye Dış Politikası ve Türkiye-Suriye İlişkileri, Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi (ORSAM), Rapor No:85, http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/20111116_85raportum.pdf, 2011, erişim: 24.05.2018.

Salihi, Emin, Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve Şii Hilali Söylemi, Bilge Strateji Dergisi, Cilt:3, Sayı:4 (Bahar), İstanbul, 2011.

Semin, Ali, Kaddafi Sonrası Libya'nın Geleceği, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1131:kaddafi-sonras-libyann-gelecei&catid=77:ortadoğu-analizler&Itemid=150, 2011, erişim: 24.05.2018.

Sezgin, Tarhan, Libya Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Libya_ulke_raporu_2011.pdf, Ankara, 2011, erişim: 24.05.2018.

Sezgin, Tarhan, Tunus Ülke Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/Tunus_ulke_raporu_2011.pdf Ankara, 2011, erişim: 24.05.2018.

Stewart, Dona J., The Middle East Today: Political, Geographical and Cultural Perspectives, Routledge Publishing, London, 2009.

Şahin, Özge ve Şahin, Mehmet, Arap Baharı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı:23, 2014.

Şen, Sebahattin, Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Tangülü, Beyza, Büyük Ortadoğu Projesi, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2006.

Tanrıverdi, Nebahat, Mısır'da Seçim Sandığının Söyledikleri, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi ORSAM,

<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=2945>, 2011.

Tanrıverdi, Nebahat, Tunus'ta Halk Ayaklanması: Nedenleri ve Etkileri, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:26, Ankara, 2011.

Tıǧlı, İbrahim, Mısır'da Sosyal Hareketler: Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler, Dünya Bülteni Araştırma Masası(DÜBAM), <http://www.dunyabulteni.net/file/2011/misirda-sosyal-hareketler.pdf>, İstanbul, 2011, erişim: 24.05.2018.

Tunisia, CIA World Factbook, United States Of America Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html>, 2012, erişim: 24.05.2018.

Turan, Ashhan P., AB Akdeniz Politikası ve Arap Baharı, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2005:ab-akdeniz-politikas-ve-arap-bahar&catid=70:ab-analizler&Itemid=134, 2012, erişim: 24.05.2018.

Tür, Özlem, Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:41, İstanbul, 2009.

Türel, Oktay, 2011 Yazında Ortadoğu'yu Düşünürken, Mülkiye Dergisi, Cilt:35, Sayı:272, Ankara, 2011.

Türel, Yılmaz, Uluslararası Politikada Ortadoğu, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

Uçarol, Rifat, Siyasi Tarih (1789-1999) ,Genişletilmiş Beşinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Ulutaş, Ufuk ve Torlak, Furkan, Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETAV), <http://www.setav.org/ups/dosya/93590.pdf>, Ankara, 2011, erişim: 24.05.2018.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der Yayınları, İstanbul, 2003.

Uysal, Ahmet, Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği, Stratejik Düşünce Enstitüsü, SDE Rapor, http://www.ahmetuysal.net/misir-raporu_egypt-report.pdf, Ankara, 2011, erişim: 24.05.2018.

Yaramış, Ahmet, Mısır'da İngiliz Sömürgecilik Anlayışı: Cromer Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:9, Sayı:2, 2007, Afyon.

Yavuz, Hilmi, Dinler Tarihi Ansiklopedisi, Cilt 2, Gelişim Yayınları, 1976, s. 241-300.

Yaşanan Arap Baharı Değil, Son Diktatörlerin Sonbaharı, Star Gazetesi İnternet Sayfası, <http://www.stargazete.com/politika/yasanan-arap-bahari-degil-son->

diktatorlerin-sonbahari-haber- 420146.htm, 2012, erişim: 24.05.2018.

Yıldırım, Ramazan ve Abdülcelil, Tarık, Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya, SETAV, <http://www.setav.org/ups/dosya/102647.pdf>, 2012, erişim: 24.05.2018.

Yıldız, Hasan, Ortadoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet), (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2008.

Yılmaz, Tanzer P., Ortadoğu Ekonomisi ve Su Sorunu, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa, 2009.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, Devrim Sonrası Mısır'da Siyasal Dönüşüm, Ortadoğu Analiz, Cilt:3, Sayı:31, Ankara, 2011.

Wakin, Edward, Contemporary Political Leaders Of The Middle East, Facts On File, Inc. New York, 1996.